

**Leif Lenke
in memoriam**

**Leif Lenke
in memoriam**

Kriminologiska institutionen
Stockholms universitet

Rapport 2009:1

Redaktör: Hanns von Hofer

ISSN 1400-853X

**Leif Lenke
in memoriam**

Valda skrifter

Kriminologiska institutionen
Stockholms universitet

Stockholm 2009

LEIF LENKE
1941 - 2008

Innehåll

Den dolda våldsbrottsligheten i Stockholm.
En sjukhussurvey

1–14

Alkohol och våldsbrottslighet.
Tidsserieanalyser i komparativt perspektiv

15–20

Våldsbrottsligheten i teoretisk belysning.
Mot en politisk teori om våldsbrott

21–58

Totalkonsumtionens betydelse
för alkoholskadeutvecklingen i Sverige

59–76

Om bedömningarna av restriktionssystemet

77–102

Dryckesmönster,
nykterhetsrörelser och narkotikapolitik

103–120

Ungdomsbrott och återfall, 1969-1975

121–140

Ungdomsmissbrukets betydelse
för ungdomsbrottslighetens utveckling
141–158

Stödförsäkring – *mot* brott – eller *för*?
159–184

De "socialpolitiska flyktingarna".
Ett fall av "sektiv migration"?
185–194

Criminal Policy and Repression
in Capitalist Societies. The Scandinavian Case
195–232

Strafftänkande,
nyklassicism och human rights-ideologin
233–246

Kriminalpolitiken som partipolitiskt "högerprojekt".
En evig självklarhet?
247–264

Leif Lenke avled efter en längre tids sjukdom i september 2008. Han blev 67 år gammal.

Leif föddes i Stockholm 1941, där han också växte upp. Hela sitt yrkesverksamma liv tillbringade han vid Kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet – inklusive flera år innan institutionen formellt bildats – och blev i så måtto Sveriges längst verk-samme kriminolog. Han blev jur. kand. 1970, fil. dr. 1990, docent 1993 och professor i kriminologi 2001.

I maj 2007 skulle Kriminologiska institutionen anordna ett narkotika-politiskt seminarium för att hedra att Leif blivit emeritus. Sjukdomen satte stopp för seminariet. Under förberedelserna var det dock påtagligt hur alla som tillfrågades om att delta med inlägg omedelbart svarade ja, avbokade utlandsresor och uttryckte sin glädje över att få vara med. Bland institutionens yngre forskare är det också slående hur många som framhållit att Leif hade varit viktig för dem i början av deras karriärer.

Leif engagerade duktiga studenter och doktorander därför att han gav oväntade perspektiv, satt brottsligheten i sitt politiska sammanhang och gav insikter som fungerade som ögonöppnare. Han var en originell forskare i dess bästa mening. Han levde upp till den goda karaktäristiken av en professor som ”en person som tänker annor-lunda”. Genom att sätta på telefonsvararen och avgränsa sig från vardagens störande rutiner kunde han med hjälp av bland annat sin omfattande allmänbildning producera ny och viktig kunskap.

Leifs forskning var innovativ och spände över flera områden som en tidig sjukhusundersökning om utsatthet för misshandel, utveckling av kohortstatistik över dömda för brott, studierna av sambandet mellan våld och den totala alkoholkonsumtionen, analys av försäkringsbranschens betydelse för stöldutvecklingen och jämförelser av narkotikasituationen och narkotikapolitiken i olika länder. Hans

slutsatser var inte sällan politiskt känsliga och för den skull mötte han också motstånd.

Men Leif stod emot kritiken. Ett skäl till detta var den värdegrund som fick inspirera hans forskning. Han reagerade starkt mot orättvisor i samhället och mot politikens repressiva sidor mot dem som redan innan hade det svårt. ”Kontrollskador” blev ett centralt och fruktbart begrepp i hans forskning om kriminal- och narkotikapolitiken.

Leifs integritet, hans vänlighet och omtanke och hans engagemang i sociala och politiska frågor hängde intimt samman med hans forskningsinsats. Detta är vi tacksamma för.

Stockholm den 26 april 2009

Hanns von Hofer
Henrik Tham

Redaktörens kommentarer

Leifs vetenskapliga produktion har varit omfattande, varför det har varit nödvändigt att välja ut ett antal skrifter. Valet styrdes av att skrifterna skulle vara allmänbildande och ha ett tydligt kriminalpolitiskt innehåll. De skulle också helst vara skrivna på svenska och inte ha någon medförfattare. Detta innebar bl.a. att Leifs sena produktion som framför allt rör narkotikapolitiken i ett internationellt perspektiv inte finns med i denna minnesskrift.

Det redaktionella arbetet har styrts av principen att rätta så litet som möjligt i texterna. Uppenbara skrivfel har dock korrigerats och några få textställen justerats och likaså en del litteraturreferenser. För att inte störa läsflödet har ändringarna inte markerats.

Alla tabeller och de flesta diagrammen har skannats in från originalen.

Behövliga tillstånd att eftertrycka texterna har sökts.

Den dolda våldsbrottsligheten i Stockholm. En sjukhussurvey

Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab (1973), årg. 61(2), s. 136–145.

Under 1960-talet kom våldsbrottsligheten att inta en central plats i den kriminalpolitiska debatten. Detta gällde inte enbart för de nordiska länderna utan kanske framför allt för USA och Storbritannien där omfattande forskningsprojekt igångsattes för att på olika sätt försöka kartlägga våldets omfattning och struktur.

De metoder som använts har främst varit av två slag varav den första gällt studiet av polis- och domstolsaktmaterial. Undersökningar av denna typ har genomförts i England vid Cambridge-institutet under ledning av F. H. McClintock som redan 1961 tillsammans med E. Gibson publicerade en undersökning av rån i London (McClintock 1961). Denna följdes sedan av en undersökning av övriga våldsbrott (McClintock 1963). Sedan dess har ett flertal undersökningar utförts bl. a. i Norden. För Sveriges del har de flesta undersökningarna utförts under ledning av prof. Knut Sveri (Charpentier, Flod, Endre, Koch, Nordström, Lenke 1970) som också varit handledare för den här föreliggande undersökningen.¹

Den andra metoden som använts är intervjuundersökningar av stora populationer för att utröna i vilken utsträckning respondenterna blivit utsatta för våld av skilda slag. Denna metod har den fördelen att den även beskriver sådana händelser som inte kommit till poli-

¹ Jag vill rikta ett varmt tack till den medverkande sjukhuspersonalen och speciellt till prof. Curt Franksson och bitr. överläkaren Kai Gripe utan vilkas positiva inställning och stöd undersökningen aldrig kunnat genomföras.

DEN DOLDA VÅLDSBROTTLIGHETEN

sens kännedom och även i viss utsträckning anledningen till varför detta ibland inte har skett (Lenke 1973B, Wolf 1973). De mest kända undersökningarna av detta slag är de som utfördes av The Presidents Commission on Law Enforcement and Administration of Justice (The Challenge of Crime in a Free Society) och som omfattade inte mindre än 10 000 hushåll samt de undersökningar som utförts i Norden på finskt initiativ (Aromaa, Hauge, Lenke 1973B, Wolf 1971/72) och vars resultat finns sammanställda på ett utmärkt sätt i Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1973, s. 85 av Preben Wolf.

Den här föreliggande undersökningen, som också är av viktimologisk karaktär, skiljer sig i vissa avseenden ifrån de förra. Tillvägagångssättet har här varit att undersöka i vilken utsträckning personer sökt läkarvård med anledning av att de utsatts för våld men dessutom att i viss mån studera anmälningsbenägenheten hos dessa personer. Den mest markanta skillnaden mellan denna undersökningsmetod och intervjumetoden som beskrevs ovan är att denna metod inte beskriver viktimiteringsfrekvensen hos normalpopulationen men i gengäld fångar upp den mycket våldsutsatta gruppen av icke bofasta personer som utesovare och utlänningar. Dessa personer kan förväntas vara mycket svåra att nå med konventionella intervjuundersökningar eftersom de antingen inte finns registrerade i totalpopulationen eller också kan förmodas utgöra en betydelsefull del av det mycket känsliga bortfallet i dessa undersökningar med viktimiteringsfrekvenser som oftast ligger under 10 % och långt under 1 % för de något allvarligare fallen som berörs i denna undersökning (Wolf 1973 s. 98). Metoden medger dessutom kontroll av intressanta bakgrundsdata som t.ex. offrets egen registrerade kriminalitet m.m. och den lider inte heller av intervjumetodikens största gissel, nämligen respondenternas glömska, som inte endast gäller bagatellartade händelser, och trovärdighet.

Tidigare har en undersökning utförts där man som utgångspunkt använt en sjukhuspopulation i en viktimologisk undersökning (Bergersen Lind). Studien gällde den sociala bakgrunden för 87 våldsof-

DEN DOLDA VÅLDSBROTTLIGHETEN

fer som 1967 var inlagda på den neurokirurgiska avdelningen på Ullevåls sjukhus i Oslo. Målsättningen var här inte att studera anmälningsbenägenhet och mörktal men man slog fast det samband som nämndes ovan mellan egen kriminalitet, social nöd och risken att bli utsatt för våldsbrott. Samma samband fann man också för 1966 års rånoffer i Stockholm (Endre-Swärd 1967).

Undersökningens uppläggning

De frågor som denna undersökning försöker besvara är följande:

- a) Hur många personer besöker Stockholms sjukhus efter att de har blivit utsatta för avsiktligt våld?
- b) Hur svåra skador hade de åsamkats?
- c) I vilken utsträckning anmäldes händelsen till polisen?
- d) I vilken utsträckning var de själva kända av polisen?
- e) Hur påverkade det faktum att de eventuellt var kända av polisen deras benägenhet att anmäla händelsen till polisen?

För att kunna besvara dessa frågor krävs först och främst kännedom om hur sjukvården fungerar inom detta område och jag hade här en ovärderlig hjälp av med. lic. Björn Lenke som vid tiden för undersökningen tjänstgjorde på Södersjukhuset. Vi kom fram till att för att få optimal täckning måste man bevaka de kirurgiska akutmottagningarna på Stockholms sex sjukhus för kroppssjukvård. Lyckades man med detta skulle primärbortfallet kunna begränsas till offer som sökt privatläkare, tjänsteläkare, skolläkare eller läkare på annan ort samt personer som sökt barnklinik.

Att uppskatta andelen skadade som för en akut skada sökt sådan läkare som nämns ovan är naturligtvis mycket svårt men det kan i dessa fall knappast röra sig om allvarliga akuta skador utan eventuellt lindrigare sådana som kanske efter någon tid visat ogynnsam läkning.

Undersökningsperioden bestämdes till 14 dagar vilket jag bedömde som kortast möjliga tid för att kunna erhålla användbara resultat.

DEN DOLDA VÅLDSBROTTLIGHETEN

En längre undersökningsperiod hade naturligtvis varit önskvärd men hade förmodligen varit svår att få accepterad av de medverkande vid denna första undersökning i sitt slag.

För informationsinsamlingen konstruerades ett litet frågeformulär med fyra frågor och plats för personuppgifter från patientplåt eller liknande samt för medicinsk diagnos. Huvudfrågan formulerades på följande sätt: ”Är skadan avsiktligt vållad av annan?” och de övriga frågorna gällde skadans art samt om patienten skulle komma att läggas in eller bli sjukskriven för längre tid än en vecka. För skadans art användes en niogradig skala av samma slag som i undersökningen av 1969 års våldsbrott i Stockholm. (Se tabellen.)

Av instruktionen för ifyllandet framgick det att under undersökningsperioden varje journalkort skulle förses med ett frågeformulär att fyllas i av den behandlande läkaren. Bortsett ifrån att varje våldsoffer skulle markeras med ”Ja” skulle också varje annan person markeras med ”Nej” för att man inte så lätt skulle glömma bort att undersökningen pågick.

För huvudfrågan fanns också ett tredje alternativ – ”Tveksamt” – som skulle användas i de fall patienten nekade till att ha blivit utsatt för avsiktligt våld eller om han var medvetlös men, i båda fallen, omständigheterna talade för att sådant våld vållat skadan. Denna teknik användes för att den siffra som erhöles för antalet våldsoffer hellre skulle ligga i överkant än i underkant och medförde att man i minst ett fall fick med våldsutövaren själv som skadats av offrets självförsvar.

”Tveksam”-alternativet användes ganska flitigt av läkarna och av de 143 personer (offer) som kom att ingå i materialet befanns inte mindre än 55 vara klassade som sådana fall mot 88 ”Ja”-fall. (”Nej”-fallen räknades inte men kan uppskattas ha rört sig om cirka 3 000 enligt tillgänglig statistik).

DEN DOLDA VÅLDSBROTTLIGHETEN

Undersökningens andra skede bestod av att jag besökte Stockholms samtliga polisstationer (13 st.) samt kriminalavdelningen där jag gick igenom alla våldsbrottsanmälningar som inkommit under undersökningsperioden och ett par veckor därefter. Detta för att utröna om någon person ur sjukhusmaterialet kunde återfinnas som målsägare. I undersökningens tredje skede ingick att försöka återfinna personerna i sjukhusmaterialet i Stockholmspolisens register för personer som varit misstänkta (eller eventuellt dömda) för brott.

Det kan i detta sammanhang vara lämpligt att påpeka att jag själv genomfört hela genomgången av polismaterialet liksom också bearbetningen av materialet och att detta var klart utsagt i villkoren för materialinsamlingen.

Problem och begränsningar

Inom flera områden uppstod problem vid genomförandet av undersökningen och det allvarligaste gällde kontrollen av materialinsamlingen. Eftersom jag var helt ensam kunde jag omöjligen vara närvarande vid de olika sjukhusen samtidigt utan fick nöja mig med ett par besök per dag och i övrigt försöka sköta kontrollen per telefon med sköterskan på respektive avdelning.

Ett annat problem var att ett par av de bortåt 40 läkarna som medverkade i undersökningen på eget bevåg avbröt denna då de fann den oförenlig med reglerna om sekretess och tystnadsplikt. Dessa problem löstes emellertid efterhand och det känns tryggt att veta att läkarnas gränsdragning av sekretess- och tystnadspliktsbelagt område alltid sträckte sig långt vidare än man från juridiskt håll ansåg befogat. Dessa avbrott ledde dock till en förskjutning av undersökningsperioden för två sjukhus vilket fick till följd att undersökningens andra skede rörande polisanmälningarna kom att omfatta en dubbelt så lång tidsperiod. Detta bör inte ha haft någon större betydelse för undersökningsresultaten.

Problemen med materialinsamlingskontrollen medförde emellertid ett visst sekundärbortfall (jfr primärbortfallet ovan) på så sätt att

DEN DOLDA VÅLDSBROTTLIGHETEN

vissa våldsoffer ej fångades upp i undersökningen. Anledningar till detta kan bl.a. tänkas vara att några av läkarna kanske inte accepterade undersökningen trots att den godkännts av läkarmötena på respektive sjukhus eller att instruktionerna som gavs på dessa möten inte nådde alla p.g.a. jourbyten m.m.

Till metodens fördelar hör nu emellertid att detta bortfall i någon mån kan uppskattas genom att man ser efter hur många personer som anmält våld till polisen *samt* uppgivit att de besökt eller ämnat besöka sjukhus för sin skada. Genomgången av alla polisanmälda våldsbrott under perioden gav vid handen att 11 sådana våldsoffer ej kunde återfinnas i sjukhusmaterialet vilket skall jämföras med att 42 av de 143 personerna i detta material polisanmälde händelsen. Detta bortfall skulle alltså röra sig omkring 20 % om man förutsätter att anmälningsbenägenheten är densamma för bortfallet som för sjukhuspopulationen samt det genomgående framgår av polisanmälan vilken åtgärd som offret tänker vidtaga för att behandla den inträffade skadan.

På samma sätt kan man också uppskatta primärbortfallet, d.v.s. de personer som besökt privatläkare m.m. Enligt polisanmälningarna uppgick dessa till 4 under perioden. Betydelsen av bortfallet diskuteras nedan.

Resultat

Jag skall nu försöka besvara de frågor som ställdes i inledningen och börjar med den som gällde antalet våldsoffer:

(a) Under två veckor i september-oktober 1970 uppsökte 88 personer sjukhus i Stockholm efter att avsiktligt ha skadats av annan person. Till detta kan läggas 55 fall där läkaren förmodade sådan skada samt ett bortfall på mellan 20 och 30 %. Det maximala antalet våldsoffer kan alltså uppskattas till omkring 180 personer eller till cirka 13 personer per dag, dock med en kraftig förskjutning åt veckosluten.

DEN DOLDA VÅLDSBROTTLIGHETEN

(b) Skadefördelningen för de 143 personerna i materialet (88 + 55) framgår av tabellen (nedan) som visar att en mycket stor andel av våldsoffren endast ådragit sig lindriga skador. (Detta antyder att det knappast är lämpligt att använda *sjukhusbesök* som ett mått på skadans gravhet, vilket ofta förekommer. Samma invändning kan också göras om *sjukhusvistelse*, d.v.s. inläggning på sjukhus. Denna beror nämligen i viss grad på vilken beläggning sjukhuset har vid tillfället liksom vilka kommunikationer som står patienten till buds, speciellt vid nattbesök som är vanliga vid våldsbrott. I föreliggande undersökning förekommer således flera fall där patienten blev inlagd för skador av klass två i tabellen, dvs. blåmärken eller svullnader).

Den mätmetod som användes i denna undersökning och som gick ut på en uppdelning av skador i klasser efter svårhetsgrad, bemöttes för övrigt av oväntat lite kritik från de medverkande läkarna. Förmodligen berodde detta delvis på att de i tveksamma fall hade möjlighet att komplettera med den medicinska diagnosen för efterkontroll.

Om skadeklassificeringen kan i övrigt sägas att läkarna mycket ofta klassade skadorna som lindrigare än jag själv gjorde med utgångspunkt från uppgifterna i polisrapporterna för samma personer.

	Antal skadade enligt sjukhus- materialet	Antal därav som anmälde till polisen	var reg. av polisen
1. Ingen skada.	1	—	1
2. Blåmärken, svullnad m. m.	35	14	18
3. Smärre blesyrer, ngt blotvite.	53	16	33
4. Mindre frakturer, tandskador m. m.	23	6	13
5. Hjärnskakning.	5	2	5
6. Brott på ansiktsben, benbrott.	4	1	4
7. Grov kroppsskada som medför lyte eller men.	1	1	—
8. Livshotande skador.	1	—	1
9. Dödsfall.	—	—	—
10. Uppgift saknas om skadan.	20	2	8
	143	42	83

DEN DOLDA VÅLDSBROTTLIGHETEN

(c) Tabellen visar också att 29 % av offren (42 av 143) anmälde händelsen till polisen. Dessa fördelade sig med 37 % av ”Ja”-fallen och 16 % av ”Tveksam”-fallen. Det framgår dessutom att inte mindre än 58 % av populationen (83 av 143) fanns registrerade hos Stockholmspolisen som misstänkta för brott (d).

Även om man saknar uppgifter om normalpopulationens företräde i nämnda register kan det inte råda någon tvekan om att våldsoffren är kraftigt överrepresenterade. Till bilden hör också att en del av de övriga personerna kan förmodas vara kända av polisen på annan ort. 20 % av populationen var för övrigt, av namnen att döma, av utländsk härkomst.

Slutligen visar tabellen att i 10 av de 11 allvarligaste fallen var offret registrerat hos polisen (den 11:e var en turk som fick ögat skadat i ett slagsmål med två svenskar) men i endast fyra fall kom saken till polisens kännedom. Den låga anmälningsbenägenheten för de 20 personerna där uppgift saknades om skadan förklaras till viss del av att 12 av dem var ”Tveksamma” fall varav 3 avvek från sjukhuset innan behandlingen börjat.

Den sista frågan som ställdes (e) gällde vilken betydelse en registrering av ovannämnda art hade på personernas anmälningsbenägenhet. Hypotesen är här att man kan förvänta sig att personer som själva varit i lag med polisen i viss utsträckning drar sig för att söka hjälp av dem. Denna hypotes har formulerats av många författare tidigare och bl. a. i Osloundersökningen (Bergersen Lind) där författaren skriver (s. 221): ”Det er nærliggende å anta at de opplever politiets rolle i forhold til dem selv mer som kontrollørens enn som hjelperens, og at dette kan motvirke tendensen til å anmelde det straffbare forhold de har vært utsat for. Samtidig tyder resultatene på at relativt mange blant ofrene kjenner gjerningsmennene, til dels meget godt. Selv der det ikke eksisterer personlige bånd mellom offer og gjerningsmann, kan det tenkes at forholdet ikke anmeldes av lojalitetshensyn overfor en gjerningsmann som ellers på mange må-

DEN DOLDA VÅLDSBROTTLIGHETEN

ter deler skjebne med offeret. Det er vel også sannsynlig at politi og påtalemyndighet sjelden finner at "allmenne" hensyn tilsier påtale og selv reiser sak i de tilfelle som politiet får kjennskap til uten at det foreligger anmeldelse. Både forholdet til politiet og til gjerningsmannen kan på denne måten bidra til å forklare at meget av voldskriminaliteten i det noe rotløse og alkoliserte miljø som relativt mange av ofrene ser ut til å ferdes i, forblir skjult i den forstand at den ikke fører til etterforskning og registrering. ”

Ett liknande resonemang för också McClintock (1969) och Leif Persson (1972) i deras respektive studier av mörkertalsproblematiken. McClintock uttrycker sig på följande sätt i sin rapport till Europarådet (McClintock, 1969): “The circumstances in which criminologists have indicated that the reportability of crime is likely to be low may be listed as follows: /.../ 3. Cases in which the victim or loser does not wish to embarrass the offender who may be a relative, school friend, acquaintance or fellow employee. /.../ 7. Cases in which the victim has unfriendly or antagonistic attitudes towards the police. Examples include crimes committed amongst criminals /.../”.

Den här föreliggande undersökningen förkastar emellertid hypotesen eftersom det visade sig att anmälningsbenägenheten var nästan exakt densamma för de registrerade som för de icke-registrerade personerna. Således var 24 av de 42 personerna som anmälde händelsen till polisen registrerade, vilket gör 57 %, mot 58 % av dem som inte anmälde (59 av 101).

Bilden kompliceras något om man tar hänsyn till bortfallet och uppdelningen i ”Tveksam”-fall och ”Ja”-fall. Det faktum att 7 av de 11 i sekundärbortfallet i likhet med 6 av de 9 ”Tveksam”-fallen som polisanmäldes också var registrerade förändrar emellertid inte mönstret. Snarare stöder dessa omständigheter istället uppfattningen att läkarna inte sållade ut folk som våldsoffer p.g.a. utseende, klädsel eller liknande, vilket i så fall borde ha lett till en större andel icke-registrerade i bortfallet.

DEN DOLDA VÅLDSBROTTLIGHETEN

Slutsatser och diskussion

Denna undersökning har utförts under svåra omständigheter vilket fått till följd ett onödigt stort bortfall vilket, tillsammans med den korta undersökningsperioden, minskar dess tillförlitlighet och möjligheten till generalisering. Resultaten är emellertid entydiga varför de trots allt bör kunna läggas till grund för en uppskattning av mörktalet för det något allvarigare våldsbrotten i Stockholm.

Detta mörktal skulle då, om man använder definitionen att det utgör förhållandet mellan verklig och synlig (registrerad) brottslighet, kunna uppskattas till mellan 2,6 (33 av de 88 ”Ja”-fallen) och 3,4 (42 av samtliga 143 fall).

Vidare visades inget samband mellan mörktalets storlek och skadans gravhet, vilket hade förväntats, men det senare visade dock ett starkt samband med tidigare registrering av offret. Sådan registrering var för övrigt vanlig och förekom hos 58 % av offren, en siffra som stämmer ganska väl överens med undersökningen av råloffren i vilka till 46 % återfanns i samma register (Stockholmspolisens centralregister).

Det mest intressanta resultatet är kanske emellertid att anmälningsbenägenheten visade sig oberoende av om offret var känt av polisen eller ej. Detta är utan tvekan överraskande mot bakgrund av de argument som framfördes ovan till stöd för en förväntat lägre sådan hos grupper som själva varit föremål för polisens intresse.

Man kan emellertid konstatera att de citerade författarna,² som man brukar göra, utgick ifrån att anledningarna till varför folk överhuvudtaget anmäler våldsbrott till polisen var klarlagda och i någon mening underförstådda. Detta synes ha varit anledningen till att de nöjde sig med att söka argument till varför dessa grupper *inte* skulle förväntas anmäla brott de utsatts för. Så länge detta inte är klarlagt

² Se dock Persson (1972 s. 151).

DEN DOLDA VÅLDSBROTTLIGHETEN

hänger emellertid dessa argument fritt i luften och det är inte svårt att finna argument som talar *för* att dessa människor kanske ibland har större anledning än folk i allmänhet att anmäla brott.

Exempel på sådana anledningar skulle kunna tänkas vara att dessa personer lever under förhållanden där de ofta utsätts för hot, ibland för långa perioder, vilket gör dem i stort behov av beskydd. Deras ofta mycket frustrerande livssituation, som man brukar ange som en av anledningarna till våldsutövningen, kan också förväntas ge ökat utrymme åt vedergällningstänkande där polisanmälan kan ses som en form av våld som står till förfogande. Slutligen kan man också tänka sig vissa situationer där rehabiliteringen av våldsutövaren kan ge t.ex. alkoholistustrun ett skäl att anmäla våld till polisen. Detta speciellt om hon av erfarenhet har lärt sig att hon kan återkalla anmälan om situationen förbättras. (Att hustrumisshandel skulle ha ett speciellt högt mörktal (Persson s. 124) styrks inte av denna undersökning som visade att kvinnorna endast utgjorde 18 % av offren och hade samma anmälningsbenägenhet som männen).

Om vi slutligen föreställer oss att undersökningsresultatet i vad gäller anmälningsbenägenheten vore allmängiltigt, inställer sig omedelbart följande fråga: Har förhållandena alltid varit desamma eller har en förändring inträtt under senare tid?

På denna fråga svarar Biderman för USA:s del obetingat ”ja” för det senare alternativet. Sammanfattningsvis skriver han (Biderman, 1966): “As people who once felt they were outside of the society feel more that they are part of it, and as our law enforcement officials come to judge them by the same standards and give them the same protections as the middle class, we shall go through a period of decreasing crime but of increasing crime statistics. There will not be more crimes but more recorded crimes.”

För Sveriges del skulle en sådan förändring i anmälnings- och registreringsbenägenheten för våldsbrott inom de utstötta grupperna,

DEN DOLDA VÅLDSBROTTLIGHETEN

p.g.a. deras höga relativa brottslighet, kunna förklara en stor del av den våldsbrottsökning som kunnat noteras i den svenska kriminalstatistiken under de senaste 15 åren. Ett visst stöd åt denna förklaring ger det faktum att anmälningsbenägenheten var nästan dubbelt så hög (36 % mot 20 %) hos personer under (80 st.) som över 40 år (59 st.). De äldre var dock något oftare registrerade än de yngre (73 % mot 53 %).

En annan förklaring, som inte behöver stå i motsats till den ovanstående, är att söka i dessa gruppers aktivitet även om varken deras anmälningsbenägenhet eller deras relativa brottslighet har ökat. Detta skulle i så fall kunna bero på att rekryteringen till dessa grupper kan förväntas ha ökat i samband med den stegring av egendomsbrottsligheten (som ju utgör den helt övervägande delen av den traditionella kriminaliteten) i antal dömda (och registrerade) personer som inträffat under samma period.

Hur detta tänkta samband mellan egendoms kriminalitet och våld skulle vara konstruerat i detalj är ännu outrett men att det kan vara värt besväret att utforska antyds av vissa resultat i den studie av våldsbrottsligheten i olika länder som jag tidigare utfört för Europarådet. Jag fann där att, för samtliga länder i studien – den gällde Sverige, England, Frankrike, Italien och Österrike – varje förändring i antalet för våldsbrott dömda personer mellan åren 1960, 1965 och 1968 sammanföll med en motsvarande, men nästan genomgående starkare, förändring i antalet dömda för egendomsbrott. (Lenke, 1973A).

En grafisk framställning av brottsutvecklingen i USA (anmälda brott) under perioden 1935–1965 ger samma bild (*The Challenge of Crime*, s. 22–23).

DEN DOLDA VÅLDSBROTTLIGHETEN

LITTERATUR

- Aromaa, K. (1971)
Arkipäivän Väkiälyä Suomessa. (Everyday Violence in Finland.) Kriminologinen Tutkimuslaitos Sarja nr 11. Helsinki. (Stencil.)
- Biderman, A. D. (1966)
Social indicators and goals. R. A. Bauer (red.), Social Indicators. Cambridge, Mass. The MIT Press.
- Charpentier, A. (1965)
En undersökning av misshandelsbrottligheten i Uppsala. Uppsats i tillämpade studier i juridik. (Stencil.)
- The Challenge of Crime in a Free Society (1967)
The Challenge of Crime in a Free Society. A Report by The Presidents Commission on Law Enforcement and Administration of Justice. U.S. Government Printing Office. Washington D.C.
- Endre, U., Swärd, M. (1967)
Rån i Stockholm 1965–66. Kriminalvetenskapliga institutet, Stockholms universitet. Stockholm. (Stencil.)
- Flod, J. – Kullenberg, K. Å. (1966)
Rån i Stockholm 1957, 1958 och 1964. Kriminalvetenskapliga institutet. Stockholms universitet. Stockholm. (Stencil.)
- Hauge, R. (1972)
Hverdagsvold i Norge. *Lov og Rett*, s. 259 ff.
- Koch, L. (1966)
Avdömd misshandel vid Stockholms rådhusrätt 1966. Kriminalvetenskapliga institutet. Stockholms universitet. Stockholm. (Stencil.)
- Lenke, L. (1970)
Våldsbrottligheten i Stockholm 1969. Preliminärrapport I och II. Kriminalvetenskapliga institutet. Stockholms universitet. Stockholm. (Stencil.)
- Lenke, L. (1973A)
Criminal Policy and Public Opinion towards Crimes of Violence. Rapport till Tenth European Conference of Directors of Criminological Research Institutes 1972. Europarådet. Strasbourg.
- Lenke, L. (1973B)
Vardagsvåld i Sverige – En intervjuundersökning. (Stencil.)
- Lind, B. Bergersen (1969)
Skadede ofre for vold i Oslo. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1969, s. 217 ff.
- McClintock, F. H., Gibson, E. (1961)
Robbery in London. London.

DEN DOLDA VÅLDSBROTTLIGHETEN

- McClintock, F. H. (1963)
Crimes of Violence. London.
- McClintock, F. H. (1969)
The Dark Figure. Report presented on the Sixth Conference of Directors of Criminological Research Institutes. Europarådet. Strasbourg. (Stencil.)
- Nordenström, B., Roes, I. (1966)
Mord och dråp i Sverige 1957 och 1965. Kriminalvetenskapliga institutet, Stockholms universitet. Stockholm. (Stencil.)
- Persson, L. (1972)
Den dolda brottsligheten. Kriminalvetenskapliga institutet. Stockholms universitet. Stockholm. (Stencil.)
- Wolf, P. (1971/72)
Vold i Danmark og Finland 1970/71. En sammenligning af voldsofre. Projekt Noxa. Forskningsrapport nr. 1 til Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi. Helsingfors/Köpenhamn. (Stencil.)
- Wolf, P. (1973)
Skader og tab forvoldt ved kriminelle handlinger. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1973, s. 85 ff.

Alkohol och våldsbrottslighet. Tidsserieanalyser i komparativt perspektiv

Alkohol och narkotika (1989), nr. 6/7, s. 44–45.

Studien syftar till att belysa relationen mellan alkoholkonsumtion och våldsbrottslighet. Denna relation har varit föremål för ett stort antal studier under en lång följd av år. Utgångspunkten för analysen är det samband som nästan genomgående visats vid våldsbrott, nämligen att en stor majoritet av brotten skett när gärningsman och/eller offer varit påverkad av alkohol. Problemet har därför varit att försöka utröna i vilken mån denna relation är av kausal karaktär, dvs. att alkoholen fungerat som ett led i en orsakskedja som lett fram till våldsbrott.

Att denna kausalitet inte varit självklar framgår av att man inte kunnat visa att alkoholen har vare sig farmakologiska eller fysiologiska effekter som i sig leder till ökad aggressivitet. Detta har inneburit att man inte kunnat utesluta att våldsbrott och alkoholmissbruk båda är fenomen som beror på någon annan bakomliggande faktor.

För att belysa frågan om alkoholens kausala betydelse är designen uppbyggd kring två skilda metoder. Den första har varit att studera de årliga variationerna mellan totalkonsumtionen alkohol och frekvenser av misshandelsbrott samt mord/dråp. Analysen omfattar Sverige, Norge Danmark och Finland samt Frankrike. Den metod som tillämpats vid analysen är s.k. Box-Jenkinsanalys, vilket i korthet innebär att de årliga variationerna mellan variablerna beräknas och där effekten av den ena variabelns variation på den andra skattas med hjälp av enkel eller multivariat regressionsanalys. Metoden innehåller också kontroll för att inte effekten påverkas av olika fel-

ALKOHOL OCH VÅLDSBROTTLIGHET

källor som trender eller autokorrelation. Dessutom gör den det möjligt att genom residualanalys avgöra om den uppkomna effekten beror på någon gemensam, bakomliggande variabel.

Den andra huvudmetoden utgörs av analyser av s.k. "naturliga experiment", vilket innebär att perioder väljs ut när man känner till att alkoholkonsumtion påverkats på ett påtagligt sätt varefter man studerar vilken effekt detta haft på våldsbrottligheten. Som sådana "experiment" har valts bl.a. motbokens avskaffande, strejken på Vin- & Spritcentralen 1963, införandet och borttagandet av mellanölet, lördagsstängda systembutiker m.fl. Fördelen med denna metod är att man känner till varför och exakt när alkoholfaktorn manipulerats och att denna information kan användas när det gäller att utredna betydelsen av andra tänkbara faktorer.

De data som analyserats gäller registrerad alkoholkonsumtion samt registrerade misshandelsbrott eller dödsfall till följd av våldsbrott enligt dödsorsaksstatistiken. Till detta kommer att levercirrosdödligheten har använts som en indikator för alkoholmissbruk. Undersökningsperioden gäller för Sveriges del 1870–1984. Valet av data innebär att resultaten i första hand endast kan generaliseras till att gälla registrerad brottslighet. Mycket talar emellertid för att registrerad våldsbrottslighet är en relativt tillförlitlig indikator för verklig våldsbrottslighet. När det gäller mord/dråp torde den registrerade brottsligheten (antalet dödsfall) i stort sett överensstämma med den verkliga, eftersom nästan samtliga sådana brott upptäcks och registreras.

Resultat

Huvudresultatet är att signifikanta effekter av variationer i totalkonsumtionen alkohol kan beläggas för samtliga länder utom Danmark. För Sveriges del kan effekten uttryckas så att en förändring i totalkonsumtionen med en liter ren alkohol per invånare har medför en motsvarande förändring i misshandelsbrottsligheten med mellan 5 och 10 procent. för mord/dråp har effekten varit av ungefär samma

ALKOHOL OCH VÅLDSBROTTLIGHET

storleksordning. Effekten har varit av ungefär samma styrka under hela den studerade perioden.

För Sveriges del har också effekten av olika *dryckesslag* studerats med resultat att såväl öl/vin som sprit ger signifikanta statistiska effekter, men att dessa effekter är av samma storleksordning. Som ett extra mått på *alkoholmissbruk* har också dödlighet i levercirros använts. Detta mått har då visat signifikant effekt för mord/dråp, men inte för misshandel.

En uppdelning av alkoholkonsumtionen i *privat och offentlig konsumtion* har visat sig ge intressanta resultat. Analysen visar nämligen att variationer i det offentliga drickandet ger 5-10 gånger så stark effekt på den registrerade misshandelsbrottligheten som privat konsumtion. Detta faktum gör att förändringar i alkoholkonsumtionen kan förklara den fortsatta ökningen i misshandelsfrekvensen efter 1977 trots att totalkonsumtionen alkohol därefter minskat. Detta då beroende på att denna minskning helt ligger på det privata drickandet medan det offentliga drickandet samtidigt fortsatt att öka.

När det gäller de "naturliga experimenten" ger samtliga stöd för hypotesen att våldsbrottligheten påverkas när tillgängligheten till alkohol ändras. Ett tydligt mönster kan här ses så att när tillgängligheten förändras specifikt för storkonsumenter har detta i första hand betydelse för den grova våldsbrottligheten som mord/dråp samt grov misshandel. Däremot påverkas då inte den stora frekvensen lindrigare våldsbrottlighet i märkbar utsträckning. Detta resultat ligger då i linje med det som nämndes ovan när levercirrosdödlighet användes som indikator för alkoholmissbruk.

Den beräkningsmetod som använts i analysen ger också möjlighet att uppskatta hur stor andel av våldsbrottligheten som vid en viss tidpunkt betingats av alkoholkonsumtionen. Beräkningen bygger då på antagandet om ett linjärt samband mellan alkoholkonsumtion och våldsbrott så att en förändring med exempelvis en liter totalkon-

ALKOHOL OCH VÅLDSBROTTLIGHET

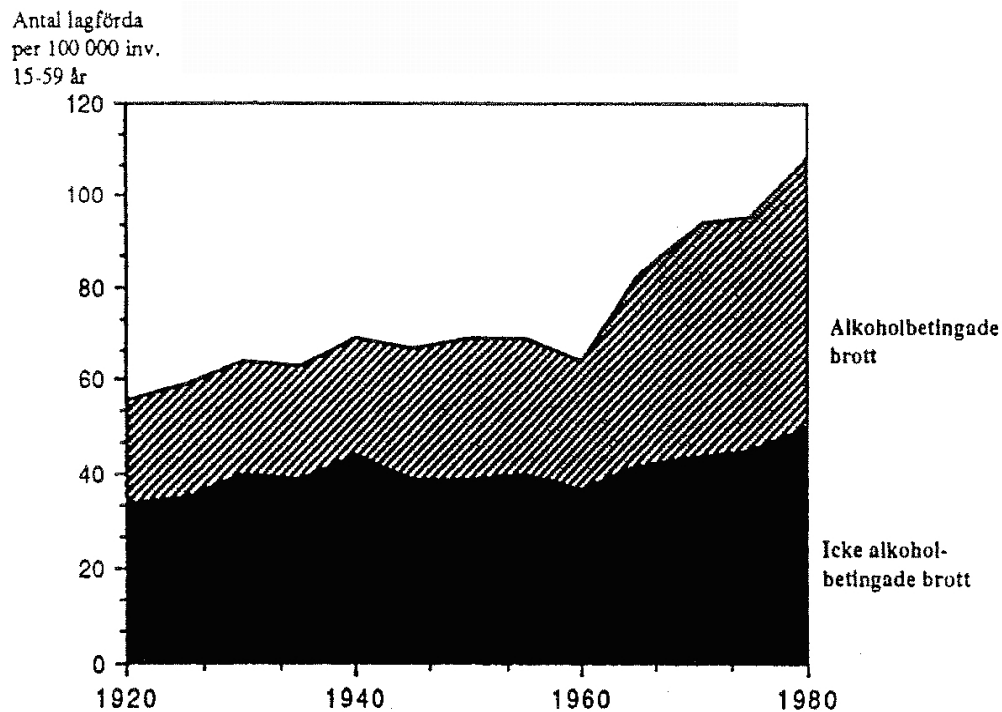

Diagram 1. Misshandelsbrottsligheten i Sverige 1920–1980 fördelad efter alkoholens betydelse.

sumtionen ger samma effekt oberoende hur stor denna varit för Sveriges del finner man då att cirka hälften av våldsbrottsligheten under det senaste decenniet kan betecknas som alkoholbetingad (se diagram 1). Man finner också att den största delen av ökningen under den undersökta perioden kan hänföras till variationer i alkoholkonsumtionen.

Den komparativa analysen

När effekter av variationer i alkoholkonsumtionen beräknades för de olika länderna visade det sig att effekten blev signifikant starkare för Finland än för Sverige och Norge, men att ingen signifikant effekt alls gick att påvisa för Danmarks del. Även för Frankrikes del kunde en signifikant effekt påvisas, men styrkan i denna effekt var svår att jämföra med de övriga ländernas på grund av att landet

ALKOHOL OCH VÅLDSBROTTLIGHET

genomgående haft en mycket högre nivå på sin alkoholkonsumtion i förhållande till de övriga länderna.

Vid tolkningen av dessa resultat visade det sig att *styrkan i alkoholeffekten stod i relation till ländernas nivå av sådan våldsbrottlighet som **inte** betingats av alkoholkonsumtion*. Slutsatsen av detta är att alkoholeffekten bestäms av en i de olika samhällena bakomliggande aggressivitetsnivå och att alkoholen således verkar bidra till att denna aggressivitet utlöses. Denna tolkning ligger i linje med de av Gustafsson nyligen publicerade resultaten ifrån experiment där försökspersoner druckit alkohol. Dessa personer visade sig endast reagera aggressivt till följd av alkoholkonsumtion om de samtidigt utsattes för någon form av frustration.

Resultaten ligger emellertid inte i linje med de teorier som byggts upp kring socialantropologiska studier och som ser våld under alkoholpåverkan som ett i huvudsak kulturellt inlärt beteende. En genomgång av deras olika studier visade också att det i knappast någon av de cirka 50 kulturer som beskrivits fanns sådana som reagerade med aggressivitet till följd av alkoholkonsumtion utan att också tidigare vara kända för ett aggressivt beteende även utan alkoholpåverkan.

Resultatens teoretiska och praktiska betydelse

Resultatens teoretiska betydelse ligger främst i att det varit möjligt att med modern tidsserieanalys ge belägg för att alkoholen spelar en avgörande roll för uppkomsten av våldsbrott och att en stor andel av variationen i våldsbrott i Sverige kan förklaras med de variationer som skett i den totala alkoholkonsumtionen. Resultaten är också konsistenta och ser likartade ut för de två metoder som tillämpats i studien.

Ur forskningsstrategisk synpunkt är en viktig slutsats också att eftersom alkoholen endast ger effekter tillsammans med någon aggressionsfaktor kan man inte förvänta sig att påvisa effekter i expe-

ALKOHOL OCH VÅLDSBROTTLIGHET

riment där försökspersoner utan denna faktor används. Våldsbrott är ett fenomen som är starkt kopplat till låg socialgrupp och att därför, vilket är vanligt, använda sig av universitetsstudenter som försöksobjekt kan innebära att förväntade effekter uteblir.

Ur kontrollpolitisk synpunkt är den viktigaste slutsatsen att alkoholpolitiska åtgärder genomgående ger markanta effekter på våldsbrottsfrekvensen. Detta blir speciellt tydligt när man jämför med effekterna av förändringar i straffnivån. När man i början av seklet mildrade straffen för misshandelsbrott *sjönk* frekvensen för dessa brott och när man 1965 kraftigt skärpte straffen *steg* våldsbrottsfrekvensen under de följande åren. Bakom denna paradoxala bild ligger sannolikt det faktum att alkoholpolitiken vid samma tidpunkter gick i motsatt riktning, vilket då slog igenom på våldsbrottsfrekvensen.

Resultaten ger också möjlighet att rikta in åtgärder mot speciella segment av våldsbrottsligheten. Vill man minska de inte så grova men talrika och ökande frekvenserna av våld på allmän plats, måste man rikta in åtgärder mot det ökade restaurangdrickandet. Vill man minska totalfrekvensen av misshandelsbrotten bör man rikta in åtgärderna så att totalkonsumtionen alkohol sänks. Vill man slutligen mer selektivt rikta åtgärder mot den grova våldsbrottsligheten som oftast sker på privat område och där kvinnor utgör en betydande andel av offren, bör man rikta åtgärderna mot det tyngre missbruket. I det senare fallet visar resultaten att någon form av inköpsbegränsning ger den starkaste effekten.

Not. Avhandlingens titel är *Alcohol and Criminal Violence – Time Series Analyses in a Comparative Perspective*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1990.

Våldsbrottsligheten i teoretisk belysning. Mot en politisk teori om våldsbrott

Opublicerat manuskript (1993).

1 Bakgrund och syfte

Denna studie syftar till att försöka beskriva de ansatser som använts för att förklara variationer i våldsbrottsligheten och att efter förmåga bidra med egna rön och tolkningar. Med våldsbrott menas då i detta sammanhang inte alla former av våld, utan speciellt det interpersonella våld som i dagligt tal brukar innefattas under rubrikerna mord/dråp, misshandel och rån. Dessa våldsformer utgör huvuddelen av det vardagliga kriminaliserade våld som i fredstid förekommer i de flesta samhällen.

Om detta våld har det publicerats tusentals artiklar, även om endast ett fåtal av dem syftar till att försöka presentera mer övergripande förklaringar när det gäller våldets variationer i tid och rum. Skälet till att antalet sådana studier varit så relativt begränsat är svårt att ha någon säkrare uppfattning om. Ett problem har dock säkert legat i att våldsbegreppet är så löst i konturerna, samt att man haft svårt att fånga in de många skiftande våldsformerna inom samma förklaringsram.

2 Generella förklaringsansatser

De teoretiska ansatser som rönt störst uppmärksamhet kan kortfattat beskrivas i följande översikt.

a) Den *kulturteoretiska* teoriens ansats. Denna ansats bygger på föreställningen om våld som en konsekvens av inlärd beteenden och traditioner, där våld ses som en accepterad form för konfliktlös-

VÅLDBROTTLIGHETEN I TEORETISK BELYSNING

ning. Huvudförfattarna är här Wolfgang & Ferracuti, vilka 1967 publicerade studien "Subculture of violence".

b) Den *strukturteoretiska* teoriens ansats. Denna ansats bygger på föreställningen om våld som en konsekvens av sociala konflikter, spänningar, ojämlikhet eller andra former av problem. Ansatsen har hämtat mycket av sina tankegångar ifrån Dollard och Millers forskningsrön inom det psykologiska forskningsfältet. Huvudresultatet av denna forskning formulerades till en början så att aggression var en konsekvens av frustrationer. Dessa teorier har sedan vidareutvecklats och också fått tillämpning inom makroforskningen (Gurr, Feierabend m.fl.).

c) Den *kontrollteoretiska* ansatsen. Denna ansats söker inte i första hand sina förklaringsfaktorer i motiven till brotten, utan snarare i *frånvaron* av en fungerande kontroll för att hindra inneboende våldstendenser att manifesteras. Den *formella* sidan av denna teori ligger i straffsystemet och den *informella* i uppbyggnaden av normer mot våld. Som framgår av detta skiljer sig denna ansats ifrån de två första i det att den utgår ifrån andra utgångspunkter. En sådan utgångspunkt kan t.ex. vara föreställningen om en biologiskt betingad aggressionsinstinkt, dvs. att begå våldshandlingar är "normalt" och något som man således måste hindra människor ifrån att begå.

Till denna ansats hör emellertid också faktorer som kan härledas från tillfällesstrukturen när det gäller att begå brott. Sådana faktorer kan t.ex. vara alkoholfaktorn eller tillgången på vapen.

d) Den *biologiska* ansatsen. Denna ansats har sin vetenskapliga grund i biologisk forskning, där exempelvis österrikaren Konrad Lorenz studerade djurens aggressionsmönster. Hans rön ansågs inom den medicinska vetenskapen ha sådan relevans även för mänskligt aggressionsbeteende, att han tilldelades medicinpriset på 1960-talet.

Utöver dessa teoretiska ansatser förekommer också andra inriktningar, vilka snarare är att hänföra till *forskningsmetodologiska* ansatser.

En sådan är exempelvis den *funktionalistiska* ansatsen, med sina mest kända företrädare Simmel (1970) och Coser (1971).

En speciell forskningsinriktning i Sverige på detta område har varit den *kriminalekologiska ansatsen*. Trots dess stort upplagda studier och en avancerad teknologi måste man dock konstatera att denna fastnat på en rent deskriptiv nivå och att resultaten genomgående är mycket triviala (Wikström 1985A, 1985B, 1987, 1991, 1992, Loeber & Wikström, 1993).

3 Metod och specifikt syfte med studien

Syftet med föreliggande studie är inte att försöka presentera en specifik teori om våldsbrott. Skälet till detta är att det, med tanke på det allmänna forskningsläget, måste anses som tillräckligt angeläget och krävande att försöka närmare bestämma inom vilket av de ovannämnda huvudperspektiven de viktigaste förklaringsfaktorerna står att finna.

Skälet till detta är att såväl de teoretiska som de politiska implikationerna av vilket val man slutligen gör, har en betydande relevans. Detta inte endast när det gäller förståelsen av fenomenen, utan även vilka åtgärder som måste rekommenderas. Detta kan sammanfattas så, att om man kommer fram till att de viktigaste förklaringsfaktorerna står att finna inom den biologiska ansatsen, har man mycket begränsade möjligheter att i dagen läge komma fram med rimliga och fungerande åtgärdsförslag. Finner man förklaringsfaktorerna inom den subkulturella ansatsen måste åtgärderna inriktas mot de normbildande faktorerna i samhället. Finner man slutligen förklaringsfaktorerna inom den strukturteoretiska ansatsen, tvingas man att inrikta åtgärderna på en strukturell nivå där samhällsförändringar och kostsamma sociala reformer inte kan undvikas. Som skall visas nedan är dessa varierande implikationer med största sannolikhet inte utan relevans för att förstå varför olika forskar- eller intressegrupper – placerat sig där de gjort, när det gäller att vara mer eller mindre öppna för de olika förklaringsinriktningarna.

VÅLDBROTTLIGHETEN I TEORETISK BELYSNING

Den metod som skall tillämpas är av komparativ karaktär och kombinerat med en fallstudiemetodik. Två västliga industriländer har valts ut enligt kriteriet att de är kända för att ha eller ha haft en mycket hög registrerad våldsbrottlighet. Grundtanken är därför att om man skall försöka finna förklaringsfaktorer till våldsbrott, bör det vara lättare att finna sådana faktorer i länder med hög våldsfrekvens än i länder med låg. De senare länderna – till vilka Sverige hör – bör snarare kännetecknas av *frånvaron* av starka, sådana faktorer.

De länder som valts har därför varit USA och Finland. En fördel med detta urval är också, att eftersom de varit speciellt våldsdrabbade, så har man i dessa länder också bedrivit en systematisk och innehållsrik forskning på området. Tillgången på såväl empiriskt material som tolkningar av detta material är också riklig. I förhållande till en vanlig sociologisk kvantitativ ansats, där man med mer eller mindre sofistikerade analysmetoder arbetar med modeller där man för samman nationer som Bermuda, Tchad, Sri Lanka etc. med kontinenter som Indien och USA,¹ har denna ansats vissa klara fördelar. Man kan hjälpligt överblicka regioner som Norden och USA och övriga västländer och dessa befinner sig i en mängd avseenden i samma kategori, när det t.ex. gäller BNP, modernitet, religion, demokrati.

Tillvägagångssättet kommer därför att bli att systematiskt gå igenom våldsbilden i det ena landet, Finland, och försöka isolera faktorer av betydelse för landets tidvis höga våldsfrekvens. Med hjälp av dessa faktorer och tillsammans med sådana faktorer som givit förklaringsvärde i den internationella litteraturen, skall sedan en jämförelse göras med USA. Denna jämförelse skall syfta till att se i vilken grad de erhållna förklaringsfaktorerna också kan anses giltiga för att bidra till förklaringen av den amerikanska våldsbilden. Den hypotes som skall prövas är också huruvida inte en strukturteoretisk ansats

¹ Se t.ex. Messner (1982).

ger ett avsevärt bättre förklaringsbidrag än någon av de övriga ansatserna.

4.1 Våldsbrottsligheten i Finland

Finland var en del av Sverige från medeltiden fram till 1809. Detta innebär att den svenska dödsorsaksstatistiken också omfattade Finland och att statistikföreningen för homicid mellan länderna är jämförbar. Jämförelsen visar att den finska våldsbrottsligheten under senare halvan av 1700-talet låg på ungefär samma nivå som Sveriges (och även Norges och Danmarks). Detta innebär att Finland vid denna tid tillhörde en utpräglad lågvåldskategori och befann sig på en nivå man senare aldrig kommit ned till igen.

Den första slutsats som kan dras av den empiriska bilden är att föreställningen (Wolf 1971) om en "historisk trend" (neråtgående) inte finner stöd i data. Åtminstone inte i ett perspektiv som inte sträcker sig längre tillbaks än två hundra år. Denna tolkning får även stöd av Messners (1982, s. 234) tvärsnittsanalys av 50 nationer.

Den finska våldsbrottslighetens utveckling kan därefter kortfattat uttryckas så att två separata, urskiljbara våldsvågor drabbade landet. Den första startade i Österbotten i början av 1800-talet och nådde sin höjdpunkt under mitten på 1800-talet, för att sedan i stort sett ha ebbat ut vid tiden för 1:a världskriget. En tidpunkt som för övrigt sammanfaller med det finska inbördeskriget.

Den andra våldsvågen inföll i den region som gränsade till Ryssland och startade vid sekelskiftet 1900. Denna region kännetecknades av en framväxande industri med bl.a. skogsbruk och trävaruproduktion. Kulmen nåddes här under 1920-talet med frekvenser på 10 homicid per 100 000 invånare, som idag endast kan återfinnas i USA, när det gäller västländer.

De mera konsistenta försöken som gjorts för att förklara dessa skeenden har presenterats av Verkkö (1951) och Ylikangas (1976).

VÅLDBROTTLIGHETEN I TEORETISK BELYSNING

Verkko tillhörde en tidigare generation och var själv anhängare av den bioantropologiska skolan. Han framförde i en ofta citerad studie teorin att finnarnas höga frekvenser av våld och fylleri var biologiskt betingad. En sådan ansats måste emellertid anses som speciellt illa ägnad att förklara den finska våldsbilden. Skälen är följande:

- 1) Finland hade ingen hög våldsfrekvens under 1700-talet, vilket skulle förväntats utifrån en biologisk förklaringsansats.
- 2) Våldet uppträdde i olika regioner – utan någon närmare kontakt med varandra – och under olika tidsperioder.
- 3) Våldsvågen i Österbotten startade inom den *svenska* folkgruppen och spred sig därefter till den finstalande befolkningsgruppen.

Betydligt mer intressant är då Ylikangas analys. Denne inriktar sig på strukturella variabler och kommer fram till en förklaringsmodell som han tolkar som liggande i linje Mertons anomiteori. Han pekar på att Österbotten under 1800-talet drabbades av en långtgående ekonomisk lågkonjunktur till följd av att Finland skilts ifrån Sverige. Tidigare hade man haft landets högsta levnadsstandard till följd av en omfattande tjärexport till den svenska flottan. Denna export upphörde i och med separationen och i och med att den ryska flottan tog sin tjära från annat håll. Den tidigare starka befolkningstillväxten skapade en arbetslöshetssituation som inte löstes förrän i slutet av seklet och då sannolikt till följd av att länet hade Finlands i särklass högsta emigrationssiffror.

När det gäller den andra våldsvågen riktar Ylikangas intresset åt den tilltagande förryskningsvågen, kopplat till en växande klasskamp i och med den framväxande industrialiseringen. Kulmen på denna kamp ledde fram till ett inbördeskrig till följd av det maktpolitiska vakuum som bildades när Tsar-Ryssland föll samman under det första världskriget. Finland hade ingen armé och deltog inte med soldater i den ryska armén (Alapuro 1988).

VÅLDBROTTLIGHETEN I TEORETISK BELYSNING

Påverkade av närheten till St Petersburgs radikala arbetarkretsar, reste sig den finska arbetarklassen tillsammans med torparklassen i ett försök att skapa en revolution. Detta försök misslyckades av olika skäl och den följande repressionen blev dramatisk. 80 000 "upproriska" internerades i fångläger där 25 000 antingen svält ihjäl, dog av sjukdomar eller avrättades (8 500) (Puntila 1972, s. 122).

En direkt konsekvens av dessa händelser blev att den finska arbetarrörelsen, som varit den starkaste i Europa vid sekelskiftet, splittrades i två huvudgrupperingar vilka bestämdes av fraktionernas inställning till väpnad revolution. Uppdelningen skedde i en socialdemokratisk gren och en nästan lika stor kommunistisk gren. Den senare grenen blev hårdast utsatt av repressionen och partiet förbjöds och dess riksdagsmän anklagades för landsförräderi och sattes i fängelse.

Följden blev en allmän politisk polarisering och en uppslitande konflikt inom arbetarklassen, vilken fortsatt ända in i våra dagar. En ytterligare konsekvens blev att vänsterns radikalisering och splittring medförde att man aldrig – i motsats till vad som skedde i de övriga nordiska länderna – kom att kunna utveckla en verklig politisk makt över lagstiftning och byråkrati m.m. Den finska politiska vänstern har – i motsats till de övriga nordiska länderna – heller aldrig lyckats få majoritet i parlamentet.

Ylikangas strukturteoretiska ansats måste ges ett klart företräde framför Verkkos och även andra av de ovan nämnda teorierna. Ser man speciellt till det kulturteoretiska perspektivet, finner man tydliga spår av en våldskultur i Österbotten. "Knivjunkarna" åtnjöt hög status och införde en machostil som lämnat spår i landskapets traditioner, sånger etc. än idag. Själva *våldsutövningen* upphörde emellertid kring sekelskiftet, då man inte längre tillhörde högvåldslänet.

4.2 Våldsbrottsligheten i USA

Det grova våldet har en lång historia i USA. Homicidfrekvenser för exempelvis Boston, visar på en frekvens bortåt 10 per 100 000 invånare redan i början av 1800-talet. Tidigt kunde man koppla denna höga frekvens till den svarta befolkningsgruppen och även här ledde detta fram till bioantropologiska tolkningar. Socialantropologen Bohannan kunde emellertid tidigt visa att de områden i Afrika var ifrån slaverna kommit, inte kännetecknades av speciellt hög våldsfrekvens (Bohannan 1960).

Därnäst kom en strukturteoretisk ansats att vinna terräng och där den svarta befolkningsgruppen åter kom att hamna i fokus. Förtrycket och diskrimineringen av de svarta sågs under en period som avgörande för detta våld (Cosser 1970).

En vändning kom emellertid till stånd som en konsekvens av Wolfgang & Ferracuti (1967) studie om "the subculture of violence". Denna teori, där författarna hade hämtat sina tankemönster ifrån våldet på Sicilien, Sardinien och Albanien, applicerades på den "kriminella subkulturen" i USA. Enligt teorin var våldet ett socialt inlärt beteende som förs vidare ifrån generation till generation. Teorin fick emellertid en speciell inriktning på det faktum att det amerikanska våldet i första hand är – och har varit – ett sydstatsfenomen.

Kulturperspektivet fick nu ett uppsving genom de s.k. Gastil–Hackney-teorierna, som specifikt utformades för att förklara den höga våldsfrekvensen i den amerikanska södern (Gastil 1971, Hackney 1969). Homicidfrekvenserna låg där så långt tillbaka i tiden som man kan överblicka på 10–20 per 100 000 invånare. Styrkan i denna teori-ansats låg i att teorin hade ett större förklaringsvärde än teorier som byggde på rent rasförtryck. Författarna kunde nämligen påvisa att om man istället för "andel svarta" använde "sydstatarna" (dvs. personer boende i de stater som deltog på Federationens sida i inbördeskriget), så ökade förklaringsvärdet. Förklaringen till detta faktum låg huvudsakligen i att ett par delstater med hög våldsfrekvens – Ken-

tucky och West Virginia – endast hade mycket små svarta minoriteter.

Kulturteoretikerna använde vidare som stöd för sina teser att det mesta våldet riktades mot medlemmar *inom* den egna rasgruppen, vilket inte stödde en tes som byggde på raskonflikt. Författarna anförde också att det inte endast var de svarta som hade förhöjda frekvenser. Också de vita i Södern visade upp frekvenser som översteg de övriga vitas med en faktor på 3–5. Som ytterligare stöd för sina teser anförde de också att det *inte* fanns någon grund för det närliggande alternativet, nämligen ett strukturteoretiskt perspektiv med utgångspunkt i den s.k. "frustrations–aggressions"-teorin med rötter hos Dollard och Miller m.fl.²

Enligt författarna skulle den höga våldsfrekvensen ha uppkommit som en konsekvens av den mängd våld som tidigare krävts för att upprätthålla slavsystemet. Våldskulturen hade sedan genom tradition förts vidare från generation till generation och ytterligare genom migration spritt sig västerut och kommit att utgöra kärnan i den "Wild-West-romantik" och machokultur som utvecklats också i de sydvästra delstaterna i USA.³

Denna teori har fått ett relativt starkt inflytande på såväl den vetenskapliga som den kriminalpolitiska debatten, när det gäller våldsbrott. Det finns tecken som tyder på att den länge omfattats av det politiska etablissemanget i Washington.

Teorin har emellertid inte fått stå oemotsagd och man har exempelvis anfört att teorin saknar en viktig form av avgörande empiriskt

² Gastil för här ett något märkligt resonemang. Han anför att auktoritära uppfostringsmetoder *teoretiskt sett* speciellt skall förväntas leda till aggressivitet, men att sådan uppfostran är vanligare i Europa än i sydstaterna. Han kommenterar inte det faktum att i stort sett alla europeiska länder trots detta är lågvåldsländer.

³ Gastil Övergår ifrån begreppet "subkultur" till "regional kultur".

stöd. Detta har gällt att man inte kunnat påvisa förekomsten av sådana våldsförhärlikande normer (på individnivå) som teorin förutsätter. Motståndarna har t.o.m. påvisat *frånvaron* av sådana normer hos personer som lagförts för våldsbrott (Ball-Rokeach 1973).

5 Förklaringsansatser

Såsom framgår av den ovanstående beskrivningen har den vetenskapliga argumentationen i viss mån böljat fram och åter mellan olika förklaringsansatser. En vanlig argumentationslinje har varit att ge argument för sin egen ansats samtidigt som man försökt att påvisa brister i motståndarens argumentation. Detta tillvägagångssätt måste betraktas som såväl logiskt som rimligt. Fördelen med de bredare ansatserna är också att man tydligt ser hur argumentationen utvecklas så att man inte faller in i variabelsociologins fragmentariska synsätt, där ett minimalt statistiskt förklaringsvärde för någon variabel ställs upp mot ett något svagare förklaringsvärde för någon annan måttligt relevant faktor. Av denna anledning kommer den fortsatta analysen också här att föras enligt samma principer. Detta innebär att kulturperspektivets svagheter kommer att specificeras, samtidigt som viktiga fakta och egna bidrag till alternativa tolkningar – i detta fall ansatser av strukturteoretisk och situationell karaktär – kommer att presenteras i systematisk form.

5.1 Kulturperspektivets styrka och svagheter

Styrkan i kulturteoretiska perspektivet ligger i de fallbeskrivningar som presenterats av Wolfgang (1966), Wolfgang & Ferracuti (1967), Gastil (1971), Hackney (1969) samt Macandrew & Edgerton (1969). De beskriver högvåldsregioner där det samtidigt råder förhållanden som kan tolkas som konsekvenser av rådande kulturmönster. Detta kan t.ex. gälla beväpning, ärans betydelse, romantisering av macho-beteenden etc. samt regler om formen för hämnd och vendetta.

Svagheten i argumentationen ifrån kulturperspektivets förespråkare ligger främst i att de inte lyckas ge tydliga empiriska belägg för "våldskulturens" förekomst. Man tenderar således att falla in i en

argumentationsform som anger att "eftersom folk använder våld så anser de väl detta befogat och rimligt/önskvärt". Därmed är risken påfallande att man hamnar i ren tautologi så att "folk slåss och har ihjäl varandra för att de brukar göra så". Utöver detta tillgodoräknar man sig bristen i alternativa förklaringar, så att "eftersom vi inte vet varför folk beter sig som de gör, är det sannolikt fråga om förekomsten av en kultur". Därmed anser de att de överför bevisbördan på dem som vill driva någon alternativ tes rörande våldets etiologi.

Trots att intresset varit stort har men heller inte kunnat underbygga sitt perspektiv med forskningsrön rörande *massmedias* betydelse för att framkalla våldsbrott. Denna forskning har inte kunnat ge belägg för starka effekter, vilket vore rimligt utifrån ett kulturteoretiskt perspektiv. I de fallstudier vi i denna artikel kommer att uppehålla oss vid, kan man i det finska fallet inte påvisa existensen av något betydande mediavåld. I det amerikanska fallet är mediavåldet allhärskande och florerar fritt över hela kontinenten genom bl.a. gemensamma massmedia. Trots detta finns det ett flertal delstater i norra USA som inte har förhöjda våldsfrekvenser.⁷⁴ Att man på individnivå finner ett förhöjt intresse för mediavåld hos aggressiva personer, får därmed snarare tolkas så att mediavåld har en speciellt hög grad av relevans för personer som lever under konfliktfyllda omständigheter. Genom att följa våldsbeskrivningar skulle de därmed få lättare att anpassa sig till den verklighet de faktiskt lever i.

Utöver problemet att empiriskt belägga förekomsten av en förväntad normuppsättning, har kulturperspektivet också en svaghet i att det oftast inte kan förklara varifrån det i detta fall ganska extrema kulturmönstret har kommit. Gastil (1971) har gjort ett lovligt försök när det gäller sydstatsvåldet i USA (se ovan), men han har inte förklarat varför de svarta skulle ha varit så mycket mer framgångsrika när det gäller att upprätthålla denna kultur, så att de överträffar de vitas våldskultur med en faktor på 5–10 ggr så höga frekvenser.

⁴ Ett ytterligare illustrativt fall gäller Japan. Mediavåldet där överflyglar det amerikanska, men har inte lett till förhöjd våldsfrekvens.

Vidare, långvarigt våld har inte endast förekommit på Sicilien och Sardinien, utan också på sådana ställen som t.ex. Island. Där upphörde dock våldet. Även inom vissa etniska grupper kan man påvisa långvarigt våld i bestämda former, men vid ett närmare betraktande finns det mycket rimliga, strukturella förändringar till detta våld, utan att man behöver tillgripa de svagt underbyggda begreppen "våldskultur" eller "våldstradition".

En alternativ förklaring till de nyss nämnda fenomenen är att det istället för kultur rör sig om specifika konfliktlösningssformer som uppstått – eller försvunnit – som konsekvenser av specifika politiska strukturer. Våldsanvändningen på Sicilien och Sardinien kan ges en mycket rimlig förklaring som en konsekvens av bristen på en central statsmakt som kunnat ta monopol på våldsutövningen i de perifera regionerna. När konflikter skall lösas under sådana omständigheter står inga andra medel till buds än förhandlingar och våld, när kompromisser inte kan uppnås eller påtvingas ifrån utomstående.⁵ Att det sedan tar sig uttryck i specifika vendettaformer beror sannolikt på att man inser att *fullt* krig mellan ätter och regioner leder till förödande förluster och försvagningar som lämnar öppet för ytterligare konkurrerande grupper att komma och ta för sig. En sådan utveckling låg nära till hands i det tidigare Island, där befolkningen under lång tid minskade till följd av bl.a. släktfejder, ända till dess danska kronan med maktmedel tog över makten och bestämde hur konflikterna skulle lösas.

Liknande förhållanden råder inom den zigeniska kulturen. I de nordiska länderna har de finska zigenarna blodshämnd, men inte de

⁵ Även de stora variationerna i våldsfrekvenser i Afrika kan förklaras på ett liknande sätt. I de boskapsuppfödande, nomadiserande stammarna i Öst-Afrika är homicidfrekvenserna traditionellt mycket höga, medan man genomgående finner låga frekvenser i de delar av Afrika (Västafrika) där den huvudsakliga produktionsformen är jordbruk. Förklaringen till skillnaderna skulle alltså ligga i att den förra produktionsformen i sig innebär ständiga risker för konflikter med andra stammar som gör anspråk på samma betesmarker, djur etc.

svenska. Skillnaden ligger i att de svenska zigenarna lyckats skapa ett konfliktråd av äldre klanmedlemmar, till vilka konflikter skall hänskjutas. Ingen har presenterat evidens för att de finska zigenarna är speciellt förtjusta i sin konfliktlösningsform. I praktiken har det visat sig att de gör allvarliga försök att undvika konflikter genom att helt enkelt systematiskt undvika att träffa på släkter de ligger i fejd med (Grönfors 1980).

En slutsats skulle alltså vara att det är *politiska/strukturella* förhållanden snarare än *värderingar och traditioner* som förklarar förekomsten av våldet. "Våldstraditionen" skulle i så fall främst ses som en *effekt snarare än en orsak* till det existerande våldet i dessa "våldskulturer".

5.2 Det strukturteoretiska perspektivets styrka och svagheter

Det strukturteoretiska perspektivets styrka ligger i att det finns en mycket betydande mängd studier som visar att faktorer som fattigdom, inkomstskillnader, arbetslöshet, låg status etc. kan kopplas till variationer i homicid och andra våldsformer (Messner, Krohn, Brenner, Loftin & Hill, South & Parker, Braithwaite m.fl.). Problem kvarstår emellertid av såväl teoretisk som empirisk art. Det visar sig nämligen att *konsistensen* i sambanden inte är särskilt stark. Detta innebär att samband kan påvisas på vissa material och med vissa metoder, men att andra författare kommer fram till andra resultat på andra material. Den kausala strukturen kan därför antas vara mycket komplicerad i och med att sambanden uppträder, men endast under vissa ospecificerade villkor. En förklaring till detta kan vara att de studerade faktorerna i sin tur beror på ytterligare bakomliggande faktorer som man inte kommit åt.

Metodologiskt sett ligger problemen i att man i de ekologiska analyserna tenderar att hamna i mycket komplicerade problem av s.k. multikollinearitet. Detta innebär att det råder mycket starka samband mellan olika variabler, vilket i sin tur ställer stora krav på teoretiskt giltiga modeller för att kunna separera effekterna av de olika faktorerna från varandra. Ett sådant fall gäller t. ex. USA och fakto-

rerna "sydstatsbo", "andel svarta i befolkningen" och "fattigdom". Här kan inte betydelsen av *kulturfaktorn* "sydstatsbo" tydligt skiljas ifrån de två strukturfaktorerna (Loftin & Hill 1974).

De slutsatser man kan dra av en sådan sambandsstruktur är dock att den i sig försvagar det kulturteoretiska perspektivets förklaringsvärde, eftersom detta delvis just bygger på *frånvaron* av strukturella förklaringsfaktorer.

Innan jag går över till att försöka ge bidrag till det strukturteoretiska perspektivet skall jag först gå igenom några återkommande förklaringsfaktorer av situationell karaktär, nämligen betydelsen för det grövre våldet av vapeninnehav, narkotika samt alkohol.

6. Förekomsten av situationella förklaringsfaktorer till våld

6.1 Vapentillgången

Tillgången på vapen – och speciellt handeldvapen – har ofta framförts som en betydelsefull faktor när det gäller att förklara den amerikanska homicidfrequensen. Speciellt i Gastils (1971) teori spelar vapen en huvudroll.

Att bestrida att den stora mängden handeldvapen skulle ha betydelse för det grövre våldets nivå i USA är knappast rimligt. Vad som dock brukar anföras som motargument till denna starka betoning på vapentillgångens betydelse, är fallet Schweiz. Clinard (1978, s. 114) har således anfört att vapentillgången i detta land är av samma dignitet (eftersom dess värnplikt bygger på utdelade vapen), men att landet trots detta inte har förhöjd homicidfrequens.

Konklusionen måste således bli att vapentillgång i sig inte är en tillräcklig förklaring till den mycket höga homicidfrequensen i USA, men att den sannolikt bidragit till en viss förhöjning. Till saken hör nämligen att homicidfrequensen bland de vita i Nordstaterna under 1920-talet var nästan lika hög som bland vita sydstatarna idag. Detta

utan någon stor tillgång på handeldvapen. Till detta skall återkommas nedan.

6.2 Narkotikakriget

En ytterligare faktor som brukar framhåvas i senare tids debatt om det amerikanska våldet, är narkotikamarknadens "krigs"liknande förhållanden. Man skall då emellertid hålla i minnet att våldet har en mycket längre historia. Dessutom ligger den totala homicidfrekvensen inom narkotikakrigen på cirka 500 fall per år, vilket i och för sig är betydande. Dessa fall skall dock ställas mot den totala homicidfrekvensen i USA som ligger över 20 000 per år.

Att tillmäta "gangsterkrig" större betydelse för höga homicidfrekvenser är därför knappast rimligt och detta gäller såväl i 1920-talets USA (Al Capone m.fl.) som i den tidens Finland, där man också hade alkoholförbud och omfattande illegal hantering.

6.3 Alkoholfaktorn

Alkoholfaktorns betydelse i våldssammanhang är däremot viktigare och också mycket mer komplicerat. Sambandsstrukturen ser ut på följande vis:

- a) Det råder genomgående starka *individu samband*, så att en stor andel av dem som utför våldsbrott (och till dels även offren för våld) kan visas ha varit alkoholpåverkade vid gärningstillfället. Andelarna påverkade gärningsmän brukar ligga över 70 %.
- b) Oftast råder det också relativt starka positiva *tids samband*, så att våldskurvan följer alkoholkurvan över tid.
- c) Samtidigt brukar dock det *regionala sambandet* mellan totalkonsumtionen alkohol och våldsfrekvensen vara svagt, ibland t.o.m. negativt. Att ett land eller en region visar en hög alkoholkonsumtion säger därför knappast någonting om dess våldsfrekvenser.

Detta uppmärksammades av Verkko (1948) när det gällde homicidfrekvensens variationer i franska departement under 1800-talet. Det

har också gällt de nordiska länderna, där Finland tidvis har haft den lägsta alkoholkonsumtionen men trots detta den högsta våldsfrekvensen. För Danmark har förhållandet varit det motsatta.

Av denna sambandsstruktur kan man dra slutsatsen att alkoholen i sig inte är en *våldsgenererande* substans. Alkoholens betydelse kan således endast förväntas existera i samverkan med någon eller några andra förklaringsfaktorer.

Genom olika metoder, där speciellt tidsserieanalysen spelat en avgörande roll, kan man emellertid påvisa att alkoholkonsumtionens variationer har effekter på våldsfrekvenser. Genom sådana metoder kan man exempelvis påvisa att en variation med en liter ren alkohol (per inv.) systematiskt ger en effekt på såväl det lindrigare som det grövre våldet (homicidfrekvensen) som för Sveriges del kan uppskattas till cirka 10 % (Lenke 1990B).

6.3.1 Alkoholfaktorn – kulturfaktor eller strukturell faktor?

Att kunna påvisa att alkoholkonsumtionens variationer ger effekt på våldsnivån är av direkt betydelse för såväl kriminal-(alkohol-)politiken som för förståelsen av varför våldsfrekvensen varierar i ett land eller en region.

Däremot säger dessa resultat i sig ingenting om de specifika *bakomliggande orsakerna* till sambandet. Det visar sig också i litteraturen att det föreligger två huvudströmningar när det gäller att tolka sambandsstrukturen för alkohol/våld.

Om man således bortser ifrån den knappast relevanta tolkningen att alkoholen i sig skapar våld, talar man om *disinhibition theory* respektive teorin om *drunken comportment*. Den förra teorin innebär att man ser alkoholens funktion som en utlösande mekanism och som sänker tröskeln när det gäller att hejda eller hålla tillbaka aggressioner. Det rör sig här således om att man utgår ifrån att *de aggressionsskapande faktorerna existerar samtidigt* som våldet utlöses. Våldstenden-

serna kan sedan ha sin grund i olika förhållanden i samhället, men där dessa förhållanden inte alltid direkt kan isoleras och pekats ut.

Med teorin om *drunken comportment* – som förts fram av den amerikanska sociologen Macandrew och socialantropologen Edgerton (1969) – förs ett helt annat synsätt fram och som ligger direkt i linje med det kulturperspektiv som beskrevs ovan. Här föreställer sig författarna att beteendet att använda våld under alkoholpåverkan är socialt inlärt och förs över ifrån generation till generation och också ifrån kultur till kultur. Denna teori utgår således ifrån att det *inte* föreligger någon annan förklaringsfaktor bakom våldsbeteendet än själva det inlärdas mönstret – "dryckesmönstret" – så att när man dricker alkohol så är det kulturellt OK om man luftar sina aggressioner och också använder våld.

Författarna använder sig av en socialantropologisk metod och går igenom beskrivningar av ett 40-tal olika kulturer och deras dryckesmönster. De visar mycket intressanta bilder av vilken mängd olika beteendevariationer som kan förekomma i samband med alkoholkonsumtion och att beteendena inte är generella och att det förekommer mycket starka variationer hos samma individer till följd av alkoholintag liksom inom grupper. Detta också i situationer som ser mycket likartade ut på ytan.

Teorin om *drunken comportment* har nått ett betydande inflytande, vilket kan utläsas ur referat av exempelvis Room (1983) och Levinson (1983A, 1983B). Det har därför setts som speciellt angeläget att pröva hållfastheten hos denna teori. Nedan skall ett par olika sådana ansatser presenteras.

6.3.2 Tidsserieanalysansatsen

Den första ansatsen är hämtad ur de tidsserieanalyser som beskrevs ovan. Sådana analyser utfördes för olika länder och utfallet blev då att effekten av alkoholkonsumtionsvariationer visade sig variera starkt mellan olika länder. Finland visade således den starkaste ef-

fekten när alkoholkonsumtionen varierade. Därefter följde Sverige och Norge och sist Danmark. För det senare landet kunde ingen signifikant effekt alls redovisas (Lenke 1990B).

Denna rangordning mellan länderna visade sig följa den rangordning som gäller för länderna när det gäller våldsfrekvenser där effekten av alkoholen är bortrensad. Finland har således den högsta våldsfrekvensen, medan Danmark har den lägsta. (Till saken hör att Danmark sannolikt har den lägsta våldsfrekvensen i Västvärlden och har haft så under överskådlig historisk tid. Se t.ex. Verkko 1951.)

Tolkningen av denna sambandsstruktur går *inte* i linje med kulturperspektivet, eftersom *även det icke alkoholrelaterade våldet var högre där alkoholeffekten var som starkast*. Däremot ligger tolkningen väl i linje med *disinhibition theory*, nämligen att *redan existerande våldstendenser* utlöses under inverkan av alkoholkonsumtion. Denna tolkning skulle också kunna medverka till att förklara den tidvis mycket restriktiva alkoholpolitiken i Finland, vilken t.o.m. gick till totalförbud under 1920-talet. Detta då under antagandet att om man i vardagslivet upplever att alkoholkonsumtion i betydande omfattning får starka negativa konsekvenser, så ökar befolkningens öppenhet för restriktioner.

6.3.3 Ansatsen med kulturjämförelser

Den andra ansatsen som prövats för att testa *drunken comportment* teorins bärighet har gått ut på att i detalj gå igenom de olika kulturer som Macandrew & Edgerton (1969) refererar till (Lenke 1990B, s. 121). Detta då med avseende på vad man kan få fram om de olika kulturernas "vardagsvåld". Det visade sig då att kulturer som inom kriminologin var kända för ett högt vardagsvåld innan de kom i kontakt med alkohol, reagerade på alkohol med ännu högre våldsfrekvenser, när alkoholbruket infördes i kulturen. (Det senare skedde ofta som en följd avkolonialiseringen.) Den andra stora gruppen kulturer visade sig vara kända för lågt vardagsvåld och reagerade följaktligen mycket svagt på alkoholbruket. Därutöver fanns en

mindre grupp där förhållandena före och efter var svåra att bestämma.

Kritiskt för kulturperspektivet var emellertid att författarna inte bland de cirka 40 kulturerna kunde uppvisa någon enda som var känd för lågt vardagsvåld innan alkoholbruket infördes, men som reagerade med mycket alkoholrelaterat våld när alkoholbruket infördes. [...] Återigen blir den rimligaste tolkningen att alkoholen utlöste de aggressioner och våldstendenser som redan förelåg och även denna tolkning går därmed i linje med *disinhibition theory*.

6.3.4 Ansatsen att söka stressrelaterat våld

Den tredje ansatsen för att belysa de våldsteoretiska perspektivens bärighet har varit att studera specifika våldskorrelat och se i vilken utsträckning det går att påvisa samband mellan våldsfrekvens och beteenden och förhållanden som rimligen kan hänföras till bakomliggande strukturella förhållanden. Samtidigt bör dessa förhållanden rimligtvis *inte* kunna kopplas till ett kulturperspektiv och ses som konsekvens av inlärt beteende.

Fallet som studerats är Finland och gäller vilka statistiska relationer på länsnivå som föreligger mellan fenomenen total alkoholkonsumtionsnivå, levercirrhos, alkoholförgiftning, homicid, suicid samt ischemisk hjärtattack (Lenke 1990A). Ansatsen gick ut på att se huruvida våldsfaktorn (homicidfrekvensen) var kopplad till alkoholkonsumtionsnivån, eller om den låg närmare fenomen som rimligen kunde kopplas till ett strukturteoretiskt perspektiv. Exempelvis då stressrelaterade fenomen som inte rimligen kunde ses som inlärd.

Som indikatorer för stressrelaterade fenomen valdes suicid, men främst ischemisk hjärtattack. Det senare fenomenet har medicinskt-epidemiologiskt kopplats till stress (Karasek m.fl. 1988).

Resultatet av regressionsanalysen gick i förväntad riktning (se Table 1). Sambandet mellan alkoholkonsumtionsnivån och levercirrhos-

VÅLDBROTTLIGHETEN I TEORETISK BELYSNING

frekvens blev mycket starkt. Däremot visade den totala alkoholkonsumtionsnivån inte signifikant effekt på något av de övriga fenomenen. *Dock visade sig de övriga fenomenen – ischemisk hjärtsjukdom, alkoholförgiftning, suicid samt homicid – starkt kopplade till varandra.*

TABLE 1.

	HOMICIDE	SUICIDE*	ISCHEMIC HEART MORTALITY*	LIVER CIRR- HOSIS	ALCOHOL CONSUMP- TION
ALCOHOL POISONING	.56 <i>4.54</i>	.75 <i>12.6</i>	.76 <i>13.85</i>	.20 <i>.44</i>	.14 <i>.20</i>
HOMICIDE		.79 <i>16.31</i>	.65 <i>7.15</i>	.21 <i>.45</i>	.25 <i>.66</i>
SUICIDE*			.78 <i>15.14</i>	.09 <i>.09</i>	.04 <i>.01</i>
ISCHEMIC HEART MORTALITY				.20 <i>.42</i>	.28 <i>.86</i>
LIVER CIRRHOSIS MORTALITY					.85 <i>24.92</i>

F-values in italics.
* Males 15-65.

Slutsatsen blev att man möjligen kan lära in ett alkohol/våldsbeteende, men att det faktum att våldsbeteendet inte var kopplat till alkoholkonsumtionsnivån, vilket det borde ha varit om det vore fråga om en "specifik finsk dryckeskultur", talar emot inlärningsperspektivet. Att våldet var kopplat till stressrelaterade fenomen, ger däremot ett starkt stöd åt ett perspektiv som bygger på strukturellt betingad stress som ett viktigt led i förklaringsbilden.

7.1 Den strukturteoretiska förklaringsansatsen tillämpad på Finland

Skall man försöka förklara den finska våldsbrottsligheten så kan man lägga sig nära den tolkning som framförts av Ylikangas (1976). När det gäller den första våldsvågen (Österbotten) så är det fullt

VÅLDBROTTLIGHETEN I TEORETISK BELYSNING

rimligt att strukturteoretiskt relevanta förändringar följde på landets avskiljning från Sverige och skapade en ekonomisk kris, vilket i sin tur ledde fram till starka motsättningar mellan olika skikt i befolkningen. En sådan konflikt som förstärktes var t.ex. den mellan de finskspråkiga och de svenskspråkiga folkgrupperna (Allardt 1970).

Som en reaktion på denna situation inleddes en omfattande emigration ifrån de konfliktfyllda områdena, vilket i sin tur sannolikt bidrog till att på längre sikt dämpa krisen. Emigration/flykt är också, i enlighet med "frustrations-aggressions"-teorin, en klassisk respons på frustrerande livsvillkor och därmed förenlig med det strukturteoretiska perspektivet.

Nästa våldsvåg kom som en konsekvens den misslyckade revolutionen och den repression som följde på denna. De lägre skiktens kris kan avläsas på flera sätt, men en viktig konsekvens var arbetarrörelsens splittring och inbördes konflikt, som varat ända fram till idag. En indikation på maktlösheten hos dessa skikt kan också avläsas i att valdeltagandet, som före inbördeskriget låg på en internationellt hög nivå, sjönk ned till cirka 50 % under 1920-talet. Valdeltagandet har därefter stigit, men ligger fortfarande avsevärt lägre än för de övriga nordiska länderna.

De lägre skiktens position har därefter successivt förbättrats, vilket följdriktigt har följts av en neråtgående trend i homicidfrekvensen. Landet befinner sig emellertid än idag i en situation med starka politiska motsättningar – objektivt och subjektivt – och också relativt stor inkomstspridning (Allardt 1975, Bomschier & Ballmer-Cao 1979). Arbetarpartierna har fortfarande i stort sett aldrig haft egen majoritet i parlamentet och därmed inte heller i avgörande frågor kunnat påverka lagstiftning och statsapparat. Dessa förhållanden är ägnade att förklara varför landet än idag inte kommit ned på den låga konfliktnivå som kännetecknar de övriga nordiska länderna.

7.2 Den strukturteoretiska förklaringsansatsen tillämpad på USA

Även den amerikanska våldsbilden kan ges en rimlig förklaring utifrån ett strukturteoretiskt perspektiv och utan att behöva tillgripa "kultur"förklaringar. Även här kan man ta utgångspunkt i de lägre skiktens levnadsförhållanden i ett av världens rikaste länder.

Som Korpi (1979A) så väl formulerat det kan man med visst fog påstå att USA "kört historien baklänges" och de lägre skiktens politiska inflytande var kring sekelskiftet kanske starkare än det är idag. Landet saknar något som helst arbetarparti och fackföreningsrörelsen är fragmentarisk och politiskt svårplacerad. Detta till följd av att den av historiska skäl kom att organiseras som ett skydd ifrån konkurrensen av billig arbetskraft. Detta hot kom först ifrån den helt fria invandringen fram till första världskriget och därefter ifrån den inre migration som satte igång på allvar sedan bomullsekonomin i Södern gått in i en kronisk lågkonjunktur.

Som nämndes ovan kännetecknas den amerikanska våldsbilden av att de höga homicidfrekvenserna finns i Sydstaterna och de storstäder dit den stora migrationen ledde. Skillnaden mellan Nord och Syd i USA gäller emellertid i allra högsta grad också frågan om de lägre skiktens ställning och livsvillkor. Medan man i Nordstaterna uppnått en relativt hög levnadsstandard också i de lägre skikten, har bilden i Södern varit en helt annan.

Det grundläggande skälet till detta står att finna i den ekonomisk-politiska sfären. När den fattiga vita befolkningen i Södern försökt att förbättra sina ekonomiska och politiska villkor, har svaret ifrån de närmast feodalt organiserade arbetsgivarna ständigt varit att hota med att ersätta de vita med svarta arbetare. Dessa har vid olika tillfällen också tvingats fungera som strejkbrytare. Historikern Vann Woodward skriver om detta (1971, s. 36):

"Also in the postwar years, poor whites began to drift from the fields and hills of the South into the newly developed mill towns.

VÅLDBROTTLIGHETEN I TEORETISK BELYSNING

But industry offered them merely a new type of misery, for owners kept wages at a minimum and responded to signs of labor unrest by threatening to replace white laborers with blacks. It is one of the tragedies of American history that poor whites and blacks were never able to join together in order to force Southern capitalism to institute some form of industrial democracy. The Populist movement in the 1890's did briefly stimulate cooperation between blacks and whites, but by early in the twentieth century even Populist leaders were emphasizing racial hatred rather than interracial cooperation. Indeed, with few exceptions, poor whites through the years have not only refused to work with blacks for common goals but have sought the blacks subordination, with the result of depriving both labor groups of important allies in their struggle against management."

Taktiken att på detta sätt spela ut de vita arbetarna mot de ännu fattigare svarta har varit oerhört effektivt och medfört att det nästan inte existerat någon facklig verksamhet alls i Södern (Olsson 1977).⁶ Här ligger naturligtvis också kärnan i Söderns rashat som underblåses av plantage- och fabriksägararistokratin.

De delstater som innebar att Gastil (1971) i sin regressionsanalys lyckades förstärka förklaringsvärdet genom att övergå ifrån "andel svarta" till "sydstatere", är heller inte vilka stater som helst. Kentucky och West-Virginia har en mycket liten andel svarta, men har å den andra sidan en lika illa utsatt ekonomi som resten av Södern. Ekonomin bygger här på kolbrytning, en verksamhet som befunnit sig i kronisk kris ända sedan 1930-talet och där arbetskonflikter ofta tagit sig mycket allvarliga uttryck.⁷ En ytterligare sådan delstat är

⁶ Olsson (1977, s. 32) skriver att: "Även i USA är övergreppen mot fackliga representanter vanliga. I sydstaterna samarbetar arbetsgivare, polis och politiker mot fackföreningarna. Många fackliga organisatörer har fått sina bilar uppbrända, blivit pryglade och arresterade."

⁷ Se beskrivningen av arbetskonflikternas intensitet i dessa regioner i Dahl (1991).

VÅLDBROTTLIGHETEN I TEORETISK BELYSNING

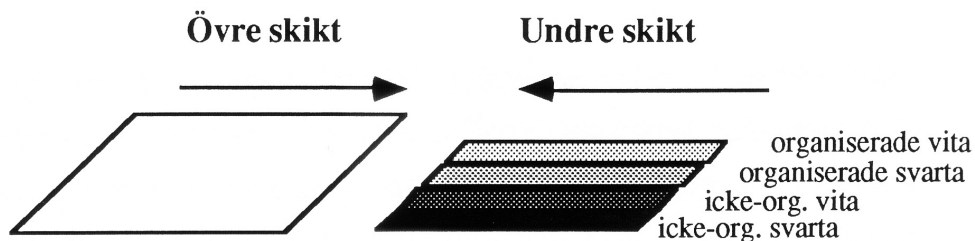
Alaska, som under 1970-talet hade den största andelen fattiga ungdomar i USA.⁸

Inkomstskillnaderna i USA är stora och förutom att fackföreningsrörelsen är fragmentarisk, existerar det inte något arbetarparti. Följden av detta är att de lägre skikten i stort sett inte deltar i det politiska livet i USA. Det röstar endast drygt 40 % av socialgrupp 3, mot över 80% av socialgrupperna 1 och 2 (Korpi 1979B). Ser man speciellt till unga svarta, blir valdeltagandet ännu lägre.

Det är vidare helt förenligt med det strukturteoretiska perspektivet att de grupper som har den högsta våldsfrekvensen, de svarta männen mellan 20 och 50 år, också visar en mängd symptom som kan hänföras till strukturell stress. Liksom finska män har de höga självmordsfrekvenser i yngre åldrar (40–59 år) och också höga frekvenser för fylleri, alkoholförgiftning och ischemisk hjärtsjukdom. Landet har också en relativt hög strejkkfrekvens och de delar av USA som har de högsta våldsfrekvenserna, har också kännetecknats av stor (e)migration av såväl svarta som vita som flyttat upp till Nordstaterna.

Mot denna bakgrund skulle våldsriskfördelningen inom olika skikt i det amerikanska samhället förväntas förhålla sig som i diagrammet nedan, där mörkare färg står för högre våldsfrekvenser.

Våldsrisker fördelad efter organiseringsgrad och politisk konfliktnivå i USA

⁸ Arbetsmarknaden (1979).

Den största risken förväntas återfinnas hos icke organiserade svarta, följt av icke organiserade vita osv. Denna hypotes får stöd av det faktum att våldsfrekvensen hos vita i Alabama visat sig vara lägre än hos svarta i samma stat, men högre än hos svarta i (nord-)staten Maine (Bloch & Geis 1962)⁹. Deras frekvenser var i sin tur är högre än de vitas i Maine.

När det vidare gäller alkoholens betydelse är mönstret paradoxalt, men som förväntat utifrån ett strukturteoretiskt perspektiv. Sydstaterna har den *högsta* våldsfrekvensen, men den *lägsta* genomsnittliga alkoholkonsumtionen bland USA:s regioner. (Jämför Finlands position i Norden, ovan). Det senare uppenbart till följd av ett mycket starkt kontrollbehov i denna region. Detta kontrollbehov tar sig också många andra uttryck som exempelvis en starkt moraliserande kyrka ("bibelbältet"), stränga lagar, dödsstraff och stora fångelsepopulationer och en allmän intolerans mot avvikande beteende.

Att denna extremt starka kontroll inte lyckats hålla tillbaka våldet är kritiskt för dem som förespråkar ett kontrollteoretiskt perspektiv för att förklara våldsbrottlighetens utbredning och nivå i USA. Allvarliga problem uppstår emellertid också för det kulturteoretiska perspektivet. Anser man att *frånvaron* av strukturella förklaringsfaktorer är kulturperspektivets bästa stöd, har perspektivets företrädare ett minst sagt svagt "case" i den amerikanska våldsbilden.

8 Det strukturteoretiska perspektivet – ekonomi och/eller politik?

Ett mönster som allt tydligare börjar framträda när man anlägger ett strukturteoretiskt perspektiv på våldsbrottligheten, är att tyngdpunkten alltmer skjuts över ifrån ekonomiska till politiska faktorer. Viktiga faktorer i sammanhanget tycks alltså vara förändringar i den *sociala och politiska organiseringen, klasskonflikter och politiskt inflytande*,

⁹ Referat ur Coser (1970, s. 58).

VÅLDBROTTLIGHETEN I TEORETISK BELYSNING

valdeltagande m.m. Sådana faktorer som sedan i sin tur naturligtvis of-tast är tätt kopplade till ekonomiska villkor.

Att föra in den politiska dimensionen i förklaringsmodellen kan sannolikt bidra till att förklara den delvis inkonsistenta sambandsstrukturen som nämndes ovan. Denna dimension innebär då ett visst subjektivt inslag i den meningen att *relativ* deprivation och *frustration* får ökad betydelse. Med rent ekonomiska variabler är det naturligtvis svårt att förklara sådana fenomen som att det finska våldet i Österbotten inträffade i landets rikaste län. Likaså att ett av världens rikaste folk – amerikanerna – har cirka 10 gånger så hög våldsfrekvens som Europa.

För den politiska dimensionen talar också de fakta som kan härledas om man betraktar den amerikanska våldsbilden ur ett diakront perspektiv. Homicidfrekvensen var således relativt låg under seklets första decennier. 1920-talet innebar emellertid – liksom i Finland – ett språng i homicidfrekvensen. Detta gällde också de vita i Nordstaterna, vilka gick upp på en frekvens kring cirka 4 (per 100 000 inv.). Därefter föll homicidfrekvensen från och med 1932–33 med en neråtgående trend ända till 1960-talet.

Dessa skeenden infaller tidsmässigt samtidigt med den starka reaktion som kännetecknade USA under 1920-talet, men som fick sitt avbrott genom Roosevelts "New Deal". Denna "deal" innebar som bekant bl.a. att arbetarna genom den nya arbetarlagstiftningen fick lagligt stöd för att bilda fackföreningar. Ett förhållande som var av stor betydelse för den amerikanska arbetarrörelsen (Olsson 1977, s. 18).

Förekomsten av politiska variabler i kriminologiska sammanhang är emellertid inte vanliga.¹⁰ En sådan faktor är emellertid *strejkkfrekvens*,

¹⁰ Se dock Lenke (1986) angående kriminalpolitikens influenser av partipolitiska maktförhållanden. Se också Braithwaite & Braithwaite (1980) som fann ett negativt samband mellan förekomsten av socialdemokratiska partier och homicid-

vilken kan tolkas dels som en indikator för politisk konflikt, men också som en indikation på en relativt svag fackföreningsrörelse som ständigt tvingas strejka för att uppnå sina mål (Korpi 1979B). Studerar man sambandet mellan strejkkfrekvens och homicidfrens för olika västländer, finner man också ett positivt samband.¹¹ Rangkorrelationen blir signifikant. Beräknar man emellertid produktmomentkorrelationen uppnår man signifikans endast om USA tas bort ur beräkningen. Även om USA:s strejkkfrekvens tillhör de högre, drar den ändå ned sambandet p.g.a. att landets våldsnivå är cirka 10 gånger högre än i nästan samtliga andra västländer.

Man finner här ett exempel på ett förhållande som även påpekats av Gurr (1969) när det gäller att förklara förekomsten av "civil strife", terrorism och politiska oroligheter. USA företer således samtliga riskfaktorer för att skapa en mycket hög grad av politisk instabilitet. Trots detta har man en lägre grad av politiskt våld, terrorism etc. än förväntat.

Möjligen ligger även här förklaringen i den extremt låga organisationsgraden hos landets lägre skikt (speciellt i Södern) och detta på grund av rasfrågans generellt splittrande karaktär. Möjligen är det så att fragmenteringen i de undre skiktens politiska aktivitet minskar risken för *kollektiva* handlingar (inkl. kollektivt våld) samtidigt som den ökar risken för *individuellt* våld. För en sådan tolkning talar Solomons (1965) forskning som visade att de svartas individuella våld minskade när de aktiverades i civil rights-rörelsen.

Vore detta en riktig iakttagelse så hamnar man emellertid i ett teoretiskt-metodologiskt dilemma. Detta eftersom man i så fall knappast kan belägga en sådan tes med kvantitativa statistiska metoder. Anledningen till detta är naturligtvis att det inte finns några andra västländer med denna specifika, politiska struktur.

frekvenser.

¹¹ Se också Lester (1988).

Det enda "case" som i så fall står till buds är Sydafrika. En industrialisation med massivt rasförtryck. Trots alla skillnader i övrigt visar detta land upp en förväntad bild utifrån antagandet. Strejkkvoten är låg, men homicidkvoten speciellt bland de färgade och svarta är skyhögt. Också de vita visar viss förhöjning av homicidkvoten och trots sina rasprivilegier kanske de ändå utsätts för en hård konkurrenspress. Deras fackföreningslagstiftning pekar i denna riktning.¹²

Villkoren för den sydafrikanska fackföreningsrörelsen illustreras också av att den vite fackföreningsorganisatören Neil Aggett satt häktad i 5 månader och dog i sin cell efter att ha anklagats för samräde med den svarta fackföreningsrörelsen. Han hade dagarna innan under ed intygat för domstolen att han utsatts för tortyr i häktet.¹³

9 Resultat och generaliserbarhet

Den metod som tillämpats i denna uppsats har bestått av en kombination av fallstudier kombinerat med kvantitativa och komparativa data om våldsbrott och dess olika korrelat. Som indikator för våldsbrott har – om inget annat nämnts – använts homicidkvoter, en indikator som kan förväntas ha en hög såväl validitet som reliabilitet. En tvärsnittsgenomgång har visat att det föreligger ett relativt starkt rangsamband mellan homicid och andra former av våldsbrott när man jämför olika västländers statistik.¹⁴ Sambandets styrka skall dock inte överdrivas och det finns såväl långa tidsperioder som flera länder där rangsambandet är försvinnande svagt.¹⁵

Vid analysen av svenska data visade det sig att det grova våldet hade en delvis annan förklaringsbakgrund än det lindriga våldet (Lenke

¹² Sydafrika - svart arbete, svenskt kapital. LO-TCO-rapport 1975.

¹³ Dagens Nyheter.

¹⁴ Lenke (1978).

¹⁵ Man bör dock kontrollera för alkoholkonsumtionsnivån när sambandet är svagt. För exempelvis Finlands del följer misshandelskvoten – men inte homicidkvoten – alkoholkurvan ganska väl över tid.

1990B). Det grova våldet utvecklades i samvariation med indikatorer för tyngre alkoholmissbruk, medan det lindrigare våldet följde totalkonsumtionen och dryckestillfällena. Speciellt restaurangkonsumtionen visade mycket stark effekt på den registrerade misshandelsfrekvensen men ingen effekt alls på homicidfrequensen.

En rimlig tolkning av denna sambandsstruktur är att olika våldsbrottsformer sannolikt har *en* gemensam faktor – *aggressionsnivån i samhället* – medan olika bidragande faktorer kan spela in vid de specifika brottstyperna. Sådana hypotetiska, bidragande faktorer kunde mycket väl vara *stress* vid homicid, medan lindrigare våld mer uttrycker en *konfliktberedskap* till följd av en ökad konfliktnivå i samhället. Vidare kunde rånbrottens frekvens som bidragande faktor kanske ha den *kriminella subkulturens storlek*, eftersom rån är det brott som brukar redovisa den största andelen tidigare lagförda personer.¹⁶

Fördelen med den tillämpade metoden är att den tillåter en mer holistisk ansats än gängse kvantitativa ansatser, där datamaterial av skiftande kvalitet och innebörd hanteras i komplicerade multivariata analyser. Den tillämpade ansatsen har heller inte varit att mera exakt försöka bestämma betydelsen av enstaka faktorer och inte heller att försöka bygga en specifik teori om våldsbrott. Syftet har istället varit att försöka bestämma vilka *huvudperspektiv* som kan vara aktuella för att förklara variationer i våldsbrottslighet och därefter göra en inventering av viktigare förklaringsfaktorer för att bestämma inom vilket *huvudfält* de specifika förklaringarna skall kunna specificeras.

Med denna ansats har det varit möjligt att visa att en strukturteoretisk ansats har mycket mer att ge än ansatser som bygger på perspektiv med biologiska, kontrollteoretiska eller kulturteoretiska perspektiv. Där mer omfattande våld påvisats har också förekomsten av struktu-

¹⁶ Se SCBs statistik över återfall i brott.

rella förklaringsfaktorer kunnat presenteras. Likaså har de fenomen som den kulturteoretiska ansatsen använt som stöd, kunnat ges alternativa tolkningar med utgångspunkt i en strukturteoretisk ansats. Oftast har konklusionen blivit att de faktorer som det kulturteoretiska perspektivet tolkat som *förklaringsfaktorer* likaväl eller bättre kan förstås som *effekter* av strukturellt bestämda förhållanden. Ett närliggande exempel är bevapning som en effekt av en hög konfliktnivå snarare än som orsaken till våldsbrottligheten, machokultur som en form av konfliktberedskap i ett farligt samhälle etc.

Till bristerna med den aktuella ansatsen måste dock räknas att den inte ger möjlighet att närmare bestämma generaliserbarheten när det gäller olika faktorer – eller summan av olika faktorer – förklaringsvärde. Generaliserbarheten kan endast bedömas genom de tvärsnittsundersökningar som åberopats för olika förklaringsfaktorer. Sällan har förklaringsvärdena i dessa undersökningar varit speciellt starka.

Samtidigt måste man nog vara klar över att så komplicerade förklaringsmodeller som man har att göra med inom det strukturteoretiska området, ställer mycket stora krav på indikatorer och en form av data som ännu så länge inte tillämpats i någon större utsträckning inom kriminologin. Jag tänker här exempelvis på politiska, ekonomiska eller socialmedicinska variabler kopplade till kriminalitet, vilka nästan totalt lyser med sin frånvaro. Mot denna bakgrund ser jag således inte denna analys som i något avseende avslutad, utan snarare som en början, där jag dock vill rekommendera ett utvidgat arbete med utgångspunkt i den strukturteoretiska ansatsen.

Huvudkonklusionen måste därför bli att det strukturteoretiska perspektivet är helt överlägset när det gäller att förklara variationer i våld, speciellt av grövre slag. Konklusionen styrks också av det faktum att den internationella litteraturen på området ger ett starkt stöd åt detta perspektiv och att det empiriska och det vetenskapliga stödet för det kulturteoretiska perspektivet är påfallande svagt. Det-

ta i kontrast till det starka inflytande detta perspektiv uppnått. Skälen till detta är inte helt lätt att peka på. Olika anledningar kan tänkas och en sådan är exempelvis det stora intresse som visats för frågan om effekten av våldsbeskrivningar massmedia. Som visades ovan, är denna effekt sannolikt betydligt överdriven, även om den säkert kan ha påverkat händelseutvecklingen i många enskilda fall.

En annan anledning är naturligtvis att kulturperspektivet absolut inte saknar rimlighet och att "kulturskillnaderna" är betydande. En viktigare anledning anser jag också vara det förhållandet att det kulturteoretiska perspektivet är konservativt till sin natur och när det gäller de kriminalpolitiska implikationerna. Beror våldet på gamla och djupt liggande traditioner, ligger det inte nära till hands att åberopa sociala förändringar och kostsamma reformer som åtgärder. Till detta kommer att kortsiktiga och begränsade åtgärder av det slaget inte visat sig framgångsrika, varför perspektivet kunnat avvisas även på en sådan grund. Våldet bland de svarta minskade inte trots att deras levnadsförhållanden i många avseenden förbättrades under 1960- och 1970-talen. Skälen till detta kan vara många och innebär inte att det strukturteoretiska perspektivet måste förkastas. Vad som nästan genomgående saknas i den internationella – och speciellt i den amerikanska – litteraturen är förhållandet att det strukturteoretiska perspektivet inte kan reduceras till rent ekonomiska faktorer. De starka signaler som visades i "fallet Finland", men också i andra sammanhang och som gäller den *politiska dimensionen* i det strukturteoretiska perspektivet, har inte givit upphov till mer omfattande forskning. Ett undantag är här emellertid det direkt politiska våldet i form av uppror etc., där Gurrs (1969), Tillys (1969) m.fl., teori om "de växande förväntningarnas frustration" givits en central plats i tolkningen. Genom att föra in en *politisk* dimension i analysen skulle man också få möjlighet till att föra in ett subjektivt element i analysen, nämligen att orättvisor och förtryck kan uppfattas, upplevas, bemötas, kanaliseras och döljas i mycket varierande omfattning. Relativiteten i detta skall emellertid inte heller överdrivas, eftersom de rent ekonomiska indikatorerna trots allt tenderar att slå igenom i olika analyser.

10 Uppsummering

I det ovanstående resonemanget används en vid definition av begreppet "politik". Denna definition är emellertid helt accepterad i modern statsvetenskaplig teori. Dahl (1991, s. 3) använder således en definition av politik som tidigare presenterats av Lasswell och som innebär att "politics" innebär: "Relations involving power, rule, authority, territoriality and relationships in associations capable of self-sufficiency."

Dahl accepterar denna definition och konstaterar att:

“Clearly, everything that Aristotle and Weber would call political, Lasswell would too. But Lasswell would consider as political some things that Weber and Aristotle might not: A business firm or a trade union, for example, would have "political" aspects. Let us therefore boldly define a political system as *any persistent pattern of human relationships that involves, to a significant extent, control, influence, power, or authority.*”

Att skjuta fram politiska faktorer och kategorier – på bekostnad av kulturella, sociala och i viss mån även ekonomiska – när det gäller att förklara variationer i våldsbrottsfrekvenser, innebär att man går in på ett i stort sett oprövat område.

Betydelsen kan illustreras med den kanske mest citerade studien om de svartas förhållanden i USA. Gunnar Myrdal bedömde i "An American Dilemma" (1944) att den vita allmänheten hade uppfattningen att den mest frustrationsskapande faktorn för de svarta var att uppnå "sexual equality". Själv ansåg han att "economic equality" borde sättas främst. När man testade hypotesen fann man emellertid att såväl "legal equality" som "political equality" kom före "economic equality" och att "sex relations" kom först på femte plats (Banks 1950, s. 532).

Vikten av att ha en realistisk uppfattning av frustrationsskapande faktorer framgår också när man läser att en av de främsta konfliktforskarna i USA kan ställa frågan "Why do people in lower-status positions select more often violent aggression as a way of dealing with their frustrations?" (Cosser 1970, s. 62). Han avslöjar därmed en relativism som går som en röd tråd genom amerikansk sociologi och kriminologi och som också innebär att man inte inser att den amerikanska underklassens desorganisation, splittring och maktlöshet är i en klass för sig, när det gäller västliga demokratier.

Kopplingarna mellan våldsbrott och politik kan emellertid se ut på ett mycket varierande sätt. Två huvudkategorier kan emellertid urskiljas. Sådana politiska förhållanden som skapar våld på ett *direkt* sätt samt sådana förhållanden som gör det på ett *indirekt* sätt. Till de direkta sätten hör då politiska förhållanden där våldet fungerar som en direkt *konfliktlösningsmetod*. Exempel på sådana förhållanden visas nedan.

A. Våld som *direkt* metod att lösa politisk konflikt

1. Maktunderskott i perifera regioner –
t.ex. Sicilien, Sardinien, Albanien m. fl.
2. Maktunderskott under vissa produktionsförhållanden –
t.ex. boskapsuppfödning på oreglerad mark i Tanzania, Uganda, Kenya m.fl. jägar- eller krigarstammar etc.
3. Konfliktlösning inom kulturella minoritetsisolat –
t.ex. bland finska zigenare
4. Konfliktlösning inom kriminella/illegala organisationer –
t.ex. illegal alkohol & narkotikahandeln

B. Våld som *indirekt* konsekvens av politisk konflikt

1. Som respons på frustration –
genom relativ deprivation, diskriminering och förtryck
2. Som respons på ett aggressivt samhällsklimat –
som skapar fientliga stämningar och krav på repression och därmed konfliktberedskap ("machokultur") eller stress (speciellt hos icke-organiserade individer)

VÅLDBROTTLIGHETEN I TEORETISK BELYSNING

LITTERATUR

- ALAPURO, R. (1988). *The state and the revolution*. University of California Press. Berkeley.
- ALLARDT, E. (1970). *Sambällsstruktur och sociala spänningar*. 2:a uppl. Almqvist & Wiksell. Tammerfors.
- ALLARDT, E. (1975). *Att ha, att älska, att vara*. Argos. Lund.
- ARBETSMARKNADEN (1979). Många fattiga i Alaska. *Arbetsmarknaden*, nr. 11, s. 13.
- BALL-ROKEACH, S. J. (1973). Values and violence: A test of the subculture of violent thesis. *American Sociological Review*, 38: 736–749.
- BANKS (1950). [Referens saknas.]
- BLOCH, H. A. & GEIS, G. (1962). *Man, crime and society*. Random House. New York.
- BOHANNAN, P. (red.) (1960). *African homicide and suicide*. Princeton University Press. Princeton.
- BORNSCHIER, V., BALLMER-CAO, T.-H. (1979). Income inequality: A cross-national study of the relationships between MNC-penetration, dimensions of the power structure and income distribution. *American Sociological Review*, 44: 487–506.
- BRAITHWAITE, J., BRAITHWAITE, V. (1980). The effect of income inequality and social democracy on homicide. *British Journal of Criminology*, 20: 45–53.
- BRENNER, M. H. (1977). Personal stability and economic security. *Social Policy*, 8: 2–4.
- CLINARD, M. (1978). *Cities with little crime. The case of Switzerland*. Cambridge University Press. Cambridge.
- COSER, L. (1970). *The continuities in the study of social conflict*. The Free Press. New York.
- COSER, L. A. (1971). *Social konflikt*. Aldus. Stockholm.
- DAHL, R. (1991). *Modern political analysis*. Prentice Hall. Englewood Cliffs.
- DOLLARD, J. m.fl. (1939). *Frustration and aggression*. Yale University Press. New Haven.
- DOLLARD, J. (1949). *Caste and class in a southern town*. Garden City. New York.

VÅLDBROTTLIGHETEN I TEORETISK BELYSNING

- GASTIL, R. D. (1971). Homicide and regional culture of violence. *American Sociological Review*, 36: 412–427.
- GRÖNFORS, M. (1980). Personlig kommunikation.
- GURR, T. R. (1969). *A comparative study of civil strife*. Graham, D. & Gurr, T. R. (red.), *Violence in America*. Signet Books. New York.
- GURR, T. R. (1971). *Why men rebel*. Princeton University Press. Princeton.
- GURR, T. R. (1981). Historical trends in violent crimes: A critical review of evidence. *Crime and Justice: An Annual Review of Research*, 3: 295–353.
- HACKNEY, S. (1969). Southern violence. Graham, D. & Gurr, T. (red.), *Violence in America*. Signet Books. New York.
- KARASEK m.fl. (1988). [Referens saknas.]
- KORPI, W. (1979A). USA kör historien baklänges. *Dagens Nyheter*, 5 april 1979.
- KORPI, W. (1979B). Strikes, industrial relations and class conflict in capitalist societies. *British Journal of Sociology*, 30: 164–187.
- KROHN, M. D. (1976). Inequality, unemployment and crime: A cross-national analysis. *Sociological Quarterly*, 17: 303–313.
- KROHN, M. D. (1978). A Durkheimian analysis of international crime rates. *Social Forces*, 58: 654–670.
- LENKE, L. (1978). *Risken för våldsbrott i Sverige – i ett komparativt perspektiv*. The Scandinavian Council for Criminological Research. Stockholm.
- LENKE, L. (1986). Criminal policy and repression in capitalist societies. MacLean, B. (red.), *The political economy of crime*. Ontario: Prentice Hall.
- LENKE, L. (1990A). *Alcohol poisoning in Finland – A consequence of drinking culture or strain?* Paper presenterat vid ICAA-konferensen (Kettil Bruun Society) i Budapest. Maj.
- LENKE, L. (1990B). *Alcohol and criminal violence – Time series analyses in a comparative perspective*. Akad. avh. Institutionen för socialt arbete. Lunds Universitet. (Reviderad version.) Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- LESTER, D. (1988). Strikes, suicide and homicide: A cross-national analysis. *International Journal of Contemporary Sociology*, 25: 9–14.
- LEVINSON, D. (1983A). Alcohol use and aggression in American subcultures. Room, R., Collins, G. (red.), *Alcohol and disinhibition: Nature and meaning of the link*. NLAAR Research Monograph No. 12. Rockville, Md.
- LEVINSON, D. (1983B). Social setting, cultural factors, and alcohol-related aggression. Gottheil m.fl. (red.), *Alcohol, drug abuse and aggression*. Charles C. Thomas. Springfield.

VÅLDBROTTLIGHETEN I TEORETISK BELYSNING

- LOEBER, R., & WIKSTRÖM, P.-O. (1993). Individual pathways to crime in different types of neighborhood. Farrington, D., Sampson, R. & Wikström, P.-O. (red.), *Integrating individual and ecological aspects of crime*. Brottsförebyggande rådet. Allmänna förlaget. Stockholm.
- LOFTIN, C., HILL, R. H. (1974). Regional subculture and homicide. An examination of the Gastil–Hackney thesis. *American Sociological Review*, 39: 714–724.
- LORENZ, K. (1966). *On Aggression*. Methuen. London.
- MACANDREW, C., EDGERTON, R. B. (1969). *Drunken comportment: A social explanation*. Aldine. Chicago.
- MESSNER, S. F. (1982). Poverty, inequality and the urban homicide rate. *Criminology*, 20: 103–114.
- MESSNER, S. F. (1982). Societal development, social equality, and homicide: A cross-national test of a Durkheimian model. *Social Forces*, 61: 225–240.
- MESSNER, S. F. (1986). Modernization, structural characteristics and societal rates of crime: An application of Blau's macrosociological theory. *Sociological Quarterly*, 27: 27–41.
- MESSNER, S. F. (1989). Economic discrimination and societal homicide rates – Further evidence on the cost of inequality. *American Sociological Review*, 54: 597–611.
- MYRDAL, G. (1944). *An American dilemma. The negro problem and modern democracy*. Harper & Brothers. New York.
- OLSSON, J. (1977). *Facklig horisont*. Europa och Nordamerika. Prisma. Lund.
- PUNTILA, L. A. (1972). *Finlands politiska historia*. Schildts. Helsingfors.
- ROOM, R. (1983). *Alcohol and crime*. Kadish, S. H. (red.), *Encyclopedia of Crime and Justice*. The Free Press. New York.
- SIMMEL, G. (1970). *Kamp*. Argos. Uppsala.
- SOLOMON, F. m.fl. (1965). Civil rights activity and reduction in crime among negroes. *Archives of General Psychiatry*, 12: 227–336.
- SOUTH, S. J. (1984). Unemployment and social problems in the post-war United States. *Social Indicators Research*, 15: 389–416.
- SOUTH & PARKER. [Referens saknas.]
- VERKKO, V. (1948). Rusdryckernas inverkan på våldsbrotten i Finland. *Menneske og miljø*, 3(2).
- VERKKO, V. (1951). *Homicides and Suicides in Finland and their dependence on national character*. Gads forlag. Köpenhamn.

VÅLDBROTTLIGHETEN I TEORETISK BELYSNING

- VANN WOODWARD, C. (1971). Blacks and poor whites in the South. Frazier, T. (red.), *The Underside of American History*. Harcourt Brace.
- WIKSTRÖM, P.-O. (1985A). *Everyday violence in contemporary Sweden*. Akad. avh. Report No 15. National Council of Crime Prevention. Stockholm.
- WIKSTRÖM, P.-O. (1985B). Nöjesliv och våldsbrott. *Alkohol och Narkotika*, nr 7.
- WIKSTRÖM, P.-O. (1987). *Våldsbrott och alkohol*. Forskning & Fakta. CAN. Stockholm.
- WIKSTRÖM, P.-O. (1991). *Urban crime, criminals, and victims. The Swedish experience in an Anglo-American perspective*. Springer. New York.
- WIKSTRÖM, P.-O. (1992). Context-specific trends in homicide. *Studies on Crime and Crime Prevention of Crime Prevention*, 1: 88–105.
- WOLF, P. (1971). Crime and development: An international comparison of crime rates. *Scandinavian Studies in Criminology*, 3: 107–121.
- WOLFGANG, M. (1966). *Patterns in criminal homicide*. Wiley. New York.
- WOLFGANG, M., FERRACUTI, F. (1967). *The subculture of violence*. Tavistock. London.
- YLIKANGAS, H. (1976). Major fluctuations in crimes of violence in Finland. A historical analysis. *Scandinavian Journal of History*, 1: 81–103.
- YLIKANGAS, H. (1985). *Knivjunkarna. Våldskriminaliteten i Sydösterbotten*. Söderströms. Borgå.

Totalkonsumtionens betydelse för alkoholskadeutvecklingen i Sverige

Sociologisk Forskning (1983), årg. 20(1), s. 45–57.

En tes som börjar tränga igenom allt mer i den svenska alkoholdebatten, är att total- eller per capitakonsumtionen är den faktor som har störst betydelse för alkoholskadenivån i samhället. I följande artikel skall jag granska denna tes och beskriva den forskning som ligger bakom. Jag skall också redovisa den kritik som förts fram mot den s.k. totalkonsumtionsmodellen och själv bidra med några kritiska synpunkter.

Det är inte fråga om att försöka kullkasta huvudlinjerna i modellen, utan endast att modifiera vissa av dess delmoment. Då dessa emellertid getts central betydelse i den svenska alkoholpolitiska debatten och för uttolkningen av orsakerna till vår dramatiska alkoholskadeutveckling, förtjänar de en grundlig analys. En tes som kommer att drivas i denna artikel är att de utsagor som i Sverige gjorts med utgångspunkt ifrån den s.k. totalkonsumtionsmodellen sannolikt ger starkt överdrivna förväntningar när det gäller effekterna av en eventuell nedpressning av totalkonsumtionen. En annan tes är att totalkonsumtionsmodellen i stort sett endast är tillämpbar på alkoholpolitiska system som bygger på prispolitik och en fri (men starkt begränsad) marknad.

Totalkonsumtionsmodellen kan tänkas få en annan innebörd i ett land som Sverige med sin säregna alkoholpolitik, där alkoholransonering varit – och återigen blivit – ett realistiskt kontrollpolitiskt alternativ.

TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

Artikeln är uppbyggd så att jag först ger en kort förhistoria till dagens debatt om totalkonsumtionens alkoholpolitiska relevans. Därefter beskriver jag totalkonsumtionsmodellen och den diskussion som denna har föranlett i den internationella litteraturen. Jag går sedan över till att pröva modellens tillämpbarhet på svenska förhållanden och ger förslag till hur modellen bör modifieras för att komma i bättre överensstämmelse med vissa empiriska iakttagelser. Slutligen anger jag en alternativ tolkning till den som kan härledas ur totalkonsumtionsmodellen, när det gäller att förklara den dramatiska alkoholskadeutveckling som inträffat här i landet under senare decennier.

Förhistoria

I ett internationellt perspektiv har Sverige varit ett föregångsland på alkoholologins område. Läkare konstaterade alkoholrelaterade skador redan på 1600-talet (Wising 1908:24) och Linné skrev bekymrat om alkoholskador på 1700-talet. Det var också en svensk – Magnus Huss – som vann internationell berömmelse genom konstruktionen av diagnosen 'alcoholismus chronicus' år 1849 och då han 1853 inför det franska läkarvetenskapliga etablissemanget omdiagnostiserade ett fall av 'paralysie générale' till 'alcoholismus chronicus' och åtminstone temporärt lyckades återställa patienten i funktionsdugligt skick. Till denna vetenskapliga bragd, som renderade Huss den franska Vetenskapsakademins medicinpris, bidrog kanske också det faktum att Sverige vid denna tid sannolikt hade världens högsta totalkonsumtion av alkohol. Med sina omkring 20 liter ren alkohol per invånare torde Sverige ha överflyglat den franska per capitakonsumtionen vid den tiden med 2–3 gånger (Wallis 1911:37) och Serafimerlasarettet – där Huss var klinikchef – bokstavligen vimlade av den typen av patienter som Huss stötte på vid sitt besök i Paris (Stern 1907:11). (Fallet kan för övrigt tjäna som en bra illustration till totalkonsumtionsmodellens utsaga om relationen mellan per capitakonsumtion och alkoholskadefrekvens.)

TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

Denna erfarenhet av en tidigare enorm alkoholkonsumtion sätter sina spår på den följande alkoholpolitiken, och de s.k. Göteborgssystemen och senare Andrée- och Brattsystemen, med successiv deprivatisering och avprofitering av alkoholhandeln, trängde långt utanför landets gränser.

Totalkonsumtionen kommer åter i blickpunkten i den svenska alkoholpolitiska debatten under den s.k. motbokstiden (1915–1955). Ivan Bratt myntade då den polemiska devisen att ”när det gäller statistik över alkoholkonsumtionen så är den rörande totalkonsumtionen den minst intressanta ur hälsosynpunkt” (Bratt 1929). Debatten gällde den gången motbokssystemets vara eller inte vara och Bratts huvudmotståndare, vilka, till mångas överraskning i dag, var nykterhetsrörelsen, hävdade att ransoneringen motverkade sina egna syften genom att locka konsumenterna att köpa mer än de annars hade tänkt. Detta för att undgå att deras ransoner ’frös inne’.

De senare avgick som bekant med segern 1955, trots att motbokssystemets försvarare med Bratt hävdade att det inte borde vara totalkonsumtionens utveckling som skulle utgöra kriteriet för alkoholpolitiken, utan alkoholskadutvecklingen och att den senare hela tiden varit under kontroll under ransoneringstiden. Till denna diskussion skall jag återkomma nedan i samband med redovisningen av den dramatiska alkoholskadutveckling som följde efter 1955.

Diskussionen om totalkonsumtionens avgörande betydelse återkom emellertid med ny kraft efter den relativa tystnad som kännetecknade perioden under den alkoholpolitiska utredningens (APU:s) nio år långa utredningstid. Återigen var det nykterhetsrörelsen som drev frågan och gjorde totalkonsumtionsökningen efter 1960 ansvarig för den dramatiska ökningen av olika alkoholskador sedan motboken avskaffades 1955. Som stöd för sin argumentation hade man denna gång en forskningsrapport som publicerats av en internationell grupp forskare i samarbete med WHO (Bruun m.fl. 1975). Eftersom denna rapport kommit att få ett mycket starkt inflytande

TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

över den alkoholpolitiska debatten såväl i Sverige som utomlands, skall den i det följande ges en särskild genomgång.

Totalkonsumtionsmodellen

Med 'totalkonsumtionsmodellen' menar man i stora drag att det råder ett speciellt förhållande mellan ett lands total- eller per capita-konsumtion av alkohol och dess nivå av alkoholskador. Modellen är ett resultat av en systematisk forskningsverksamhet där den franske demografen Sully Ledermann lade grunden. Denne påvisade att trots stora differenser i olika populationers genomsnittskonsumtion, så tenderade populationernas fördelning att se ungefär likadana ut. Denna fördelning närmade sig hela tiden den s.k. lognormala, vilket innebär att fördelningen blir approximativt normalfördelad då den ritas med konsumtionsmängden på en logaritmerad x-axel. Detta innebär i sin tur en stark snedfördelning så att de 10 procent av konsumenterna som dricker mest svarar för bortåt 50 procent av hela konsumtionen. Detta således i stort sett oberoende av per capitakonsumtionens storlek.

Dessa iakttagelser bildade utgångspunkt för en modell som senare kom att vidareutvecklas av kanadensiska forskare som fann likartade fördelningar i sina konsumtionsundersökningar. Ett stort steg togs därefter när en internationell forskargrupp i samarbete med WHO påvisade att mönstret var generellt för det stora flertalet av konsumtionsundersökningar som gav möjlighet till fördelningsbeskrivning (Bruun m.fl. 1975).

Med utgångspunkt bl. a. i ovanstående data ansåg man sig beredd att formulera påståendet att det råder ett samband så att när totalkonsumtionen alkohol ökar i ett samhälle, så tenderar också antalet storkonsumenter att stiga. Eftersom storkonsumtion i sin tur genom studier av olika alkoholmissbrukarklientel kunde kopplas till överrisker för olika medicinska skadeverkningar, innebar modellen implicit att en ökning i populationens genomsnittskonsumtion också måste förväntas ta sig uttryck i ett ökat antal alkoholskador. Spe-

TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

ciellt då medicinska sådana som kunde ses som konsekvenser av långvarig storkonsumtion.

Att de olika konsumtionsfördelningarna tenderade att närma sig den lognormala, innebar i sin tur emellertid också att någon skarp gräns inte gick att dra mellan olika konsumentgrupper efter konsumtionsmängd. Eftersom varje population innehöll en stadigt sjunkande andel ju högre upp på konsumtionsskalan man kom, blev det inte längre meningsfullt att dela upp populationerna i 'normalkonsumenter' och 'missbrukare'. I stället arbetade man med begreppen 'små-' och 'storkonsumenter', där 'storkonsumtion' fick stå för en given konsumtionsmängd som utifrån andra grunder kunde förväntas medföra ökad risk för alkoholskador. Var denna gräns skulle sättas fick bestämmas från skadetyper till skadetyper med utgångspunkt ifrån olika alkoholskadeklientels genomsnittskonsumtion.

En utsaga i WHO-rapporten, som väckt berättigat uppseende och starkt kommit att påverka den svenska alkoholdebatten, gäller hur stor effekt på alkoholskadeutvecklingen som en given höjning av per capitakonsumtionen skall förväntas ge. Här har man nämligen ifrån de olika konsumtionsfördelningarna räknat sig fram till att en given ökning i per capitakonsumtionen inte endast skall förväntas leda till en proportionell ökning i antalet storkonsumenter (och därmed i alkoholskador), utan t.o.m. en *kvadratisk* sådan (Bruun m.fl. 1975:38). I rättvisans namn skall jag innan jag angriper denna utsaga påpeka att man i WHO-rapporten inte gör någon särskilt stor affär av denna beräkning. Den nämns exempelvis inte i rapportens 'slutsatser'. Inte desto mindre har utsagan slagit rot i den svenska alkoholpolitiska debatten och dyker upp i snart sagt varje diskussion. Som ett exempel bland många kan nämnas att Stockholms kommuns alkoholpolitiska utredning (LUKA-utredningen), kommunalstyrelsen i Stockholm 1979) bygger sina slutsatser på denna utsaga (Kommunstyrelsen 1979:23 ff.). Likaså socialstyrelsen i 'Alkohol och ohälsa' (1981). Deras experter kan emellertid hänvisa till att speciellt Skog (1976:6) är mycket uttalad på denna punkt.

TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

Att denna modell rönt sådan uppmärksamhet i den alkoholpolitiska debatten måste, utöver dess rent vetenskapliga kvalitet, även tillskrivas modellens alkoholpolitiska budskap. Här anvisas således *en* klar väg att på ett kraftfullt sätt motverka alkoholskador i samhället, samtidigt som andra vägar som syftar till att uppnå en mindre skadlig dryckeskultur inte verkar lättframkomliga.

Vidare har modellen visat sig besitta en stark attraktion bl. a. hos nykterhetsrörelsen genom att den så påtagligt knyter missbruket av alkohol till själva bruket. Modellens implikation blir ju att i den mån man vill komma åt storförbrukarnas överkonsumtion, så tvingas man i praktiken att göra detta med hjälp av åtgärder som riktas mot *alla* brukares konsumtion. Enligt modellen blir ju missbruket en direkt funktion av bruket och modellen ligger därmed väl i linje med nykterhetsrörelsens huvudmålsättning som ju just är att minska *alkoholbruket* i samhället.

Kritiken mot totalkonsumtionsmodellen

Med tanke på totalkonsumtionsmodellens tydliga handlingsimplikation är det inte överraskande att den också kritiserats.

Kritiken har knappast varit vare sig högljudd eller speciellt djupgående. På de flesta punkter har modellens förespråkare – i första hand Ole-Jørgen Skog vid Statens institutt for alkoholforskning i Oslo – övertygande kunnat tillbakavisa invändningarna. Kritiken tar främst upp följande frågeställningar:

1. I vilken mån kan man med utgångspunkt i data (konsumtionsintervjuer) som bygger på *tvärsnittsmaterial*, uttala sig om hur en population kommer att bete sig *över tid*?
2. Vad är det för mekanismer som gör att konsumtionsfördelningarna tenderar att bli så utpräglat sneda? Vidare, om det förhåller sig så att storkonsumenterna svarar för en så stor andel av totalkonsumtionen, kan det då inte helt enkelt vara så att det är förändringar

TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

i *deras* konsumtion som bestämmer hela populationens per capita-konsumtion? (Duffy 1980:147–151).

3. De konsumtionsfördelningar som uppmätts härstammar genomgående ifrån efterkrigspopulationer, vilka i sin tur genomgående kännetecknas av *stigande* per capitakonsumtion. I vilken utsträckning kan utsagor om populationers beteenden under stigande konsumtion tas till intäkt för förväntade effekter om totalkonsumtionen – i enlighet med WHO-gruppens rekommendationer – sänks? Alkohol är ju trots allt en beroendeskapande drog och storkonsumenterna kanske inte alls reagerar på konsumtionssänkande åtgärder som exempelvis prishöjningar?

4. Vilka belegg har man för att effekten av en förändring i per capitakonsumtion verkligen blir så stark som *kvadratisk*, när det gäller alkoholskadorna? (Lenke 1982).

5. Kan totalkonsumtionsmodellen förklara den svenska alkoholskadeutvecklingen under efterkrigstiden? Vi har här att göra med en alkoholskadeutveckling som är dramatisk i relation till totalkonsumtionsutvecklingen och frågan är alltså delvis kopplad till fråga 4 ovan.

För att börja med fråga 1 så är denna egentligen ställd av WHO-gruppen själv (Bruun m.fl. 1975:37–38) och svaret man har att ge är att tillgången på data i detta fall är bristfällig. De två studier man har haft tillgång till, nämligen data för den finska konsumtionsutvecklingen mellan 1968 och 1969 samt en norsk ungdomsstudie, stöder emellertid modellen. Invändningen förtjänar således fortsatt uppmärksamhet men behöver knappast tills vidare tillmätas alltför stor betydelse. Förhåller det sig så att de redovisade konsumtionsfördelningarna ser så likartade ut som de beskrivits, torde den enda invändning som kunde riktas mot övergången ifrån tvärsnittsdata till utsagor om populationers beteenden över tid, vara att konsumtionsfördelningsundersökningarna samtliga är hämtade ifrån en re-

TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

lativt begränsad tidsperiod som kännetecknas av starka utjämnings-tendenser i dryckeskulturerna.

När det gäller fråga 2 och mekanismerna bakom konsumtionsfördelningarna, så är kunskaperna om dessa knappast nödvändiga för att modellen skall behålla sin giltighet. Sannolikt skulle en bättre förståelse av dessa skeenden öka modellens praktiska tillämpbarhet och den utveckling av modeller för 'social interaction' när det gäller alkoholbruk, som Skog engagerat sig i, är viktig. Att förstå dessa mekanismer skulle också starkt bidra till att ge modellen en starkare konsistens och utgöra ett viktigt steg mot en allmän teori om alkoholbrukets fördelning.

Skogs på denna punkt mycket rimliga argumentation går ut på att vi relaterar vår konsumtion till andras i ett socialt samspel som sker inom föränderliga externa villkor. När det så gäller den konkreta frågan om den lilla gruppen storkonsumenters möjlighet att styra per capitakonsumtionens utveckling, så anför Skog att detta knappast är rimligt att antaga, eftersom risken för akut alkoholförgiftning sätter gränsen för hur mycket denna grupp har möjlighet att höja sin konsumtion (Skog 1979).

Den tredje invändningen rör frågan huruvida utsagor om effekter vid en stigande totalkonsumtion också skall gälla när konsumtionen sänks. Till denna fråga kan fogas ytterligare en, som gäller huruvida det har någon betydelse för effekten på alkoholskadorna *hur* sänkningen kommit till stånd? Frågan är inte utan relevans idag när vi kan observera en viss nedgång i totalkonsumtionen. Denna har i Sverige att göra med bl. a. avskaffandet av mellanölet 1977 samt med en nedgång i spritkonsumtionen som vissa tillskriver effekten av information och propaganda. Har dessa åtgärder verkligen påverkat storkonsumenterna eller kan effekterna lokaliseras till vissa mellangrupper? Vidare, om också storkonsumenterna skall förväntas reagera på en per capitasänkning, hur lång tid skall det förväntas ta till dess man kan avläsa effekterna?

TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

För att kunna besvara dessa frågor står man i dag dock inte helt hjälplös. Problemet är emellertid att de 'naturliga experiment' man har tillgång till i form av alkoholpolitiska händelser oftast är av drastisk natur, med kraftiga variationer i tillgången på alkohol. Skog har också ägnat frågan ett speciellt intresse genom en analys av den engelska alkoholutvecklingen i ett längre tidsperspektiv (Skog 1980). Han påvisar där i en analys av den engelska utvecklingen att levercirrosmortaliteten följer totalkonsumtionen såväl nedåt (i början av seklet) som uppåt, men att rimlig hänsyn måste tas till en viss 'time lag' innan konsumtionsförändringen tar sig uttryck i alkoholskador. Speciellt sådana som rör konsekvenser av långvarig storkonsumtion.

Frågorna 4 och 5 har – i motsats till de förra – inte tidigare ställts i någon mer precis form. De har emellertid stor principiell betydelse för vår kunskap om totalkonsumtionsmodellens konsistens och inte minst för dess förklaringsförmåga när det gäller den svenska alkoholskadeutvecklingen. Det skall emellertid direkt sägas att de två invändningar jag i det följande tänker ta upp inte skall ses som misstroendevotum för totalkonsumtionsmodellen i dess huvuddrag. Kritiken gäller snarare delmoment i modellen, vilka delvis kommit att ges orimliga proportioner i den svenska debatten. Slutligen gäller frågan huruvida totalkonsumtionsmodellen överhuvud taget inte måste ges en begränsad tillämpbarhet för Sverige, som ju på ett fullständigt unikt sätt har haft och har ransonering som ett konkret alternativ till den politik som dominerat andra länders alkoholpolitik.

Sverige och totalkonsumtionsmodellen

Två frågor som fått en framskjuten plats i svensk alkoholforskning och alkoholpolitisk debatt gäller dels hur man skall förklara den dramatiska ökning som inträffat i alkoholskadorna under senare decennier och dels hur man bäst skall påverka dem i dag. För att börja med den första frågan ligger det nära till hands att försöka besvara den med utgångspunkt från totalkonsumtionsmodellens utsagor. Förklaringen till exempelvis den 3–4-dubbling som inträffat i lever-

TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

cirrosmortaliteten (LCM) sedan 1950-talet skulle då i första hand vara att tillskriva den per capitaökning i alkoholkonsumtionen som inträffat under motsvarande period. Då den senare emellertid inskränker sig till 50–60 procent förutsätter denna tolkning dock att man tolkar totalkonsumtionsmodellens utsaga om *kvadratiske* effekter (se ovan) mer än bokstavligt.

Modellens empiriska underbyggnad på denna punkt är emellertid påfallande svag. Den bygger således uteslutande på intervjuundersökningar om konsumtionsmängder, medan konkreta skadeutfall aldrig kommer i närheten av kvadratiske effekter. Mycket större per capitaökningar i grannländerna ger sålunda inom samma tidsperiod inte ens proportionella skadeutfall i LCM (levercirrosmortalitet). Ser man vidare på tvärsnittssambanden mellan per capitakonsumtion och LCM för olika länder kommer man inte heller i närheten av en kvadratisk relation, utan denna stannar också här i närheten av proportionell effekt. Frankrike har således cirka 3 gånger så stor per capitakonsumtion alkohol som Sverige, men också endast cirka 3 gånger så hög LCM-frekvens och är således inte i närheten av 9 gånger högre, vilket skulle förväntas utifrån totalkonsumtionsmodellen. Till saken hör också att den franska konsumtionen legat så länge på sin höga per capitakonsumtion, att någon kvarstående 'time lag'-effekt inte är att förvänta.

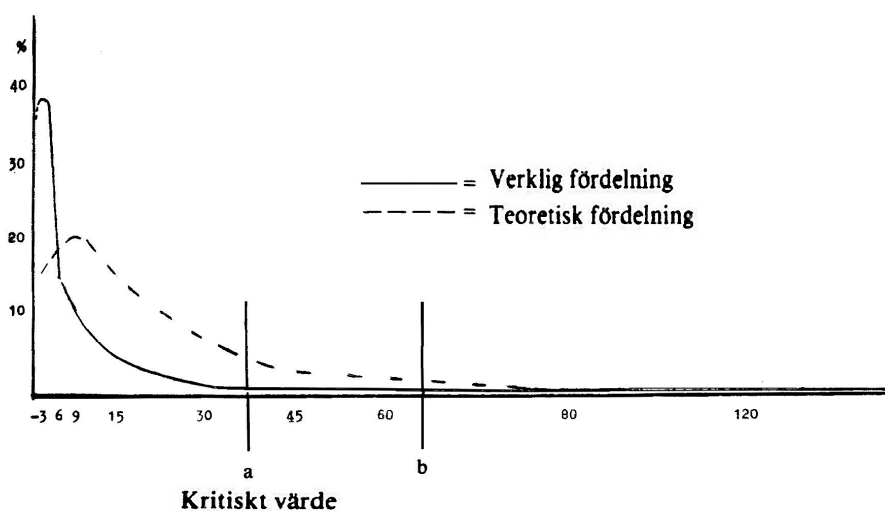
En annan kategori av alkoholrelaterade skador som WHO-gruppen stöder sina resonemang på är allmän mortalitet. Man anför således den parallella utvecklingen mellan per capitakonsumtion och 'allmän mortalitet' i Bayern kring sekelskiftet som stöd för sin sak (Bruun m.fl. 1975:40). Sambandet är mycket illustrativt och ger stöd åt totalkonsumtionsmodellens allmänna budskap. I detta sammanhang förtjänar det dock att påpekas att också enligt detta mått utvecklas alkoholskadorna *proportionellt* och inte kvadratisk i förhållande till alkoholkonsumtionsutvecklingen.

För att ytterligare bygga under min invändning om att effekten av en konsumtionsförändring snarare skall förväntas vara proportio-

TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

nell än kvadratisk när det gäller skadegenereringen, skall jag med utgångspunkt från svenska data försöka visa hur det eventuella felslutet kan ha uppkommit.

Diagram 1. Konsumtionsfördelning vid spritinköp¹ av i Gävleborgs län hemmahörande män. (Approximativt efter tabellerna 16 och 24 i SOU 1971:77, s. 8:23–28.)

Utgångspunkten för argumentationen är att risken för att få en skada av typen LCM, står i proportion till den intagna mängden alkohol under en given tidsperiod. Avgörande för vilken effekt en förskjutning i populationens genomsnittskonsumtion skulle få när det gäller antalet personer som passerar över en viss risknivå (konsumtionsnivå) blir antagandet man gör om fördelningskurvans lutning vid riskgränsen.

¹ Spriten utgjorde 88% av den utminuterade alkoholen (räknat i ren alkohol). Tar man också hänsyn till utminuterat vin och öl samt till restaurangkonsumention och mellanölsförsäljning, blir täckningsgraden i Gävleborgsundersökningen uppskattningsvis 70 %.

TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

Har kurvan nästan ingen lutning alls vid riskgränsen innebär en per capitaökning att antalet personer som glider över denna gräns blir i det närmaste proportionellt. Görs samma skattning på en mindre skev fördelningskurva (samma fördelning i övrigt men med streckad linje i 'svansen') blir effekterna avsevärt starkare vid samma per capitaökning. Konklusionen av detta blir att den förväntade effektens styrka blir helt avhängig av fördelningens utseende och ju skevare fördelningen i verkligheten är, desto *svagare* effekter skall man förvänta av en per capitaförändring.

Mycket talar också för att de fördelningar som använts vid beräkningar av förändringar i per capitakonsumtionen haft ett systematiskt bortfall med följd att den verkliga skevheten underskattats. Man har således genomgående byggt sina resonemang på fördelningar som erhållits genom *intervjuundersökningar*, där storkonsumenternas konsumtion sannolikt systematiskt underrapporterats. Dels genom direkt bortfall av storkonsumenter men också genom underrapportering (Pernanen 1975:355).

I den s.k. Rusundersökningen (SOU 1971:77), som byggde på *intervjuer* (av ett riksrepresentativt urval av svenska folket), var fördelningen avsevärt mindre skev än i den ungefär samtidigt genomförda undersökningen av *registrerade inköp* i Gävleborgs län (SOU 1971:77, s. 8:5 ff.). Medan den förra undersökningen redovisade att 10 procent av respondenterna svarade för cirka 40 procent av hela den redovisade konsumtionen, visade den senare att 10 procent av köparna stod för 50 procent av den totalt inköpta mängden.

Naturligtvis ger inte heller registrering av inköp någon exakt bild av den verkliga konsumtionen, men jag anser ändå att den kan ha en högre grad av trovärdighet än intervjumetoden. Den stora andelen av inköp av små kvantiteter hos storköparna antyder också att köpen främst gällde för egen konsumtion. *Mot* intervjuundersökningens tillförlitlighet talar den låga 'täckningsgraden' som innebar att endast cirka 50 procent av den utifrån den verkliga försäljningen

TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

förväntade konsumtionen redovisades i undersökningen. Av de sammanlagt 112 personer ur ursprungspopulationen som skulle intervjuas och som kunde återfinnas i fylleristraffregistret så ingick 52 (45 %) i bortfallet (SOU 1971:77, beräknat ur tabell 4).

Ställer man dessa resultat i relation till Skogs sammanställning av internationell litteratur på området (Skog 1971) får slutsatsen ovan ytterligare stöd. Skog redovisar således också att två undersökningar med speciellt hög täckningsgrad (som registreringen ovan) avviker ifrån övriga genom sin större skevhet. Dessa fördelningar är hämtade dels ifrån en inköpsregistrering utförd i Kanada (Skog 1971:27 ff.) och dels ifrån en fransk intervjuundersökning utförd av Brezard (Skog 1979:4). Att det just är i ett högkonsumtionssamhälle som Frankrike, som den starka skevheten och höga täckningsgraden redovisas i en intervjuundersökning är ju för övrigt bestickande. Kanske antyder detta att det är speciellt i lågkonsumtionsländerna – där alkoholbruket dramatiseras – som storkonsumtionen underrapporteras. Skulle detta franska resultat stå för en generell tendens att hög genomsnittskonsumtion också sammanfaller med högre redovisningsbenägenhet bland storkonsumenterna, skulle detta i sig också leda till en överdriven föreställning om effekterna av en förskjutning i per capitakonsumtionen. Andelarna med storkonsumtion skulle då systematiskt underskattas i populationerna med låg per capitakonsumtion. Vid jämförelser med högkonsumtionspopulationer skulle de senare då ge intryck av att ha exponentiellt större andelar storkonsumenter, vilket endast skulle bero på en större redovisningsbenägenhet.

Sammanfattningsvis skulle slutsatsen av ovanstående resonemang vara att WHO-gruppens – och senare Skogs – utsagor om *kvadratiska* effekter på alkoholskadorna inte är tillräckligt underbyggda och otillförlitliga. En hypotetisk förklaring till detta är att man byggt sina beräkningar på intervjumaterial där storkonsumenternas konsumtion systematiskt underskattats. Har denna underskattning dessutom varit speciellt stark i populationer med låg genomsnittskon-

TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

sumtion, leder detta till att felet ytterligare förstärks. Utsagan utifrån totalkonsumtionsmodellen bör därför snarare formuleras så att ”en förändring i en populations per capitakonsumtion skall förväntas leda till en förändring i andelen storkonsumenter som är åtminstone proportionell mot förändringen i totalkonsumtionen”.

Formuleras utsagan på detta sätt kommer modellen att vara väl förenlig med det faktiska skadeutfall som kan konstateras när den internationella LCM-statistiken relateras till per capitakonsumtionen i de olika länderna och den kommer också att kunna förklara ”Bayern-fallet” (se ovan).

Samtidigt blir den emellertid också otillräcklig för att förklara den mycket dramatiska alkoholskadeutvecklingen i Sverige under efterkrigstiden. En alternativ förklaring till denna utveckling skulle då i stället kunna sökas i det förhållandet att alkoholransoneringen avskaffades i Sverige 1955. Hypotesen skulle då vara att Sverige under motbokstiden inte hade den mycket skeva konsumtionsfördelning som WHO-gruppen påvisat vara i den närmaste generell. Hypotesen är ju knappast särskilt vågad, eftersom det ju var exakt detta syfte som systemet hade som mål med sin inköpsbegränsning. Att skadeutvecklingen blev så dramatisk under 1960-talet – trots att totalkonsumtionen låg praktiskt taget oförändrad fram till 1965 – skulle i så fall tolkas som att avskaffandet av motboken medförde en *omfördelning* av konsumtion ifrån småkonsumenter till potentiella storkonsumenter.

Praktiskt sett är det inte svårt att föreställa sig en sådan process. När motboken avskaffades 1955 inträffade ju en momentan konsumtionsökning med över 25 procent, vilken med hjälp av kraftiga prisökningar pressades tillbaka efter två år. Vad som emellertid inte pressades tillbaka var den våldsamma ökningen i alkoholskador som blev följderna av spritens ’frisläppande’. Fyllerifallen låg kvar på sin fördubblade nivå 1958 och framåt, deliriumfallen bibehöll sin femdubbling och LCM-frekvenserna började en klättring som inte för-

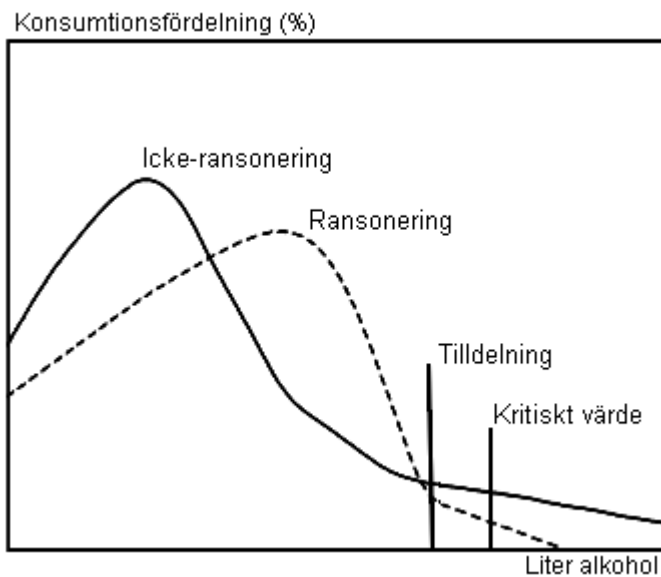
TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

rän i slutet av 1970-talet stagnerat på en fyra gånger högre nivå (män).

Mycket talar således för att ransoneringen utgjorde ett verkligt hinder för extremkonsumtion och att återföringen av totalkonsumtionen till en nivå under 1954 års nivå gav en falsk bild av att läget var 'under kontroll'.

Denna hållning var också att förvänta eftersom exempelvis nykterhetsrörelsen och 1944 års nykterhetskommitté som huvudargument i sina strävanden att avskaffa ransoneringen, anförde att denna inte lyckats minska *totalkonsumtionen* (och således inte alkoholskadorna).

Diagram 2. Hypotetisk konsumtionsfördelning i befolkningen vid ransonering respektive högprispolitik.

När det gäller alkoholskadeutvecklingen måste emellertid tolkningen bli den att grupper med stark efterfrågan på alkohol och som under ransoneringstiden varit hänvisade till restauranger och en 'svart börs-marknad' med höga priser, var starkt benägna att följa med i prishöj-

TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

ningen och öka sin konsumtion, medan de som främst reagerade på prishöjningarna var den stora majoriteten av lågefterfrågande konsumenter. Uttryckt i konsumtionsfördelningstermer skulle hypotesen således innebära att den svenska konsumtionsfördelningen under motbokstiden sannolikt var relativt hoptryckt, men att den efter ransoneringens avskaffande antog den sneda form som WHO-gruppen påvisat vara generell. En fördelning som också kom till uttryck i APU:s två konsumtionsundersökningar ifrån 1960-talets slut och som diskuterades ovan.

Sammanfattande diskussion

I denna artikel har jag försökt att analysera betydelsen av variationer i den totala alkoholkonsumtionen när det gäller alkoholskadeutvecklingen i Sverige. Den ståndpunkt som jag intagit är att även om 'totalkonsumtionsmodellen' – som innebär att de medicinska alkoholskadorna i en population tenderar att stå i proportion till per capitakonsumtionen i populationen – är teoretiskt och empiriskt väl underbyggd, så har den en begränsad relevans i ett samhälle som styrt och diskuterar en framtida styrning av sin alkoholpolitik genom ransonering. Detta genom att ransoneringen syftar till och uppenbart har potential att bryta den starka snedfördelning i konsumtionen som totalkonsumtionsmodellen bygger på. Den argumentation som under senare lid framförts i debatten (Troedsson 1979; Löfgren 1979) och som bygger på att en eventuell ransonering inte nödvändigtvis sänker totalkonsumtionen och, underförstått, heller inte kan förväntas påverka alkoholskadenivån, bygger således på felaktiga föreställningar om totalkonsumtionsmodellens förutsättningar och innebörd. Vill man vidare bygga den framtida alkoholpolitiken på totalkonsumtionsmodellen så blir slutsatsen med utgångspunkt ifrån den argumentation som förts i denna artikel, att totalkonsumtionsmodellens förespråkare ger anledning till starkt överdrivna förväntningar. I stället för kvadratiska effekter av sänkningar av totalkonsumtionen är det mer realistiskt att förvänta mer proportionella sådana. Ingen möjlighet ges heller att uttala sig om *när* dessa effekter eventuellt inträffar. Slutligen, vill man sträva efter

TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

att sänka alkoholskadorna till ransoneringstidens nivå med hjälp av t.ex. prispolitik, måste man pressa ned totalkonsumtionen långt under den tidens nivå. Detta eftersom snedfördelningen hela tiden kan förväntas kvarstå. En realistisk bedömning för hur stor sänkning som skulle behövas torde ligga vid cirka 80 procent. Frågan blir då med nödvändighet om detta inom överskådlig framtid framstår som politiskt realistiskt. Det är ur detta perspektiv dagens debatt om alkoholransonering skall ses.

LITTERATUR

- Bratt, I., 1929: Om sprit, nykterhet och lagstiftning. En blick tillbaka och framåt, *Almanacka för alla*.
- Bruun, K., Edwards, C., Lumio, M., Mäkelä, K., Pan, L., Popham, R., Room, R., Schmidt, W., Skog, O.-J., Sulkunen, V. och Österberg, E., 1975: *Alcohol control policies in public health perspective*. The Finnish Foundation for Alcohol Studies, vol. 25, Helsingfors.
- Duffy, J., 1980: The association between per capita consumption of alcohol and the proportion of excessive consumers – A reply to Skog, *British Journal of Addiction*, vol. 75, s. 147–151.
- Kommunstyrelsen, 1979: *Stockholms kommuns alkoholpolitiska utredning* (LUKA-utredningen). Stockholm.
- Lenke, L., 1981: Om alkoholpolitik – en principdiskussion och Efterskrift, *Alkoholpolitiska restriktioner*, Ds S 1981:23, Socialdepartementet, Stockholm.
- Löfgren, B., 1979: Är svenskarna kloka föregångare eller alkoholhypokondriker med dubbelmoral?, *Läkartidningen*, nr 52, s. 4774 – 4775.
- Pernanen, K., 1975: Validity of survey data, *Recent Advances in Research and Treatment*, s. 355 ff.
- Socialstyrelsen, 1981: *Alkohol och ohälsa*. Stockholm.
- Skog, O.-J., 1971: *Alkoholkonsumets fördelning i befolkningen*. Statens institutt for alkoholforskning (SIFA), Oslo.
- Skog, O.-J., 1976: Alkohol – alkoholskader och kontrollpolitik, *Norsk Tidsskrift om Edruskapsproblemer*, nr 3.
- Skog, O.-J., 1979: *Social interaction and the distribution of alcohol consumption*. SIFA, Oslo.

TOTALKONSUMTIONENS BETYDELSE

- Skog, O.-J., 1980: Liver cirrhosis epidemiology: Some methodological problems, *British Journal of Addiction*, vol. 75, s. 227–243.
- SOU 1971:77: *Svenska folkets alkoholvanor*. Alkoholpolitiska utredningen. Stockholm.
- Troedsson, I., 1979: Omöjligt att göra kontrollen effektiv, *Svenska Dagbladet*, 1979-07-18.
- Wising, P. J., 1907: Magnus Huss, *Hygiea*.
- Sterner, M., 1907: *Magnus Huss – ett hundraårsminne*. Stockholm.
- Tillgren, J., 1960: Magnus Huss. Internisten som utformade den kroniska alkoholists sjukdomsbild, *Svenska Läkartidningen*, nr 21, s. 1610.
- Wallis, C., 1911: *Alkoholens sociala följder*. Centralförbundet för nykterhetsupplysning, skriftserien nr 2.

Om bedömningarna av restriktions-systemet

Kettil Bruun & Per Frånberg (red.), *Den svenska supen*. En historia om brännvin, brott och byråkrati (1985), s. 318–336. Stockholm: Bokförlaget Prisma.

Diskussionen om det svenska restriktionssystemets effekter startade i direkt anslutning till dess introduktion. Den första mera grundliga kritiken presenterades redan av 1911 års nykterhetskommitté i dess nionde betänkande (1920). Redan vid denna tidiga tidpunkt kan man faktiskt finna huvuddelen av de argument som skulle användas under systemets hela fortlevnad.

Kommitténs kritik rörde främst en del av det svenska restriktionssystemet, nämligen motboken och utminuteringskontrollen. Också de två följande analyserna om alkoholpolitiken, som utfördes av 1928 och 1944 års kommittéer, kom att i hög grad centrera kritiken till just motboken. Den senaste kommitténs dom var klar och entydig:

"Med hänsyn härtill är det för kommittén uppenbart att ransoneringsystemet, med undantag för vissa gynnsamma initialverkningar, icke infriat de förhoppningar som för snart 40 år sedan knöts till dess införande. Det bör därför icke längre beredas plats i svensk nykterhetslagstiftning." (SOU 1952:53, 106)

Motboken avskaffades den 1 oktober 1955. Även om viktiga delar av det svenska restriktionssystemet (desintressering och nykterhetsvård) fick sitta i orubbat bo, så hade en epok i svensk alkoholpolitik gått i graven.

Konstellationer och argument

Hur såg då intressegrupperingar, frontförskjutningar och vapenarsenal ut i det långvariga "slaget om restriktionssystemet"? Att tonen stundtals var minst sagt hätsk behöver man knappast tveka om efter att ha läst det tacktal som i Tidskrift för Systembolagen riktades till Ivan Bratt på hans 50-årsdag 1928. Följande rader kan tjäna som illustration:

"Men det fanns en tid då hätskheten öste floder av smuts över ditt huvud och hatet spred förtälets gift på din väg. Och dock tappade du aldrig modet. Med höguret huvud kämpade du mot hat och bitterhet, lugn, nästan blid, oberörd av de simplaste stridsmetoder" (Forsner 1928, 3).

De grupper som åsyftades i detta tal stod utan tvekan i huvudsak att finna inom nykterhetsrörelsen. Förbudsivrarna var uppenbarligen mycket förbittrade över nederlaget i förbudsomröstningen och såg Bratt och "hans" restriktionssystem som boven i dramat.

Den argumentation som presenterades i 1911 års nykterhetskommitté (betänkande IX, 1920) innehöll följande punkter: Man såg det som direkt skadligt att ge speciella tilldelningar av alkohol, eftersom detta kunde uppfattas som stadig sanktion av alkoholkonsumtion. Olika stora tilldelningar kunde dessutom medföra "glorifiering" av alkoholbruk och till detta lade man ett resonemang om "suggestionseffekter", som skulle göra att folk tenderade att köpa ut hela sin tilldelning och snarare öka än minska sin konsumtion.

I 1928 års rusdryckslagstiftningsrevision gick kampen vidare. Konstellationerna var desamma som tidigare, men frontlinjerna något förskjutna. Några liberaliseringar i alkoholpolitiken var fortfarande inte aktuella, och kritiken mot systemet kom fortfarande i huvudsak från nykterhetsrörelsens sida. Förbudsfrågan var vid denna tid emellertid lagd på is mot bakgrund av erfarenheterna utomlands, där starka opinioner för förbud under 1920-talet övergått i starka opinioner *mot* förbud.

RESTRIKTIONSSYSTEMET

I totalförbudets ställe hade nykterhetsrörelsen nu satt det s.k. danska systemet, vilket innebar chockskattehöjningar och nedpressning av totalkonsumtionen. Detta system hade börjat tillämpas i Danmark och England i direkt anslutning till kristidsförhållandena under första världskriget och tvingat ned alkoholkonsumtionen kraftigt och också visat stark effekt på alkoholrelaterade skador.

De till restriktionssystemet knutna lagöverträdelserna fick i 1928 års revision dock en betydligt mer framskjuten plats än tidigare. Fortfarande betonades dessa problem främst av förespråkarna för en allmänt liberalare hållning i alkoholfrågan. Samtidigt betonade restriktionssystemets försvarare att man fått situationen någorlunda under kontroll. Man medgav dock att t.ex. överlåtelser fortfarande utgjorde ett omfattande problem, men att å andra sidan ett "danskt system" skulle medföra en ännu större fara för illegaliteter i form av smuggling och hembränning.

Ett genomgående drag i 1928 års revision var att huvudtemat i betänkandet (SOU 1934:39) hela tiden är *alkoholskadorna*, medicinska och sociala. De senare speciellt i form av fylleriförseelser. Totalkonsumtionens utveckling och alkoholbruket i sig fick mindre vikt och slutomdömet blev att restriktionssystemet fick fortsatt förtroende att verka, dock efter vissa justeringar.

Tio år senare var det dags att åter tillsätta en kommitté. Nykterhetsrörelsen var denna gång emellertid avsevärt mer samlad än tidigare. Erik Englund hade nu stigit fram som dess dominerande teoretiker och taktiker. Denne hade tidigare fungerat som ledamot i 1928 års revision, där han presenterat ett inte mindre än 75 sidor långt särskilt yttrande om fördelarna med det "danska systemet".

I 1944 års nykterhetskommitté lyckades nykterhetsrörelsen inte endast få in Englund, utan även besätta i stort sett hela sekretariatet. I motsats till 1928 års rusdryckslagstiftningsrevision blev det centrala temat denna gång inte alkoholskadorna utan i stället *totalkonsumtionen, alkoholbruket och helnykterheten*.

Bruk och missbruk

För att kunna förstå "det stora slaget om motboken" måste man först vara klar över själva konfliktämnets innebörd för de inblandade parterna. För att börja med den svenska nykterhetsrörelsens ståndpunkt, så har denna sedan 1800-talets slut helt dominerats av tanken om *helnykterhet*. Detta i motsats till exempelvis den tidigare nykterhetsrörelsen under 1800-talets förra hälft, som i första hand eftersträvade *måttlighet* i bruket av alkohol.

För den svenska nykterhetsrörelsen vid seklets början innehöll Bratts tankar beståndsdelar som var lätt förenliga med helnykterhetstanken. Detta gällde exempelvis desintresseringen av alkoholproduktion och distribution samt alkoholistvården.

Bratts tankar om "individuell utminuteringskontroll" byggde däremot på föreställningen om att ett utbrett alkoholbruk *kunde* vara förenligt med måttliga alkoholskador. Bratts ståndpunkt kom mycket tydligt till uttryck i det för nykterhetsrörelsen säkert mycket provocerande uttalandet: "Bland siffror från alkoholområdet känner jag inga så intresselösa, för att inte säga värdelösa, som de genomsnittliga konsumtions-siffrorna från olika länder" (Bratt 1929).

För nykterhetsrörelsen var emellertid bruk och missbruk två oskiljaktiga beståndsdelar av alkoholproblemet. Nykterhetsrörelsens "maximum är lika med noll" var ett talesätt som illustrerar denna hållning (Nycander 1967, 75).

Denna skillnad i grundinställning skulle komma – och gör så än i dag – att medföra att deltagarna i debatten om motbok och alkoholransonering talade förbi varandra. Brattanhängarna anförde således ständigt argument som rörde de *faktiska alkoholskadorna* och deras utveckling när de ville diskutera alkoholproblemet. Nykterhetsrörelsen – och speciellt dess starka "Englunds-falang" – ansåg det missvisande att endast tala om de grövre alkoholskadorna när samhället hade över en miljon alkoholkonsumenter och därmed *potentiellt* alkoholska-

RESTRIKTIONSSYSTEMET

Bertil Almqvist (sign Bertila) i Aftonbladet förutser redan tidigt kaoset efter motbokens avskaffande.

dade. När nykterhetsrörelsen talade om alkoholproblemet använde den sig därför genomgående och nästan uteslutande av statistik över den *faktiska alkoholkonsumtionens* utveckling och utbredning. Alkoholkonsumtionen kom därför att bli det centrala måttet på alkoholskador. I den mån utvecklingen av alkoholskadorna inte gav samma bild som konsumtionsutvecklingen kunde man alltid anföra att själva utfallet i form av synliga alkoholskador var en fråga om tid.

Dessa olika synsätt kom också tydligt till uttryck i de olika statliga utredningar som företogs på alkoholområdet. I 1928 års revision talade man således ingående om utvecklingen av de grövre alkoholskadorna och hur positiv utvecklingen varit efter 1913. I 1944 års nykterhetskommitté talades mycket litet om de grova alkoholskadornas utveckling, medan ett mycket omfattande arbete lades ned på att studera konsumtionsutvecklingen och faktorer bakom denna.

Konsumtionsutvecklingen

När det gäller Brattssystemets betydelse för utvecklingen av totalkonsumtionen så kan man börja med att konstatera att det rådde en ganska stor överensstämmelse i bedömningen av systemets betydelse i själva inledningsskedet i Stockholm. Utminuteringskontrollen hade sannolikt medverkat till att sänka totalkonsumtionen, även om vissa oklarheter kvarstår t.ex. när det gäller kontrollen över partihandeln.

Bedömningen av den långsiktiga trenden på konsumtionsutvecklingen mellan 1920-talets början och andra världskriget var också rätt enig. Totalkonsumtionen hade under denna period förhållit sig ganska konstant. Sprit- och ölkonsumtionen var stabil medan vin- konsumtionen – som dock var marginell vid denna tid – hade ökat.

Denna utveckling – som av restriktionssystemets anhängare bedömdes som relativt positiv – kom emellertid att bli huvudmåltafla för nykterhetsrörelsens kritik.

Mot bakgrunden av internationella jämförelser ansåg sig nykterhetsrörelsen ha anledning att förvänta att totalkonsumtionsnivån i Sverige borde ha *minskat* under perioden. Dessutom anförde man att antalet motböcker – och därmed *konsumenter* – hade ökat under samma period.

Som huvudförklaring till denna *relativt sett* negativa utveckling anfördes restriktionssystemet och speciellt dess påstådda *suggestionseffekt*. Denna effekt bestod i en i själva motbokssystemets princip inbyggd funktion. Varje person skulle "automatiskt" sträva efter att få en tilldelning och att varje månad också ta ut den. Nykterhetskommittén presenterade en vidlyftig statistisk utredning för att visa att motboken drog upp den individuella konsumtionen mot den för varje individ fastställda maximigränsen.

Denna argumentation fick mycket skarp kritik från olika håll. Systemets anhängare förklarade att själva föreställningen om suggestion

RESTRIKTIONSSYSTEMET

byggde på en missuppfattning och en felaktig tankeparallell. Ransoneringsuggestion uppkom när en vara ransonerades på grund av en *brist-situation*. Anledningen till "överinköp" i sådana fall var att bristvaran helt enkelt riskerade att ta slut. Eftersom en sådan risk inte förelåg på alkoholområdet (annat än möjligen under kristid), var suggestionshypotesen missvisande. Bratt själv anförde också att talet om att inte låta något "frysa inne" var en tes som speciellt omhulldades av vissa konsumenter för att legitimera inköp som de ändå tänkt göra (TfS 1950, 39).

Konsumtionsfördelningen med koncentration av köpare kring de olika tilldelningskvoterna, tolkades så att den snarare visade på systemets "spärrverkan" än på suggestionseffekter.

Kritiken mot 1944 års nykterhetskommitté gällde emellertid inte endast tolkningen av data. Kommitténs arbete betecknades som ren manipulation för att till varje pris avskaffa motbokssystemet (Dagens Nyheter använde sig t.o.m. av orden "pretentiöst humbug", TfS 1953, 210). Kommittén kritiserades t.ex. av kontrollstyrelsen för spekulativa analyser av utvecklingen i Sverige och utomlands och styrelsen ansåg att det säkert skulle varit av intresse för läsarna av betänkandet att upplysas om att man endast diskuterade *sprit*-konsumtionens utveckling och således inte totalkonsumtionen när man jämförde med de utvalda "mönsterländerna" Danmark och England. Inte heller hade man i analysen tagit hänsyn till att spritpriset i Danmark var cirka dubbelt så högt som i Sverige och i England inte mindre än *tre gånger* så högt! Man ansåg vidare den statistiska analysen av suggestionseffekten som otillförlitlig och frågade varför inte den statistiska expertis som stod till kommitténs förfogande – och som skänkt kommittéarbetet en vetenskaplig nimbus – fått ta ställning till kommitténs slutsatser på denna punkt. Här avsågs docenten, sedermera professorn, i statistik Sten Malmqvist som utförde en statistisk efterfrågeanalys och som i den senare debatten sällade sig till kritikerna (TfS 1953, 190).

RESTRIKTIONSSYSTEMET

Tendentiöst ansåg man det också vara att nykterhetskommittén systematiskt underlätit att beröra sådana förändringar i systemet som införts strax före eller efter andra världskriget. Detta gällde exempelvis möjligheterna till s.k. efterhandsinköp, vilka gjorde frågan om att låta tilldelning "frysa inne" närmast irrelevant. Också införandet av källskatt minskade systemets belastning hos opinionen, då obetalda skatter nästan upphört att fungera som avstängningsgrund.

Sist men inte minst var talet om att systemet misslyckats när det gällt att få ned totalkonsumtionen missriktat och orättvist. Kritikerna ansåg nämligen inte att makthavarna uttryckt någon annan målsättning för alkoholpolitiken än att *begränsa alkoholskadorna* och detta hade systemet lyckats med i minst lika hög grad som "möns-terländerna". En minskning av totalkonsumtionen var även möjlig om systemet utformades efter en sådan målsättning hävdades i en reservation till betänkandet (SOU 1952:53, 172).

Alkoholskadorna

Utvecklingen av de synliga och lätt mätbara *alkoholskadorna* var som ovan nämnts en fråga som ägnades ett mycket litet intresse i nykterhetskommittén. Den ifrågasatte inte att systemet haft en klar betydelse för de grövre alkoholskadorna. Denna effekt isolerades emellertid till att ha gällt endast systemets inledningsfas. Övriga positiva effekter tillskrevs alkoholistvården som borde byggas ut.

Systemets inbyggda konsumtionshöjande effekt kunde medföra att *framtida* allvarliga alkoholskador blev oundvikliga.

Som kommentar till detta skulle man kunna anföra att systemet fungerat så länge att man faktiskt borde ha haft möjligheter att studera effekterna i ett längre perspektiv. De data som fanns tillgängliga, exempelvis dödlighet i levercirros (skrumplever), pekade inte på någon ökning sedan 1920-talet, utan låg kvar på en stabil nivå, lägre än 1911–1913 års nivå. Någon aktuell sammanställning av delirium tremensfall gjordes inte.

RESTRIKTIONSSYSTEMET

Mortalitetsundersökningar – som i utlandet visat markant överdödlighet för storkonsumenter av alkohol – ignorerades helt. Detta trots att två sådana undersökningar pågick i Sverige under kommittéarbetets gång. Den ena utfördes i Malmö av K G Dahlgren (1951) och rörde personer som varit föremål för nykterhetsvård. Den andra rörde ett motsvarande stockholmsklientel och utfördes av statistikern Gunnar Dahlberg (1952), vilken för övrigt själv var organiserad nykterist och fungerade som expert åt kommittén. Båda undersökningarna kom fram till det närmast sensationella resultatet att det svenska nykterhetsvårdsklientelet hade en mycket låg överdödlighet i förhållande till normalpopulationen. (Se t.ex. sammanställning i Bruun m.fl. 1979, 21.)

En markant överrisk påvisades emellertid för 1970-talet (Carlsson m.fl. 1982). Nykterhetsvårdsklientelet har under senare tid haft en mycket markant överdödlighet. För de yngre männen rör det sig om cirka 10 gånger (Arvidsson 1983, 63).

Från nykterhetskommitténs sida riktades däremot stort intresse på de *sociala alkoholskadorna*. De statistiska samband som förelåg mellan alkoholmissbruksanteckningar och sociala problem av olika slag redovisades utförligt. Personer med anmärkningar i nykterhetshänsende visades oftare ha begått brott, hade högre skilsmässofrekvens, oftare könssjukdomar etc. Dessa samband var så starka att man från nykterhetskommitténs sida ansåg att

"Även om inte alkoholmissbruket i och för sig *alltid* (kursiverat här) kan sägas vara den direkta orsaken till missbrukarnas ogynnsamma siffror här ovan, är det dock uppenbart att alkoholmissbruket i sådan grad är förbundet med sådana skador, att man här har att räkna med ett allvarligt socialt problem." (SOU 1952:53, 47)

Formuleringen kan knappast tolkas som annat än ett kraftfullt påstående om orsakssammanhang. Men det är givetvis helt orimligt

RESTRIKTIONSSYSTEMET

att ge läsaren intrycket att ett sådant påvisats. Det är ju endast fråga om enskilda punktundersökningar, och det skulle fordras en helt annan typ av material för att kunna påvisa orsakssammanhang.

Ett problemområde som kommittén pekade på var *ungdomsfylleriet*, som visade en stadig ökning. Också på denna punkt blev kommittén anklagad för tendentiös redovisning då den började sin tidsserie 1917 och således inte visade att ungdomsfylleriet trots sin ökning inte nått upp till nivån före motbokens införande (Holmberg 1952, 94 ff.).

Beträffande ungdomsfylleriet är det också intressant att notera hur de stigande frekvenserna tolkades. I den specialundersökning kommittén själv lät genomföra, blev slutsatsen att ökningen (speciellt under kriget) till stor del berodde på ungdomarnas ökade köpkraft. Ett faktum som emellertid inte kommenteras i betänkandet är att den stigande trenden i ungdomsfylleriet inte fick en motsvarighet i vuxenfylleriet.

När det slutligen gäller kriminaliteten, så måste man instämma i kommitténs ståndpunkt att restriktionssystemet och kanske speciellt motbokssystemet genererade en mängd lagöverträdelse varav de flesta sannolikt förblev oregistrerade och därmed dolda.

När man bedömer den kriminaliseringsvåg och den repression som alkoholpolitiken förde med sig skall man dock ha klart för sig att den inte tillnärmelsevis kan jämföras med vad som skett på narkotikapolitikens område under 1960- och 1970-talen. Detta gäller såväl räknat i antal poliser som i utdömt antal fängelseår.

Det är emellertid värt att notera att *Sverige under motbokstiden hade färre fångar än någonsin*. Närmare till hands än att tala om en ökad repression till följd av alkoholpolitiken kan därför vara att tala om ett exempel på en alternativ form av det Foucault talar om som "disciplinering" av samhällets medborgare. Till saken hör också att våldsbrott av alla former inte heller varit färre än under denna tid, liksom

RESTRIKTIONSSYSTEMET

att antalet lagförda återfallsbrottslingar minskade under systemets första decennier (von Hofer 1982, 4:7).

Likvideringen

1944 års nykterhetskommitté utförde endast den likvidering som man länge förberett. Den argumentering man använde var således i sina huvuddrag formulerad redan vid tiden för motbokssystemets införande. "Ingenting vore lättare än att avskaffa Brattssystemet om man bara ville" hade Johan Bergman sagt på 1920-talet (Nycander 1967, 70).

I 1928 års rusdryckslagstiftningsrevision hade nykterhetsrörelsen ännu inte bestämt sig, vilket innebar en respittid för systemet. Englund hade tagit ställning redan år 1937 vilket framgår av hans skrift "Bör Brattssystemet avskaffas?". En fråga som han kunde ge ett obetingat svar på:

"Restriktionssystemet är således inte bara underlägset vissa andra mot alkoholkonsumtion och alkoholskador riktade åtgärder. Det är i sig själv ett ont. Och eftersom detta onda förvärras dag för dag är det angeläget att avskaffandet sker så raskt som möjligt. Mitt svar på den uppställda frågan: Bör Brattssystemet avskaffas, blir alltså: Ja, så fort som möjligt. Kan avskaffandet förknippas med andra nykterhetsfrämjande åtgärder är det tacknämligt. Men för mitt vidkommande kan detta icke bli något oeftergivligt villkor. Brattssystemets avskaffande är i sig självt ett stort framsteg, och detta icke blott ur snäva nykterhetssynpunkter. Det innebär undanröjande av en orsak till ett kulturellt förnedringstillstånd. Det utgör ett steg mot ökad andlig folkhälsa. Det är en åtgärd som hos det svenska folket skall skapa utrymme för större och värdigare intresseföremål än spriten."

När nykterhetsrörelsen på omvägar (Nycander 1967, 80) fått in Englund i 1944 års kommitté och besatt sekretariatet med nykterhetsfolk som Åke Elmér, Henrik Klackenbergs och Gunnar Nelker

RESTRIKTIONSSYSTEMET

var det lätt att med hjälp av bl.a. högerens Erik Hagberg och den socialdemokratiska "anti-krängel"-ministern Gunnar Danielsson verkställa likvideringen.

Motbokssystemet byggde på tanken om *alkoholpolitik*, dvs. ett åtgärdssystem för att minimera alkoholproblem. Nykterhetsrörelsen däremot bedrev *nykterhetspolitik*, dvs. en politik som syftade till att maximera helnykterheten i samhället. För denna målsättning stod motboken tydligen i vägen.

Kurt Samuelsson, som vid denna tid var ledarskribent på Dagens Nyheter, ger stöd för denna tolkning. I en intervju uppgav han att "vad som retade mig mest hos nykterhetsrörelsen var att vissa av dess företrädare – t.ex. Englund – både privat och i offentliga debatter – när han pressades hårt – mer eller mindre medgav en katastrofteori. Englund erkände att man räknade med att Brattssystemets avskaffande skulle leda till en massa olyckliga konsekvenser – syndafloden skulle översvämma landet – och förbudstanken skulle bli aktuell igen" (Michanek 1972).

Efterskedet

Motbokens avskaffande innebar en dramatisk och negativ utveckling av *alla* indikatorer för alkoholskador. Detta inklusive en ökning av den totala alkoholkonsumtionen med 25 procent redan de två första åren (SOS Rusdrycksförsäljningen 1960-61, 9 f.). Reaktionen på denna missbedömning blev trots allt ganska lam. Nykterhetsrörelsen, som brukade ta monopol på att exploatera varje liten ökning av alkoholproblemet, förhöll sig denna gång påfallande tyst. Knappt någon opposition kunde förmärkas.

Ett huvudskäl torde vara att den röst som in i det sista försvarat motboken, nämligen Tidskrift för Systembolagen, lades ned i samband med omorganisationen av systembolagen just året 1955 (!). När motbokssystemet avskaffades försvann således inte endast ett försäljningssystem. Hela den kunskap och erfarenhet som samlats

RESTRIKTIONSSYSTEMET

kring systemet tystnade. En ny tidskrift, Alkoholfrågan, startades samma år under ledning av personer från Centraförbundet för Nykterhetsundervisning. Även om en företrädare för kontrollstyrelsen och en ifrån det nya systembolaget fick plats i redaktionen dominerades tidskriften uppenbart av nykterhetsrörelsen. I denna tidskrift förekom de följande åren rubriker som "En åsiktsförändring ifråga om spritbruk har inträffat efter motboksreformen" (Alkoholfrågan 1957, 229) samt "Nykterhetsrörelsen på tillväxt" (1962, 299) (för första gången på ett halvt sekel). Den katastrofala alkoholpolitiken hade i alla fall något gott med sig; den gjorde i ett slag nykterhetstanken högaktuell igen.

Vad kan man då i efterhand säga om motbokssystemets betydelse? En grundlig genomgång av de direkta efterverkningarna finns i Svante Nycanders välinformerade och mot nykterhetsrörelsen kritiska bok "Svenskarna och spriten – svensk nykterhetsrörelse i kritisk belysning" (1967). Där redogörs för dramatiska utvecklingar på i stort sett alla områden. Senare data och tolkningar ger knappast anledning att ändra på någon av Nycanders slutsatser.

Totalkonsumtion och konsumtionsfördelning

Diskussionen om det svenska restriktionssystemet har i hög grad centerats till frågan om motbokens effekter. Det är därför nödvändigt att slå fast att det givetvis inte endast är alkoholpolitiken som inverkat på utvecklingen av alkoholförhållandena. Den allmänna samhällsutvecklingen såsom inkomstnivå, urbanisering och social kontroll måste också tas upp i en diskussion. Alla alkohol- och nykterhetspolitiska faktorer har heller inte med motboken att göra. Desintresseringen av alkoholhanteringen, alkoholist(nykterhets-)vården, avstängningen av missbrukare och övriga begränsningar av tillgängligheten på alkoholdrycker har haft sin betydelse.

Istället för att försöka skilja på inverkan av alla dessa faktorer skall jag ta upp ett märkligt särdrag i den svenska utvecklingen, som lett fram till en hypotes om att restriktionssystemet hade en effekt som

RESTRIKTIONSSYSTEMET

i stort sett förbisetts i den tidigare diskussionen. Det är fråga om alkoholkonsumtionens fördelning och om att de svenska missbrukarna till följd av restriktionerna skulle ha stått för en mindre andel av totalkonsumtionen under motbokstiden. För att förklara innebörden i denna hypotes måste vi göra en exkurs till ett centralt discussionsämne i modern alkoholforskning.

År 1975 publicerade en internationell forskningsgrupp en rapport i samarbete med Världshälsoorganisationen som utmynnade i tesen:

"Såväl teoretiska överväganden som empiriska data antyder, att en kraftig ökning av den genomsnittliga alkoholkonsumtionen högst troligen åtföljs av ett ökat antal storkonsumenter." Vidare, "en minskning av den totala alkoholkonsumtionen åtföljs troligen av ett minskat antal storkonsumenter". (Bruun m.fl. 1979, 115)

Boken gav upphov till en livlig diskussion, men tesen har i stort sett accepterats. Som stöd för detta kan exempelvis anges Världshälsoorganisationens uppföljningsmöte till rapporten (WHO 1979), en jämförande undersökning av hur alkoholförhållandena utvecklats i sju länder (Mäkelä m.fl. 1981) och nya fördjupade undersökningar (Skog 1985). Samtliga svenska riksdagspartier har i sina program uttryckt intresset av en begränsning av totalkonsumtionen som ett medel att begränsa alkoholskadorna.

Det är därför inte överraskande att också den alkoholskadeutveckling som inträffat i Sverige efter 1955 till en början förklarades med ökningen i totalkonsumtionen (se bl.a. Kühlnhorn 1979). Betecknande för denna dominans i debatten är också att den "folkkampanj för alkoholransonering" som startade i slutet av 1970-talet även den till en början hade till huvudsyfte att angripa alkoholskadorna via totalkonsumtionen, men med hjälp av ransonering (Sjöberg 1982, 14).

Kortfattat uttryckt kan hypotesen om totalkonsumtionens avgörande betydelse för alkoholskadenivån beskrivas så att ett stort antal

RESTRIKTIONSSYSTEMET

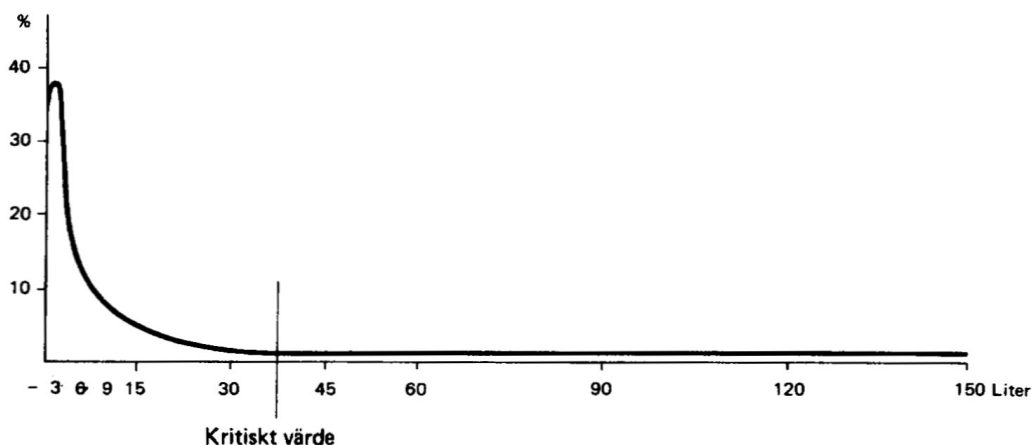
undersökningar om konsumtionsfördelningen för alkohol givit ett mycket likartat resultat. I varje undersökt population har man således funnit att fördelningen mellan olika brukares konsumtion tenderar att vara mycket sned. En liten grupp av konsumenterna tenderar att svara för en mycket stor andel av den totala konsumtionen och genomsnittligt kan man säga att de tio procent av konsumenterna som konsumerar mest brukar svara för bortåt hälften av den totala konsumtionen. Denna fördelning uppträder i stort sett oberoende av vilken dryckeskultur man studerar och gällde t.ex. Frankrike 1950 och Finland 1948 (Ledermann 1956). Detta trots att det i det ena fallet var fråga om en vinkultur med cirka 20 liter ren alkohol per invånare och år och i det andra en spritdryckskultur med cirka 2 liter ren alkohol per invånare och år.

Denna stabilitet i konsumtionsfördelningen innebär att det finns ett starkt samband mellan totalkonsumtionen i samhället och andelen storkonsumenter. Risker för alkoholskador som exempelvis levercirros och andra medicinska skador till följd av långvarig storkonsumtion står i sin tur i proportion till den individuella konsumtionsnivån. Härav följer att en förändring av totalkonsumtionen alkohol i ett samhälle kan förväntas leda till en motsvarande förändring av alkoholskadenivån för dessa skadeformer.

Denna hypotes har prövats empiriskt på olika sätt och bl.a. har man påvisat ett starkt statistiskt samband mellan totalkonsumtionsnivå och dödlighet i levercirros för olika länder. Vidare föreligger statistiska samband mellan totalkonsumtionens utveckling över tid och utvecklingen av dödlighet i levercirros inom olika länder. (Bruun m.fl. 1979, 54)¹

¹ Teorin om totalkonsumtionens betydelse är komplicerad och läsaren hänvisas till Bruun m. fl. 1979 samt Skog 1985 för en grundlig redovisning.

Figur 11. Konsumtionsfördelning vid spritinköp av i Gävleborgs län hemmahörande män. (Approximativt efter tabellerna 16 och 24 i SOU 1971: 77, s. 8:23–28.) Källa: Lenke 1983.

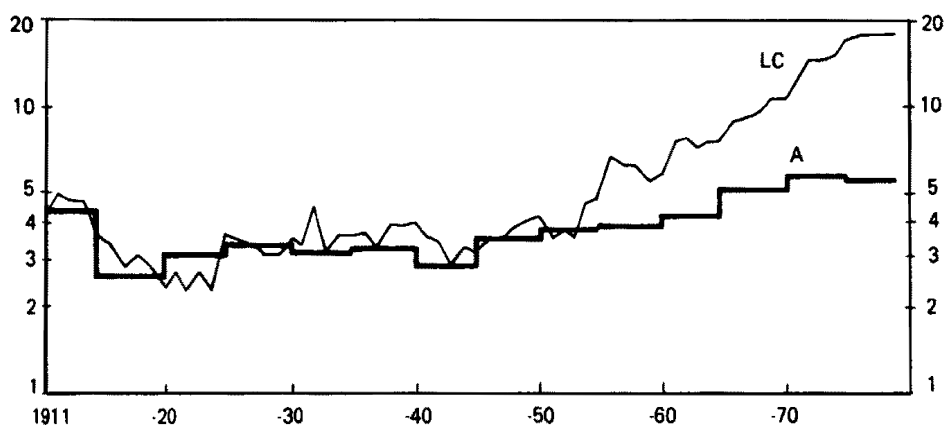
Konsumtionsfördelningen

När man mot denna bakgrund studerar utvecklingen efter motbokens avskaffande skulle man förvänta sig att alkoholskadefrekvensen följde utvecklingen för totalkonsumtionen av alkohol. Så skedde också under åren 1955–1957. Men medan totalkonsumtionen steg med cirka 25 procent på två år så steg exempelvis fyllerifrekvenserna med bortåt hundra procent. Deliriumfallen, som under motbokstidens sista år låg på cirka 160 fall per år, fick en dramatisk tillväxt och över 700 fall per år registrerades under de första åren efter 1955 (SOU 1974:91).

När man efter kraftiga prishöjningar på spriten (sammanlagt cirka 50 procent) 1958 lyckats få ned totalkonsumtionen blev emellertid effekten på alkoholskadorna ringa. Fyllerifrekvenserna låg kvar på sin höga nivå och de medicinska alkoholskadorna fortsatte att växa oavbrutet ända till mitten av 1970-talet såsom figur 12 visar. Detta trots att totalkonsumtionen inte började stiga igen förrän i mitten på 1960-talet och då huvudsakligen till följd av mellanölet och en ökning av vinkonsumtionen.

RESTRIKTIONSSYSTEMET

Figur 12. Dödsfall i levercirros (LC) hos män födda 1911 (per 100 000 invånare). Alkoholkonsumtion (A) – liter ren alkohol/invånare (5-års genomsnitt). Källa: Chaudry 1980.

Denna problembild – att alkoholskadorna hölls på sin mycket höga nivå eller fortsatte att växa trots att totalkonsumtionsnivån sjunkit – har lett fram till formuleringen av en speciell hypotes (Lenke 1983). Den stöds också av den konsumtionsfördelningskurva som framställdes av 1944 års kommitté utifrån motboksinköpen och som i den allmänna debatten kom att gå under benämningen "restriktionssystemets dödskurva". Denna fördelningskurva visade att motbokstidens köpare ansamlades kring tre specifika värden vilka bestämdes av tilldelningskvoterna (fig 13).

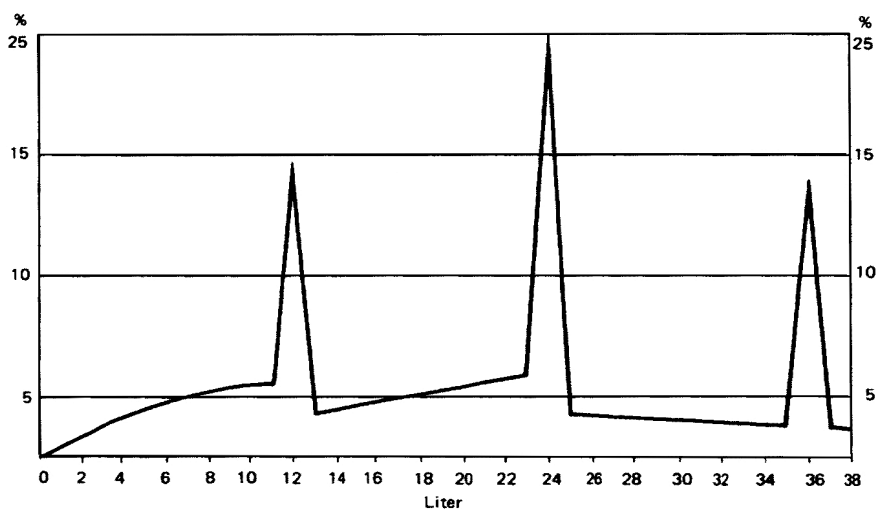
Att inköpsfördelningskurvan år 1967 hade bytts till den mycket sneda fördelning som visades ovan i figur 11 kan ges följande förklaring. Vad som inträffade i samband med avskaffandet av motboken och den därpå följande prishöjningen var sannolikt att en omfördelning av konsumtionen ägde rum. Den snabba tillväxten i totalkonsumtionen under åren 1955–1957 visade ju tydligt att motboken verkligen hade haft en spärrverkan. Sannolikt var det de potentiella storkonsumenterna som svarade för konsumtionsökningen. Skadebilden, med momentana ökning

RESTRIKTIONSSYSTEMET

deliriumfall, levercirrosmortalitet och fyllerifrekvenser bland återfallsfyllerister, ger också stöd åt denna tolkning.

Figur 13. "Restriktionssystemets dödskurva" (Sverige 1948).

Källa: TfS1950, 91.

När priserna därefter stegrades kraftigt och konsumtionen minskade är det knappast orimligt att anta att det inte i första hand var denna grupp som minskade sin konsumtion. Många av dem hade tidigare varit hänvisade till svarta börsen och till restauranger för att dryga ut sina tilldelningar, och priserna var 2–3 gånger högre än butikspriserna. För denna grupp måste prisnivån även efter höjningarna framstått som rena "spritren". För "normalkonsumenterna" å andra sidan var en 50-procentig höjning säkert kännbar och räcker gott som förklaring till varför man sannolikt gick ned ifrån sin tidigare konsumtionsnivå.

I slutskedet på detta projekt har hypotesen också fått ett empiriskt stöd av annat slag. En analys av data från en intervjuundersökning utförd våren 1955 (von Euler) ger starkt stöd för att konsumtionsfördelningen då var väsentligt jämnare än vad man finner under "normala" förhållanden, dvs. utan inköpsbegränsning. Jämförs den-

RESTRIKTIONSSYSTEMET

na fördelning med fördelningen 1967 (enligt Alkoholpolitiska utredningens (APU) data) framträder följande mönster: storkonsumenterna har ökat sin konsumtion medan genomsnitts- och småkonsumenterna minskat sin. En beräkning av effekterna av en omfördelning ifrån denna mindre sneda konsumtionsfördelning till de fördelningar man senare finner under 1960-talet har också utförts. Denna ger vid handen att den potential som ligger i en sådan omfördelning är tillräcklig för att förklara den dramatiska skadeutveckling som man senare kunnat iaktta (Norström 1985).

Övriga alkohol- och nykterhetspolitiska faktorer

Även om en hypotes om omfördelningseffekter förklarar den alkoholskadeutveckling som inträffade efter motbokens avskaffande kan man inte utan vidare bortse ifrån effekter av andra faktorer inom samma sektor, dvs. alkohol- och nykterhetspolitiken. Ett viktigt inslag i Brattssystemet var desintresseringen. Denna innebar att staten tog monopol på import och produktion av alkohol (med undantag för öl) och via systembolagen kontrollerade försäljningen, restaurangerna och deras vinster.

Att i detalj försöka skilja ut och belysa effekterna av desintresseringen låter sig naturligtvis inte göras. Ett sätt att trots allt skapa sig en uppfattning om desintresseringens potential i sammanhanget är att studera den tillsammans med andra faktorer av intresse. Ser man exempelvis till situationen år 1914 så infördes motbokssystemet innan desintressering i stor skala kommit till stånd. De starka nedgångar som inträffade på alkoholskadeområdet kan således eventuellt tillskrivas motboken men inte desintresseringen. Går man vidare till 1955 och motbokens avskaffande inträffade den starka alkoholskadeökningen trots att desintresseringen var helt genomförd och endast marginellt berördes av reformen.

På liknande sätt kan man resonera om alkoholist(nykterhets)vården. Alkoholistlagen trädde inte ikraft förrän 1916 och kan således inte ha haft någon betydelse i inledningsskedet. År 1954 förstärktes nyk-

RESTRIKTIONSSYSTEMET

terhetsvårdslagen och möjligheterna att ingripa enligt denna och detta tog sig i praktiken uttryck i ett större antal tvångsingripanden. Trots detta steg de allvarigare alkoholskadorna oavbrutet ända till slutet av 1970-talet. Den stabilisering som då inträdde skedde dessutom efter det att tvångsingripanden återigen hade blivit mycket ovanligare (DsS 1981:21, 42).

Vill man uttala sig om alkoholistvårdens betydelse för att alkoholskadebilden såg bättre ut under motbokstiden än under perioden före och efter, måste man inskränka sig till att försöka bedöma den direkt inkapaciterande effekten. (Med detta menas att t.ex. anstaltsvistelse gjorde det fysiskt omöjligt att uppträda berusad på allmän plats.) Detta diskuterades av nykterhetskommittén som kom fram till att fyllerifrekvensen sannolikt endast skulle varit cirka 10 procent högre om inte en del av missbrukarpopulationen befunnit sig på alkoholistanstalterna (SOU 1952:53, 98).

Slutligen kvarstår frågan om avstängning av missbrukare ifrån inköp samt nedskärningar av tilldelning. Beträffande avstängningen av missbrukare kan argumentationen föras på liknande sätt som rörande t.ex. alkoholistvården. 1955 års reform gav således fortsatta möjligheter till avstängning av missbrukare och de s.k. spärrlistorna infördes. År 1964 var mer än 20 000 personer uppförda på sådana listor (SOU 1974:91, 313). Åtgärden med avstängning avskaffades senare på förslag av alkoholpolitiska utredningen med hänvisning till att en enkät till landets nykterhetsnämnder inte styrkte något behov av sådan avstängning.

När man betraktar de potentiella effekterna av avstängning av missbrukare, liksom också nedskärningar av tilldelningen, måste man välja en rimlig referensram. Uppgifter som nykterhetskommittén redovisade (SOU 1952:53, 101) ifrån den registrering av inköp som utförts före motbokens införande gav vid handen att stora grupper köpte över 100 liter sprit per år. Alkoholpolitiska utredningen visade toppnoteringar på 150 liter registrerad sprit per år (SOU 1971:73, 8:23)

RESTRIKTIONSSYSTEMET

och cirka 100 000 personer kan beräknats ha köpt 100 liter sprit eller mer per år. I detta perspektiv blir t.o.m. ett bortfall av inköp på 20–30 liter per år knappast avgörande.

Övriga faktorerers betydelse

1944 års nykterhetskommitté erkände att vissa förbättringar inträtt i nykterhetsläget efter motbokens införande. Äran av detta ville man emellertid inte tillskriva restriktionssystemet, utan faktorer utanför alkohol- och nykterhetspolitiken. Uppräkningen av faktorer som kommittén ansåg ha bidragit till förbättringen var mycket lång och berörde många samhällsområden. Man nämnde exempelvis industrialiseringen, den höjda levnadsstandarden, ett större varuutbud som kunde konkurrera med alkoholdrycker, produktionsmetodernas utveckling och fackföreningsrörelsen med kollektivavtal mot alkohol i arbetet, den höjda bostadsstandarden och den ökade fritiden med möjligheter till ett stort antal fritidssysselsättningar (SOU 1952:53, 57–61).

Två faktorer framhölls emellertid också som kunde ha påverkat nykterhetstillståndet i negativ riktning. Detta gällde den goda inkomstutvecklingen samt, ännu viktigare, urbaniseringen som medförde att landsortsbor lade sig till med stadsbornas ymnigare dryckesvanor (s 63–65).

Att försöka bedöma effekter på alkoholkonsumtionen och alkoholproblem utifrån ett stort antal faktorer av ovanstående slag är naturligtvis i det närmaste omöjligt. Det förtjänar emellertid att nämnas att senare tids alkoholforskning använt ett flertal av dessa förklaringsfaktorer för att förklara varför alkoholkonsumtionen *stigit* under efterkrigstiden.

Av speciellt intresse i sammanhanget är att läsa Gunnar Nelkers (1983) efterhandsbedömning av utvecklingen. Detta med tanke på att han var ansvarig för 1944 års kommittés statistiska undersökningar. Nelker anser att anledningen till att nykterhetsläget blivit

RESTRIKTIONSSYSTEMET

sämre efter 1955 beror på att missbrukarna nu har bättre ekonomi samt att den sociala kontrollen var bättre i den tidens småskaliga samhälle.

Detta är relativt konkret och kan därför kommenteras. Ett motargument är att missbrukarna under motbokstiden i sin tur alldeles säkert hade bättre ekonomi än i början av seklet men att vid den tiden såväl konsumtion som missbruk av allt att döma ändå låg på en mycket hög nivå. Detsamma gäller om den informella sociala kontrollen som också sannolikt var större vid sekelskiftet. Angående den senare måste det också påpekas att restriktionssystemet tycks ha fungerat bättre i storstaden Stockholm än på andra håll i landet att döma av olika alkoholskadeindikatorers utveckling (SOU 1952:53, 187).

Sammanfattning

I ovanstående kapitel har visats hur bedömningarna av restriktionssystemets effekter kommit till uttryck i tre alkoholpolitiska kommittébetänkanden mellan åren 1920 och 1952.

Huvudargumentet mot systemet var inte i första hand att alkoholproblemen ökade under motboksperioden (1916–1955) utan att systemet inte lyckats få till stånd en tillräckligt stor konsumtionsnedgång, vilket man inom nykterhetsrörelsen fann anledning att förvänta. Nykterhetsrörelsen gick också i spetsen när det gällde kritiken mot i förstahand motbokssystemet och inköpsbegränsningen och deltog mycket aktivt i det kommittéarbete som ledde till motbokssystemets avskaffande. Anledningen till denna hållning står att finna i att man inom nykterhetsrörelsen vid denna tid inte ansåg sig kunna acceptera en tilldelning av alkohol och därmed ett av staten godkänt alkoholbruk.

Till de tolkningar och bedömningar av restriktionssystemets effekter som redovisats i de olika kommittébetänkandena läggs ytterligare en av författaren. Denna bygger på rön ifrån senare forskning rörande relationen mellan totalkonsumtionen alkohol i samhället och dess

RESTRIKTIONSSYSTEMET

nivå av alkoholrelaterade skador (speciellt av medicinskt slag). Denna tolkning går ut på att restriktionssystemet verkligen hade påtagliga effekter på alkoholskadenivån och att dessa effekter i huvudsak går att hänföra till motboken och inköpsbegränsningen. Effekten uppnåddes sannolikt genom att inköpsbegränsningen medförde en omfördelning av alkoholkonsumtionen, så att storförbrukarna förhindrades att konsumera en så stor andel av totalkonsumtionen som visat sig gälla för andra kontrollsystem. I denna diskussion redovisas också en analys som bygger på tidigare opublicerat material från en konsumtionsundersökning som utfördes under motbokssystemets sista skede och som kunnat jämföras med senare material av samma slag.

De till restriktionssystemet knutna illegaliteterna i form av överlåtelser och annan olaglig hantering förs upp på dess minussida men kommenteras mot bakgrund av den allmänna kriminalitetssituationen under perioden. I motsats till en allmän uppfattning visade sig kriminalitetsnivån under motbokstiden vara lägre än någon gång såväl före som efter. Detta gällde i första hand våldsbrott av olika slag men också antalet återfallsbrottslingar och fångar på landets fängelser var mindre än såväl före som efter.

Även andra förklaringsfaktorer till den positiva bilden av motbokstiden berörs i diskussionen, men vid en samlad bedömning blir resultatet trots allt att tyngdpunkten läggs vid inköpsbegränsningen. Slutsatsen för den fortsatta debatten om restriktionssystemets effekter bör mot denna bakgrund vara att frågan knappast är slutbehandlad, men att argumentationsbördan förs över till dem som vill göra andra förklaringar gällande.

RESTRIKTIONSSYSTEMET

LITTERATUR

- Arvidsson, O. (1983). Alkoholens skadeverkningar. *Sociologisk Forskning* 20(1), s. 58–70.
- Bratt, I. (1929). Några avskedsord av D:r Bratt. Om sprit, nykterhet och lagstiftning. *Tidskrift för Systembolagen* 1, 13–17.
- Bruun, K. m.fl. (1979). *Alkoholpolitik och folkhälsa*. Sober, Stockholm.
- Carlsson, G., Bygren, O. & Werkö, L.-O. (1982). *Lin och hälsa*. Liber, Stockholm.
- Chaudry, A. (1980). *A comparative study of the Swedish pass book system and its effects on the cirrhosis of the liver mortality in Sweden*. D-uppsats. Sociologiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm.
- Dahlberg, G. (1952). Dödlighet bland alkoholister. *Svenska Läkartidningen* 49, 112–118.
- Dahlgren, K.C. (1951). On death rates and causes of death in alcohol addicts. *Acta Psychiatrica et Neurologica Scandinavica* 26, 297–311.
- Forssner, H. (1928). D:r Ivan Bratt 50 år. *Tidskrift för Systembolagen* 9, 1–3.
- von Hofer, H. (1982). *Brott och straff i Sverige*. Historisk kriminalstatistik 1750–1982. SCB-promemoria 1983:12. Statistiska centralbyrån. Stockholm.
- Holmberg, T. (1952). Kommittébetänkandet. En specialgranskning. *Tidskrift för Systembolagen*, 94–96.
- Kühlhorn, E. (1979). Valfärden fräts sönder. *Dagens Nyheter* 1979-08-10.
- Ledermann, S. (1956). *Alcool, alcoolisme, alcoolisation*. Vol. 1. Presses Universitaires de France, Paris.
- Lenke, L. (1983). Totalkonsumtionens betydelse för alkoholskadeutvecklingen i Sverige. *Sociologisk Forskning* 20(1), 45–57.
- Michanek, B. (1972). *Nykterhetsrörelsen*. Den heliga kon. Proprius förlag, Stockholm.
- Mäkälä, K. m.fl. (1981). *Alcohol, society and the state*. Vol. 1. A comparative study of alcohol control. Addiction Research Foundation, Toronto.
- Nelker, G. (1983). Motbokserfarenheterna talar emot ransonering. *Accent* 4, 18 februari.
- Norström, T. (1985). *Om effekten av olika konsumtionsfördelningar för alkohol*. (Manuskript.)
- Nycander, S. (1967). *Svenskarna och spriten*. *Svensk nykterhetspolitik i kritisk belysning*. Verdandi Debatt XXXII. Prisma, Stockholm.
- Nykterhetskommittén IX, 1920. *Underdånigt betänkande med förslag till lag om alko-*

RESTRIKTIONSSYSTEMET

- bolvaror m.m.* avgivet av den av Kungl. Maj:t den 17 november 1911 tillsatta nykterhetskommittén. Stockholm.
- Sjöberg, C. (1982). *Vrid åt kranen*. Ordfront, Stockholm.
- Skog, O.-J. (1985). The collectivity of drinking cultures: A theory of the distribution of alcohol consumption. *British Journal of Addiction*, Vol. 8(1).
- Socialdepartementet Ds S 1981:21. *Data om alkoholkonsumtionen och dess skadeverkningar*. Statistik och undersökningar sammanställda av Samordningsorganet för alkoholfrågor (SAMO). Stockholm.
- SOS *Rusdrycksförsäljningen 1960-61*. Stockholm.
- SOU 1934:39. *Betänkande med förslag till spritdrycksförsäljning m.m.* avgivet den 23 oktober 1934 av rusdryckslagstiftningsrevisionen. Stockholm.
- SOU 1952:53. *1944 års nykterhetskommitté V: Principbetänkande*. Stockholm.
- SOU 1971:77. *Svenska folkets alkoholvanor*. Rapport från alkoholpolitiska utredningen. Stockholm.
- SOU 1974:91. *Alkoholpolitik 2. Åtgärder*. Betänkande avgivet av alkoholpolitiska utredningen. Stockholm.
- TfS. *Tidskrift för Systembolagen*. Olika årgångar.
- Underdånigt betänkande* afgivet den 29 december 1911 af kommittén för verkställande af utredning rörande statens, kommunernas, landstingens och hushållningssällskapens frigörande från ekonomiskt beroende af rusdrycksmedlen. Stockholm.
- WHO (1979). *Public health aspects of alcohol and drug dependence*. Report from a WHO conference, Dubrovnik, 21–25 August, 1978. EURO Reports and Studies 8.

RESTRIKTIONSSYSTEMET

Dryckesmönster, nykterhetsrörelser och narkotikapolitik.

En analys av samspelet mellan bruk av droger, brukets konsekvenser och formerna för deras kontroll i ett historiskt och komparativt perspektiv

Sociologisk Forskning (1991), årg. 28(4), s. 34–44.

Bakgrund

Utgångspunkten för föreliggande studie är resultaten av en analys som utförts rörande relationen alkohol och våldsbrottslighet (Lenke 1990). I den studien, som utfördes med tidsserieanalys med bl.a. Box-Jenkinsmetod, visade det sig att variationer i den totala alkoholkonsumtionen (över tid i olika länder) gav signifikanta effekter på registrerad våldsbrottslighet av typen mord/dråp samt misshandel. Effekternas styrka varierade dock starkt. De var mycket starka i Finland, svagare i Sverige, Norge och Frankrike, men icke signifikanta för Danmark.

En förklaring till dessa skillnader i effekt kan demonstreras med ett bakomliggande samband. Länder med en hög absolut nivå av våldsbrottslighet som kausalt *inte* kan kopplas till alkoholkonsumtionen, tenderar att reagera starkt på variationer i alkoholkonsumtionen. Tolkningen av detta var att en hög aggressionsnivå – oberoende av alkoholkonsumtionen – tycks vara en förutsättning för att alkoholen skall bli en våldsbrottsgenererande faktor. Denna tolkning i sin tur ligger i linje med vad man brukar kalla "disinhibition theory" vilket innebär att man ser alkoholen som en *utlösande* eller *förstärkande* faktor för redan föreliggande aggressiva tendenser.

Denna tolkning testades också på det antropologiska datamaterial (ca 50 icke-litterata samhällen) som legat till grund för Macandrew

och Edgertons (1969) klassiska studie om "drunken comportment". Tolkningen vann stöd av det faktum att dessa författare knappast kunde presentera en enda kultur med en låg frekvens av vardagsvåld, som reagerat med högre våldsfrekvens efter det att alkohol introducerats i kulturen (ofta av européer).

Betydelsen av detta för föreliggande studie är också att det verkar rimligt att anta att förutsättningarna för att forma en restriktiv alkoholpolitik bör vara lättare om det för allmänheten i deras vardagsfarenhet framstår som tydligt att alkoholkonsumtion leder till skadliga konsekvenser och speciellt om dessa konsekvenser också drabbar andra än konsumenten själv. Detta antagande fick också stöd av det faktum att alkoholrestriktioner traditionellt varit starkare i Finland, Sverige och Norge än i Frankrike och Danmark.¹

Syftet med föreliggande studie är mot denna bakgrund att försöka analysera sambandet mellan i första hand dryckesmönster och kontrollpolitik för alkohol, men också beträffande kontrollpolitik och drogkonsumtion i allmänhet.

Olika kulturers preferenser gällande alkoholdrycker

Den vanligaste ansatsen när det gäller frågan om olika kulturers val av alkoholdrycker har varit att se till den *funktion* alkoholen och berusning spelat för att fylla speciella behov som skapats i samhället.² I denna artikel kommer ansatsen att vara något annorlunda men kommer ändå att syfta till att belysa några av den sociologiska alkoholforskningens huvudfrågor som att:

- a) försöka finna faktorer som ligger bakom olika kulturers val av dryckesslag och dryckesmönster³
- b) belysa målet för alkoholpolitiken i dessa samhällen (liksom i viss mån för senare former av antidrogpolitik)
- c) belysa viktiga implikationer för (och av) nuvarande antidrogpolitik.

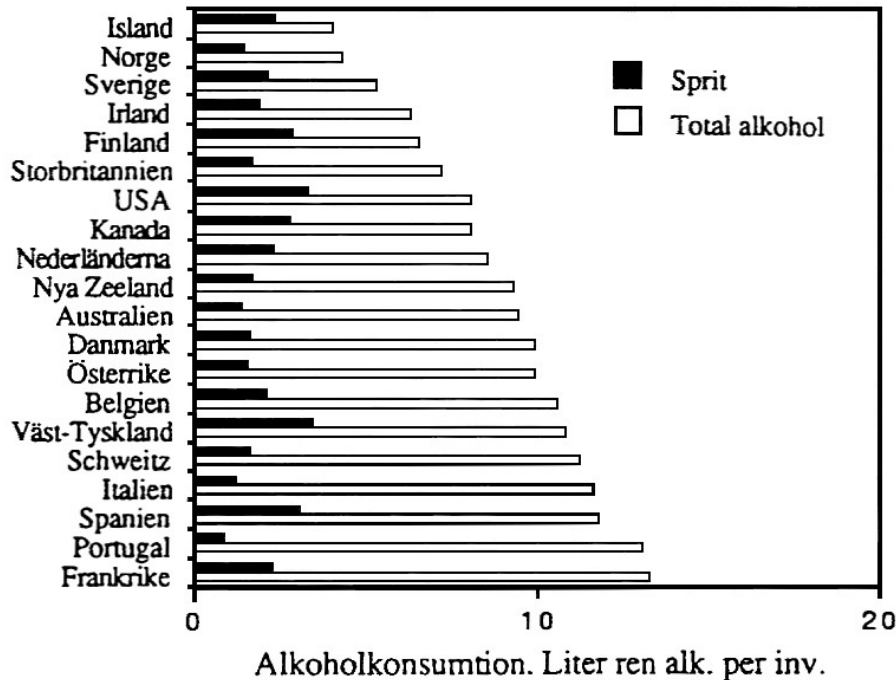
DRYCKESMÖNSTER M.M.

Som utgångspunkt för en sådan analys kan man ta den totala alkoholkonsumtionen. För västvärlden finner man då att en given kandidat när det gäller att förklara nivån för den totala alkoholkonsumtionen är *landets möjligheter och förmåga att producera vin*. Vid första påseende ser det därför ut som om den privilegierade geografiska positionen vore en avgörande faktor för en stor alkoholproduktion och konsumtion. Vid närmare eftertanke visar det sig emellertid att detta privilegium försvann för nästan två hundra år sedan då varje västerländsk nation började kunna producera nästan hur mycket alkohol man ville och till en relativt låg kostnad. Detta genom övergången ifrån dyrt sädesbrännvin till sprit gjord på potatis eller betor och i industriell produktion.

Man måste därför söka andra förklaringar till vinländernas höga position i rangordningen när det gäller den totala alkoholkonsumtionen. En möjlig förklaring kan skönjas när man finner det ganska oväntade sambandet att en hög total alkoholkonsumtion korrelerar *negativt* med den andel av alkoholen som konsumeras i form av spritdrycker ($r\text{-squared} = 0,61$). Med andra ord, om den totala alkoholkonsumtionen är hög är andelen – och till viss del också den absoluta nivån – av spritdrycker låg (se figur 1 nedan). Detta fynd är inte trivialt och man har försökt att förklara det med att katoliker har en preferens för vindrycker. Mot detta talar emellertid det faktum att såväl Polen som Irland är katolska länder, men trots detta har en lång historia som ”spritländer”.

Vänder man något på frågan varför vissa länder väljer vissa dryckeslag, finner man att för några sekler sedan var *den främsta orsaken till att producera sprit att man inte kunde producera vin*. Skälet till att man nöjde sig med produktion av öl, cider eller ale etc. som förekom i nordligare delarna av Europa, var att dessa drycker var svåra att lagra som att distribuera. Att man började med storproduktion av destillerad alkohol, dvs. sprit, i dessa länder/regioner innebar en *kvalitativ* förändring av drickandet i dessa länder.

DRYCKESMÖNSTER M.M.

Figur 1. Totalkonsumtionen alkohol samt andelen sprit i olika länder 1985.

”The liquor question”

Den gemensamma nämnaren för ”upptäckten” av alkoholen som ett socialt problem i västvärlden, var *sprit*drickandet. På 1700- och 1800-talet omnämndes alkoholfrågan genomgående som ”the liquor question” eller ”brännvinsfrågan”. Som skall visas nedan, växte sannolikt nykterhetsrörelser fram som ett svar på problem kopplade till spritdrickande. Det var således inte frågan om storkonsumtion av alkohol per se.

För att förstå denna fokusering på spritkonsumtionen, kan vissa senare erfarenheter och kunskaper bidra till att kasta ljus över frågan. Även om sprit kan ses som en alkoholdryck bland många andra, har den speciella egenskaper i det avseendet att dess *berusningseffekt* är avsevärt starkare än för andra alkoholdrycker. Denna skillnad kvar-

står även om man jämför intag av samma mängd alkohol (omräknat till 100 procent ren alkohol). För att förtydliga – 4 cl ren alkohol intagen i form av sprit ger en högre promille än samma alkoholmängd intagen i form av vin eller öl.⁴ Till detta kan läggas att effekten dessutom är starkt beroende av huruvida drycken intas separat utan annan föda, vilket ofta är fallet med spritkonsumtion.

För att inse betydelsen av denna skillnad i effekt kan man dra parallellen till andra droger. Effekten av att tugga cocablada går knappt att jämföra med den effekt som uppstår till följd av att sniffa den raffinerade formen av coca. Likaså är effekten av att injicera amfetamin oerhört mycket starkare än om man äter amfetamin. Skillnaden kan uttryckas så att graden av raffinering av droger och sättet att inta dem avgör i vilken mån man skall uppnå det som inom missbrukarkretsar kallas "kick". Denna skillnad har en avgörande betydelse vid narkotikabruk och leder till en *kvalitativ skillnad i drogernas funktion*. Mäkeläs (1983) anmärkning att en flaska sprit kan jämföras med en stor dos morfin är säkert ingen överdrift.

Den kvalitativa betydelsen av "berusning" är ingen nyhet och har nyligen påpekats av bl. a. Hauge och Irgens-Jensen (1986) och Room (1990). Dessa har pekat på det faktum att berusning ofta kan ses som en av faktorerna bakom framväxten av subkulturer och också kopplat till sociala problem som exempelvis kriminalitet.

Alkohol, subkulturer och framväxten av nykterhetsrörelser

Spritkonsumtion – även i stor omfattning – tycks emellertid inte vara en tillräcklig förutsättning för att skapa ett "socialt alkoholproblem". Studerar man variationer i alkoholkonsumtion finns det knappast något som pekar på att en hög spritkonsumtion i sig är tillräcklig för att medföra framväxten av kriminella subkulturer. Detta gäller exempelvis den stora spritkonsumtionen som förekom i Holland, Belgien, Danmark och Nordfrankrike i mitten och slutet av 1800-talet.

Där alkoholen omtalas som ett socialt problem är det oftast i samband med allvarliga sociala konflikter och en omfattande kriminalitet i

form av våldsbrott och/eller egendomsbrott. Det är också under sådana speciella omständigheter – i kombinationen av sociala konflikter och spritkonsumtion – som man kan se och följa framväxten av olika nykterhetsrörelser. Sådana städer var exempelvis Boston, New York och London under 1700-talet. Ett kännetecken för dessa städer var också en speciellt hög våldsfrekvens.⁵

Från dessa städer spred sig sedan nykterhetsrörelsen till länder som Irland, Skottland och de skandinaviska länderna, alla "spritländer". Även här är det möjligt att visa att regioner med en högre grad av sociala problem och/eller social konflikt var speciellt mottagliga för nykterhetsrörelsens budskap. Ett exempel är det förtryckta och ytterligt fattiga Irland, där den katolske prästen fader Matthews startade en nykterhetskampanj som samlade mer än en miljon nykterhetslöften (Austin 1985).

I Finland blev Österbotten, med sitt extremt omfattande knivvåld, fästet för nykterhetsrörelsen (Ylikangas 1976). För USA:s del är det sannolikt ingen tillfällighet att nykterhetsrörelsens starkaste fästen i New England under 1700- och 1800-talen bl.a. har flyttat till Södern under 1900-talet. Detta beroende på de mycket höga våldsfrekvenserna (och den sociala och rasmässiga segregationen) i denna region.

Till och med i Sverige – med sin relativt låga frekvens av allvarligt våld under 1800-talet – var det i regioner med den högsta våldsfrekvensen som nykterhetsrörelsen vann sina starkaste framgångar.⁶ Liksom Österbotten för Finlands del, svarade också dessa trakter för den största emigrationen till USA. Båda regionerna var också högsäten för starka frikyrkliga rörelser och dessa företeelser har också tolkats som uttryck för och socialt gensvar på en social konflikt.

Sambandet mellan spritkulturer och kriminella subkulturer återspeglas också i hur de senare reagerat på olika alkoholpolitiska åtgärder. Ser man exempelvis på Sverige under mitten på 1800-talet, när husbehovsbränningen förbjöds, då sjönk stöld- och våldskriminaliteten dramatiskt. Detsamma gällde fångelsepopulationens storlek. När mot-

bokssystemet infördes i Sverige under tiden efter första världskriget, minskade den kriminella subkulturen starkt enligt flera indikatorer. Antalet recidivister sjönk under en hel generation trots att antalet debutanter i brott samtidigt ökade (von Hofer 1985). Mordfrekvensen, liksom fångpopulationen och fyllerifrekvensen nådde sin lägsta uppmätta nivå, såväl före som efter denna tid. När sedan motbokssystemet avskaffades under 1950-talet, ökade samtliga dessa indikatorer dramatiskt liksom alkoholskadeindikatorer som levercirrosdödlighet och fylleri (Lenke 1985).

I diskussionen om sambandet mellan alkohol och kriminalitet kan man inte undgå att ta upp frågan om kausaliteten. Frågan gäller hurvida alkoholen är en orsaksfaktor (tillsammans med andra) eller endast fyller funktionen av "symbolisk fiende" och som en syndabock för andra, underliggande, strukturella problem och konflikter. Frågan är central och de flesta författare tycks ha en mer eller mindre uttalad föreställning om denna relations karaktär.⁷

Återigen, och på samma grunder som redovisades i inledningen till denna artikel, är positionen den att *alkohol förstärker eller manifesterar problem som redan finns*. Enligt denna tolkning är således alkoholen inte uteslutande en syndabock, utan en av flera (i kombination) förklaringsfaktorer. Dock, inte *orsaksfaktorn*, och definitivt inte den mer fundamentala orsaksfaktorn, men en förstärkande och utlösande mekanism som manifesterar andra problem.

Nykterhetsrörelsernas utveckling och vägval

Som nämndes ovan utvecklades nykterhetsrörelsen(-erna) som en reaktion på sociala problem kopplade till spritkonsumtion. Efter start i London/Boston/New York svepte den i vågor över Nordeuropa, dock hela tiden följande gränserna för "spritkulturena". Nykterhetsrörelsen fick således inte endast fäste i de nordligaste delarna av Europa, utan också i Danmark, Tyskland, Holland, Belgien och Frankrike.

DRYCKESMÖNSTER M.M.

I Sydeuropa, däremot, uppkom aldrig någon nykterhetsrörelse, ett faktum som kan ses som stöd för sprithypotesen, dvs. att spritkonsumtion har varit en nödvändig förutsättning för ett "socialt alkoholproblem" och därmed framväxten av en nykterhetsrörelse.

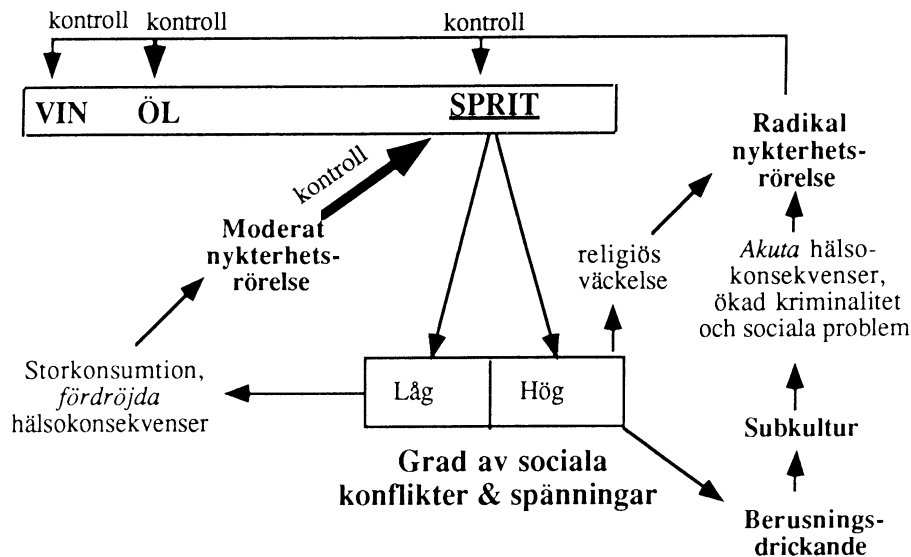
En kritisk fråga i nykterhetsrörelsens utveckling har varit huruvida man skall skilja på spritdrycker och andra alkoholdrycker. Detta medförde tidigt en uppdelning av nykterhetsrörelsen i två grenar. Den *radikala grenen* valde total avhållsamhet ifrån alla alkoholhaltiga drycker och förespråkade med en terminologi ifrån drogdebatten ett "alkoholfritt samhälle". Den *moderata grenen* valde att rikta sina ansträngningar i huvudsak mot spritdrycker.

Det som skiljde dessa två grenar av nykterhetsrörelsen ifrån varandra har främst basen för deras organisation. Den radikala grenen hade främst sin bas i folkliga massrörelser⁸ och hade ofta en stark koppling till frikyrkliga väckelserörelser, vilka i sin tur var *ett* uttryck för social protest. Deras speciella perspektiv har ofta ett inslag av dogmatism kopplat till starkt etiskt element.⁹ För dem är alkoholfrågan en fråga om *moral, ansvar och ett puritanskt sätt att leva* ("renlevnad").

Den moderata grenen, å den andra sidan, var genomgående mindre talrik i omfattning och leddes ofta av experter som läkare, politiker m.fl. För dem var alkoholfrågan snarare en *folkhälsifråga* än en fråga om moral. Dessa nykterhetsrörelser tenderade att växa fram i länder med lägre grad av social konflikt och sociala spänningar. De två förhållningssätten till alkohol sammanfattas i figur 2 nedan.

Vid bedömningen av de olika grenarnas framgång ger vid en första anblick den moderata grenen intrycket att ha misslyckats. Detta med tanke på att den i stort sett dött ut där den fanns. Bedömningen måste emellertid ske så att man ser saken *såväl i ett kortare som i ett längre tidsperspektiv*. Den moderata grenen var nämligen mycket framgångsrik – t.o.m. mer än den radikala grenen – i det kortare perspektivet. I viss man kan man tala om att den "segrade sig till döds" i och med att

DRYCKESMÖNSTER M.M.

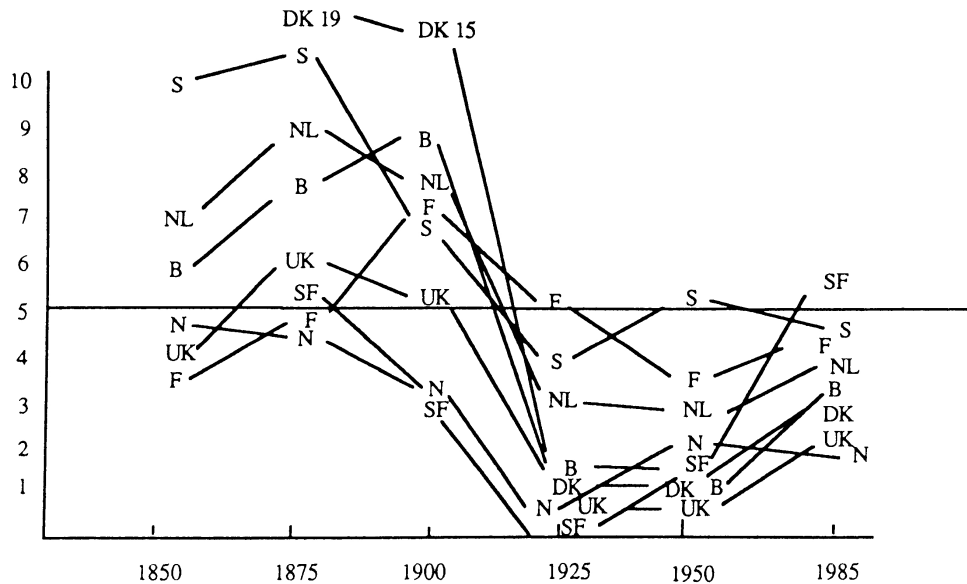

Figur 2. Sociala processer till följd av storkonsumtion av alkohol (olika dryckesslag) i samhällen med hög respektive låg grad av social konflikt.

med att den genomgående lyckades i sin målsättning att under perioden fram till 1920 just pressa ned *sprit*konsumtionen (se figur 3). Detta med hjälp av skattehöjningar och andra restriktioner. Å andra sidan har dessa länder (främst Västtyskland, Holland Belgien och Danmark), speciellt under tiden efter det andra världskriget, haft en mycket stark uppgång i sin totala alkoholkonsumtion (Mäkelä m.fl. 1981).

För den radikala grenen gick utvecklingen i den riktningen att man prövade mycket drastiska alkoholpolitiska metoder som totalförbud (USA, Finland, Island och delvis Norge). Andra länder införde inköpsbegränsningssystem (Kanada ett registreringssystem och Sverige motbokssystemet). Dessa restriktionssystem avskaffades bl.a. till följd av svängningar i opinionen, när man i praktiken sett de negativa konsekvenserna som speciellt följde totalförbuden. I dessa länder har dock nykterhetsrörelsen överlevt och här har man idag genomsnittligt sett en lägre total alkoholkonsumtion än i de övriga länderna. Å den andra sidan är det just i dessa länder man har *ett spe-*

DRYCKESMÖNSTER M.M.

Figur 3. Spritkonsumtionen för olika nationer under åren kring 1850, 1875, 1900, 1925, 1950 och 1985. Liter 50-procentig sprit per inv.

ciellt problematiskt dryckesmönster, med en hög andel av alkoholkonsumtionen i form av starksprit.

Detta samband är värt en speciell eftertanke och väcker frågan om "orsak och verkan". Förhåller det sig så att den radikala nykterhetsrörelsen endast är ett svar på ett problematiskt dryckesmönster, eller kan det möjligen vara så att den radikala nykterhetsrörelsen *bidrar* till detta dryckesmönster? Utifrån de ovanstående resonemangen är frågan knappast klart besvarad, men å den andra sidan kan heller inte den senare tolkningen uteslutas. Vissa fakta talar faktiskt i den riktningen.

Om det vore så att nykterhetsrörelsen såg det explosiva dryckesmönstret som speciellt problematiskt och oönskat, borde man gjort tydliga prioriteringar i syfte att minimera detta slags drickande, dvs. riktat sina starkaste ansträngningar åt att minska konsumtionen av starksprit. Detta har dock uppenbart inte varit fallet. I vissa sam-

hällen med radikala nykterhetsrörelser som Sverige, var under lång tid starköl förbjudet, medan det gick bra att köpa sprit också i ganska stora mängder. Under motbokstiden fick man fram till andra världskriget köpa 4 liter starksprit per månad (sedan 3 liter), medan man inte kunde köpa starkare öl än "pilsner" överhuvudtaget. I Island gick man ännu längre och har haft ett förbud mot starköl ända fram till slutet på 1980-talet och har nu ett omfattande spritmissbruk.

Motivet för denna ordning har varit att man inom den radikala nykterhetsrörelsen sett starköl som "soft" alkohol, vilket setts som en "stepping stone" (språngbräda) – för att använda en modern terminologi – till hårdare former av alkohol. Detta synsätt är helt i linje med det perspektiv där *antalet alkoholkonsumenter* och *total alkoholkonsumtion* är de huvudsakliga måtten på alkoholproblem. (Detta i motsats till fylleribeteende, alkoholrelaterat våld, medicinska alkoholskador etc.) Den radikala nykterhetsrörelsens fokus har således aldrig varit på "harm reduction" hos alkoholkonsumenter, vilka man betraktat som mer eller mindre "förlorade generationer".¹⁰

Den moderata nykterhetsrörelsens framgångar

Ett ämne som ägnats alltför lite intresse i senare tids alkoholpolitiska diskussion är den enorma framgång som den moderata nykterhetsrörelsen faktiskt hade, åtminstone utifrån sina egna målsättningar. I figur 3 kan man se hur länder som Danmark, Belgien, Nederländerna och Frankrike under åren 1900–1925 drastiskt minskade sin starkspritkonsumtion. Utvecklingen för Tyskland var likartad (Roberts 1984, s. 44).

Att ämnet är intressant kan motiveras med att man för dagen inte kan se några tecken på framväxten av en ny radikal nykterhetsrörelse av massformat på det alkoholpolitiska området. Detta trots att den totala alkoholkonsumtionen ökat starkt i de flesta europeiska länder sedan andra världskriget. Då är prognosen betydligt ljusare för en renässans när det gäller en moderat nykterhetsrörelse, återigen med stöd i sådana professioner som läkare, socialvårdare, aka-

demiker, politiker m.fl. Tecken på en sådan utveckling kan bl.a. ses i den rörelse som arbetar för införande av någon form av inköpsbegränsning av alkohol i Sverige. Denna rörelse har läkare som kärntrupp och verkar för en "harm reduction" och har inte som mål *total* nykterhet och renlevnad. I linje med det ovanstående är det därför heller inte överraskande att denna rörelse motarbetas mycket aktivt av den radikala nykterhetsrörelsen. Detta på liknande sätt som denna nykterhetsrörelse också starkt bidrog till att avskaffa det svenska motbokssystemet (Lenke 1986, s. 318).¹¹

Även på den europeiska kontinenten har "folkhälsoperspektivet" inom alkoholpolitiken fått nytt liv, vilket bl.a. tagit sig uttryck i ökade alkoholrestriktioner, rattfyllerilagstiftning i Frankrike och sänkning av den extremt höga totalkonsumtionen där.

När det gäller att ta ställning till mekanismerna bakom de moderata nykterhetsrörelsernas framgångar, uppstod dessa knappast genom summan av individuella beteendeförändringar, en tes som förts fram av den holländske forskaren de Lint (Room 1990, s. 7). de Lint skrev att "the reduction in Dutch drinking were definitely not brought about by restrictive measures, nor by integrating the drinking in the culture, nor by alcohol control measures, but by a strong moral persuasion social movement". Andra källor¹² motsäger i stort denna historieskrivning och förklarar alkoholkonsumtionsnedgången som en följd av stora skattechöjningar, kombinerat med radikalt minskad licensgivning. Dessa åtgärder, i sin tur, var dock resultat av trycket ifrån konkurrerande protestantiska och katolska nykterhetsrörelser och fackföreningar.

Den danska sänkningen var förbluffande stor och följden av en tio-dubbling(!) av spritskatten efter första världskriget. Detta i ett samhälle med en mycket moderat nykterhetsrörelse. Den enda förklaringen hittills till detta fenomen är att det var ett resultat av ett "socialt kontrakt" mellan regeringen och arbetarrörelsen i syfte att finansiera ett socialt välfärdsprogram (SOU 1934:39).

Den franska sänkningen av spritkonsumtionen är intressant på sitt speciella sätt. Deras nykterhetsrörelse var den förmodligen hittills "vå-taste" och illustrerar andra sidor av alkoholpolitiken. Deras kampanj riktade sig uteslutande mot starkspriten. Starksprit kallade man "eau de mort" eller "industrisprit" i motsats till vin som gick under benämningen "boisson hygienique" (hälsodrycker) (Barrows m.fl. 1987, s. 218).

Avslutande kommentar angående kopplingen mellan alkoholpolitik och narkotikapolitik

När man ser hur olika länder under historien försökt lösa sina alkoholproblem, kan man inte undgå att lägga märke till likheter och paralleller som existerar på det narkotikapolitiska området. De skandinaviska länderna (med undantag för Danmark) med sina radikala nykterhetsrörelser, har valt målsättningen "narkotikafritt samhälle". Lagarna skiljer inte på "tunga" och "lätta" droger och en sådan uppdelning förekommer knappast heller i den offentliga debatten.

Flera av länderna som på alkoholområdet drivit en "anti-hard liquor"-politik har på narkotikaområdet intagit en hållning där huvudengagemanget gäller s.k. "tunga droger" (heroin, opium, kokain) och där en prioriterad målsättning är "harm reduction". Dessa länder är främst Danmark, Nederländerna och Storbritannien. Inställningen innebär att man inte anser det realistiskt att kunna stoppa *allt* illegalt drogbruk, varför man valt att satsa sina huvudresurser mot dessa "tunga droger" och samtidigt försöka mildra de skadeverkningar dessa – och andra narkotiska droger – skapar. Att de olika ländernas nykterhetsrörelser och nykterhetspolitiska historia och erfarenheter bidragit till att detta mönster uppkommit, är en rimlig slutsats. Detta också mot bakgrund av t.ex. de nordiska nykterhetsrörelsernas ställningstagande och engagemang i narkotikafrågan och också frånvaron av andra förklaringar.

Vissa länder har emellertid inte följt det förväntade mönstret. Detta gäller i första hand Västtyskland och i någon mån Frankrike. Möjli-

DRYCKESMÖNSTER M.M.

gen ligger förklaringen till dessa avvikelser i att narkotikapolitiken i dessa länder mycket tidigt kom att influeras av amerikansk narkotikapolitik, vilken ligger mer i linje med de skandinaviska ländernas. Det västtyska narkotikaproblemet uppstod således främst bland de amerikanska soldaterna som var stationerade i landet på 1950–1970-talen och det var amerikanska experter som ställde upp som "konsulter" till de tyska myndigheterna. För Frankrikes del kan man på liknande sätt se en amerikansk påverkan efter det att det framkommit att Frankrike (Marseille) var utskeppningshamn för (turkiskt) heroin till USA i samband med "the French Connection". För att mildra den amerikanska kritiken ställde man aktivt upp på president Nixons "war on drugs" och president Pompidou skapade det samarbetsorgan mot narkotika inom EG (senare överfört till Europarådet) som kom att gå under beteckningen "Pompidou-gruppen" (Co-operation Group to Combat Drug Abuse and Illicit Trafficking in Drugs).

I Sydeuropa – Italien, Spanien och Portugal – slutligen, försöker man utveckla en anti-drogpolitik utan att egentligen någonsin ha haft ett "hard drug"-problem likt det starkspritproblem som övriga länder tidigare brottats med. I vilken utsträckning andra länders erfarenheter kommer att kunna fungera som vägvisare för dessa länder återstår att se.

NOTER

¹ Det skall tilläggas att dessa variationer i effekt inte kan förklaras av valet av dryckesslag. Danmark hade kring sekelskiftet den sannolikt högsta *sprit*konsumtionen i världen, men bland de allra lägsta våldsbrottsfrekvenserna (Verkko 1951).

² Heath (1985, s. 180) sammanfattar dessa teorier i bl.a. Hortons teori om alkoholens ångestdampande funktion, Berrys m.fl. teori om "conflict over dependency".

DRYCKESMÖNSTER M.M.

McClellands "power perspective" samt Pittmans teori om "drinking as a response to an ambivalence in society regarding drinking and control".

³ Dessa frågeställningar tillhör den sociologiska alkoholforskningens mest centrala och har blivit föremål för stort intresse. Denna studie bygger således vidare på mycket viktiga arbeten som utförts av bl.a. Sulkunen (1976), Mäkelä (1977, 1983), Room (1990), Room, Barrows och Verhay (1987), Austin (1985) och vissa äldre referenser som Bergman (1926, 1928).

⁴ Se t.ex. Goldberg och Ivarsson (1957), Goldberg och Myrsten (1974). Även Gustafsson (1990) samt McClelland (1972) betonar spritens starka effekter jämfört med andra alkoholdrycker.

⁵ Bostons höga mordfrekvenser i början av 1800-talet har visats av Gurr (1981, s. 325) och för London av Beattie (1974). Mordfrekvenserna i Västeuropa var annars genomgående relativt låga enligt Verkko (1951).

⁶ Speciellt Kronobergs, Kalmars och Kristianstads län.

⁷ Stark kritik har riktats mot att se alkohol som en orsaksfaktor till brott och sociala problem, t.ex. Irvine (1981), Barrows m.fl. (1985, s. 31). Denna kritik verkar emellertid i huvudsak riktad mot synsättet där alkoholkonsumtionen framställs som *huvudorsaken* eller t.o.m. som den *enda* orsaksfaktorn till de studerade problemen, dvs. oberoende av bakomliggande faktorer. En förespråkare för alkoholproblem som "social constructs" är Gusfield (1963) som jämför den amerikanska alkoholförbudsrörelsen som en "symbolic crusade".

⁸ I Sverige ingick nykterhetsrörelsen en koalition med väckelserörelsen, men också med arbetarrörelsen. Den senare rörelsen var speciellt intresserad av att få stöd i sina strävanden att införa allmän rösträtt. I många andra länder förekom liknande samarbete. Ett undantag var Frankrike efter Paris-kommunens fall (Barrows m.fl. 1985, s. 10, Prestwich 1988, s. 75 ff.).

⁹ Weber (1958) poängterar speciellt det asketiska draget hos många av de protestantiska väckelserörelserna.

¹⁰ Terminologin "soft", respektive "hard" drugs är hämtat ifrån narkotikadebatten och där den förra beteckningen står för cannabis och den senare för bl.a. heroin. "Harm reduction" står här för en policy som går ut på att prioritera skademinskningar bland missbrukare. Företrädare för policyn "ett narkotikafritt samhälle" brukar anse att sådana åtgärder är ägnade att "hjälpa" missbrukarna att fortsätta sitt missbruk.

¹¹ Motivet för nykterhetsrörelsen i dess motstånd var att motbokssystemet inte minskade totalalkoholkonsumtionen och antalet alkoholkonsumenter. Att alkoholskadorna minskat dramatiskt och under hela perioden 1920-1955 låg på en låg nivå –

DRYCKESMÖNSTER M.M.

"alkoholisterna" hade under hela denna period exempelvis inte högre mortalitetsfrekvenser än normalpopulationen – tillmätte man inget avgörande värde. Motbokssystemet avskaffades alltså av en koalition bestående av "alkoholliberaler" och den radikala nykterhetsrörelsen.

Den politiska parallellen till denna ståndpunkt står att finna i de "revolutionära" partiernas motstånd mot "reformism", vilket man anser endast bidra till att upprätthålla existerande system (t.ex. det kapitalistiska produktionssystemet). Tidvis har "revolutionärerna" utsett "reformisterna" till sina huvudmotståndare och valt att samarbeta med dem man utifrån sett ansett vara deras politiska motsatser.

¹² Englund i SOU 1952:52.

LITTERATUR

- Austin, G.A. (1985). *Alcohol in Western Society from Antiquity to 1800. A Chronological History*. ABC-Clio Information Service. Santa Barbara.
- Barrows, S., Room, R. and Verhay, J. (red.) (1987). *The Social History of Alcohol. Drinking and Culture in Modern Society*. Alcohol Research Group. Berkeley. (Stencil.)
- Beattie, J. M. (1974). The patterns of crime in England, 1660-1800. *Past and Present*. Vol. 62, s. 47-95.
- Bergman, J. (1926). *Nykterhetsrörelsens världshistoria*. Del 2. 2:a upplagan. Oskar Eklunds förlag. Stockholm.
- Goldberg, L., Ivarsson, D. (1957). Beräkning av totala intoxicationseffekten hos olika alkoholhaltiga drycker. *Alkoholfrågan*, s. 59-71.
- Goldberg, L. Myrsten, A.-L. (1974). Alkoholens effekter på mentala funktioner. *Läkartidningen*. Årg. 71(10).
- Gurr, T. R. (1981). Historical trends in violent crimes. Tonry, M. och Morris, N. *Crime and Justice*. Vol. 3, s. 295-353.
- Gusfield, J (1963). *Symbolic Crusade*. University of Illinois Press.
- Hauge, R., Irgens-Jensen, O. (1986). The relationship between alcohol consumption, alcohol intoxication and negative consequences in four Scandinavian countries. *British Journal of Addiction*. Vol. 81.
- Heath, D. (1985). I: Barrows m.fl. (1985). Se ovan.
- von Hofer, H (1985). *Brott och straff i Sverige*. SCB. Stockholm.
- Irgens-Jensen, O. (1978). *Den kulturelle bakgrund for bruk og missbruk av alkohol og narkotika*. Statens institut for alkoholforskning. Oslo. (Stencil.)

DRYCKESMÖNSTER M.M.

- Lenke, L. (1985). Om bedömningarna av restriktionssystemet. Bruun, K. & Frånberg, P. (red.), *Den svenska supen*. Prisma Stockholm.
- Lenke, L. (1990). *Alcohol and criminal violence. Time series analyses in a comparative perspective*. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- Lenke, L. (1990). *Alcohol poisoning in Finland – A consequence of drinking culture or strain?* Paper presenterat vid ICAA-konferensen (Kettil Bruun Society) i Budapest. Maj.
- Levine, H. G. (1981). The Good Creature of God and the Demonic Rhum. Room, R., Collins, G., *Alcohol and disinhibition: Nature and meaning of the link*. NIAAA, Research Monograph No. 12. Rockville, Md.
- Macandrew, C., Edgerton, R.B. (1969). *Drunken comportment: A social explanation*. Aldine. Chicago.
- McClelland, D.C., Davis, W.N., Kalin, R., Wanner, E. (red.) (1972). *The drinking man*. The Free Press. New York.
- Mäkelä, K. (1977). Level of Consumption and social consequences of drinking. Israel, Y. m.fl. (red.), *Research Advances in Alcohol and Drug Problems*. Vol. 4. John Wiley & Sons. New York.
- Mäkelä, K. (1983). The uses of alcohol and their cultural regulation. *Acta Sociologica*. Vol. 26:1, s. 21-31.
- Mäkelä, K., Room, R., Single, E., Sulkunen, P., Walsh, B. (red.) (1981). *Alcohol and the state. A comparative study of alcohol control*. ISACE. Vol. 1. Addiction Research Foundation. Toronto.
- Prestwich, P. (1988). *Drink and the politics of social reform: Antialcoholism in France since 1870*. The Society for the Promotion of Science and Scholarship. Palo Alto.
- Roberts, J. (1984). *Drink, Temperance and the Working Class in Nineteenth-Century Germany*. George Allen & Unwin. Boston.
- Room, R. (1990). *The impossible dream? Routes to reducing alcohol problems in a temperance culture*. Paper presenterat vid NAD-konferensen om Alcohol Policy and Social Change på Island, September.
- Shiman, L. L. (1988). *Crusade against drink in Victorian England*. Macmillan Press. London.
- SOU 1952:52. *Nyktetsförhållanden i vissa främmande länder*. Stockholm.
- SOU 1952:53. *Principbetänkande*. Stockholm.
- Spring, J. A., Buss, D. H. (1979). Three centuries of alcohol in Britain. Robinson, D. (red.), *Alcohol Problems. Reviews, Research and Recommendations*. The Macmillan Press. Bristol.
- Sulkunen, P. (1976). Drinking patterns and the level of alcohol consumption: An international overview. Gibbins m.fl. (red.). *Research Advances in Alcohol and Drug Problems*. Vol. 3. John Wiley & Sons. New York.
- Verkko, V. (1951). *Homicides and suicides in Finland and their dependence on national*

DRYCKESMÖNSTER M.M.

character. Gads forlag. Köpenhamn.

Weber, M. (1958). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Charles Scribner's Sons. New York.

Ylikangas, H. (1976). Major fluctuations in crimes of violence in Finland. A historical analysis. *Scandinavian Journal of History*. Vol. 1, s. 81-103.

Ungdomsbrott och återfall, 1969-1975

Rättsstatistisk årsbok 1977 (1978), s. 266–274. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

1 Inledning

Statistiken över ej straffmyndiga personers (dvs. ungdomar under 15 år) registrerade kriminalitet har hittills endast presenterats i summarisk form. I framtiden kommer statistiken inom detta område att bli ännu mer fragmentarisk sedan man ifrån rikspolisstyrelsen fr.o.m. 1977 inte längre redovisar individuppgifter om denna kategori lagöverträdare till SCB.

I fortsättningen kommer man alltså endast att kunna uppge antalet *brott* som knutits till ej straffmyndiga personer, men inte hur många *personer* som svarar för dessa brott. Man kommer inte att kunna se i vilken utsträckning samma personer återkommer och huruvida det är fråga om en liten grupp personer som begår många brott eller om de uppklarade brotten för dessa persongrupper är utspridda på ett större antal mindre belastade personer.

För att kunna belysa denna och vissa andra frågeställningar medan information ännu föreligger om de ej straffmyndigas kriminalitet, har man från SCB:s sida beslutat göra vissa bearbetningar av de databand som legat till grund för framräknandet av andelen brott som klaras upp av polisen. De årgångar som ingår i bearbetningen är 1969–1973, 1969–1974 samt 1969–1975. Uppgifterna har behandlats så att alla ungdomar, som 1969 misstänktes för brott och för vilka polisen utfärdade personblad, följdes upp i de följande årens

databand med avseende på om nya personblad¹ tillkommit.

2 Materialets tillförlitlighet

Innan materialet presenteras skall läsaren göras uppmärksam på informationens karaktär. Det rör sig således inte om ”dömda personer” utan om ”för brott skäligen *misstänkta* personer”. Vidare föreligger det ett okänt bortfall för de ej straffmyndiga personerna² dels när det gäller deras antal i själva urvalet och dels när det gäller antalet återfallsbrott, speciellt under åren 1971 och 1972.

Detta innebär att man måste vara mycket försiktig med att dra slutsatser utifrån denna presentation såväl när det gäller de ej straffmyndigas faktiska brottslighet som när det gäller jämförelser mellan denna grupp och straffmyndiga lagöverträdare. Rutinerna vid behandlingen av de båda grupperna skiljer sig i flera avseenden med verkan att de yngre tenderar att bli underrepresenterade. Som bekant handlägges ärenden som rör brott begångna av ej straffmyndiga personer inte av åklagar- och domstolsmyndighet, utan överlämnas ifrån polisen direkt till de socialvårdande myndigheterna. Se figur 1 nedan. I viss mån vägs dock detta upp av att alla ”brott” som avskrivits av åklagare som ”brott ej styrkt” (oftast p.g.a. brist på bevis) rensats ut ur materialet för de straffmyndiga. Sådan prövning äger överhuvudtaget inte rum för de yngre.

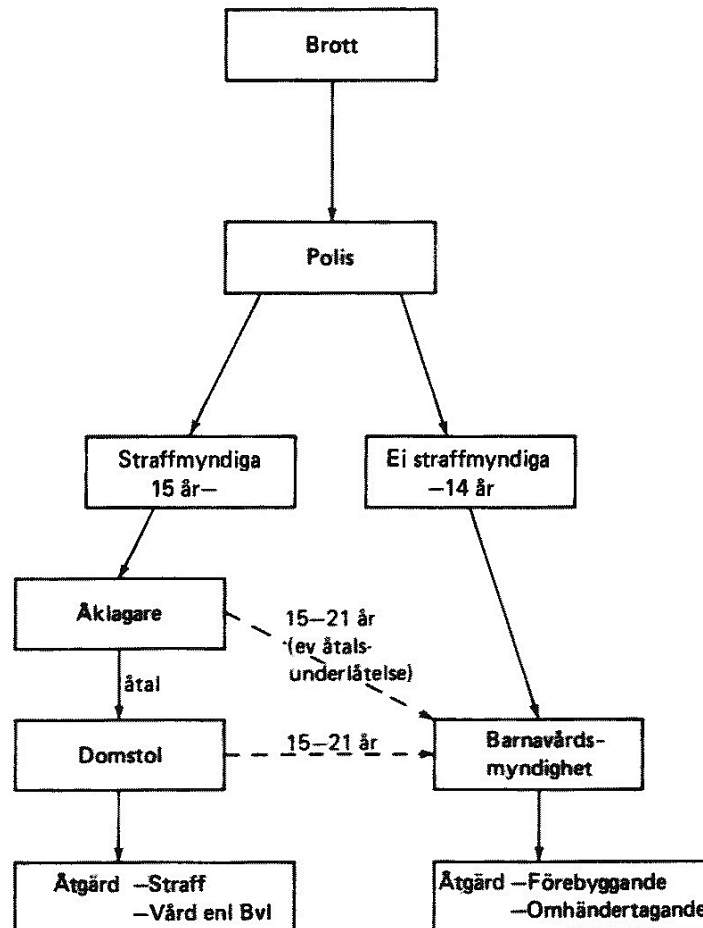
Slutsatsen av detta är att ett okänt stort bortfall föreligger och att detta givetvis begränsar presentationens värde. Detta problem skall emellertid trots allt inte överskattas till sina verkningar eftersom alla

¹ Personblad upprättades av polisen enligt rikspolisstyrelsens instruktion (Personbladsrutin P-70) beträffande person som är skäligen misstänkt för brott och som vid brottets förövande fyllt 11 år. Vissa lindrigare brottstyper som endast kan medföra böter undantages dock ifrån personbladsrutinen, t.ex. fylleri, lindrigare trafikbrott m.fl.

² Se diskussion i Danielsson m.fl. (1972) som påvisat ett stort bortfall av ej straffmyndiga individer för storstäderna och speciellt för Göteborg i 1969 års statistik. Även under 1971 och 1972 förelåg en generell underrapportering för denna personkategori (Israelsson).

UNGDOMSBROTT OCH ÅTERFALL

Figur 1. Handläggningen av ungdomsbrott

brister kan förväntas gå i samma riktning, så att de tal som kommer att redovisas genomgående är i underkant. Antalet individer och antalet brott är i verkligheten högre än vad som framkommer här. Endast i ett avseende har man att räkna med att bortfallet kan medföra för höga värden och det är när det gäller återfallsfrekvenserna. Förekommer det ett bortfall av individer i materialet kan man utgå ifrån att det måste vara fråga om personer med genomsnittligt lägre brottsbelastning som i första hand sluppit undan. Ju högre brottsfrekvens, desto större risk att bli registrerad, är en tumregel i detta

UNGDOMSBROTT OCH ÅTERFALL

sammanhang. Följden av detta blir emellertid att den population som redovisas inte är helt representativ för alla unga lagöverträdare. Bortfallet av personer med låg belastning medför att de som finns med i materialet som grupp kommer att redovisa högre återfallsandelar än om den verkliga populationen (dvs. inklusive okända lagöverträdare) varit tillgänglig. Denna typ av bortfall förekommer emellertid inte endast i denna undersökning utan i viss mån i alla undersökningar baserade på data om den registrerade kriminaliteten.

3 Sammanställning av uppgifter rörande ungdomar som misstänkts för brott 1969 med 5 års uppföljning

Åldersfördelningen

Tabell 1 visar åldersfördelningen för de ej straffmyndiga jämfört med åldersgrupperna strax ovanför straffmyndighetsåldern (15 år).

Åldersberäkningen är gjord så att alla som varit födda 1951 och misstänkts för brott 1969 betecknas som "17-åringar", födda 1952 som "16-åringar" etc. Detta beräkningssätt är något förenklat. Tabellerna är uppställda efter födelseår och hänsyn har inte tagits till födelsedagens placering i förhållande till de olika brottsens datum.

Som framgår av tabell 1 innehåller statistiken sammanlagt närmare 7 000 ej straffmyndiga individer. Den lägsta relativa brottsfrekvensen har inte oväntat de yngsta, dvs. 11-åringarna med 855 individer. Därefter stiger frekvenserna hastigt för att uppnå maximum vid 15-års-åldern, då frekvenserna sakta avtar igen.

UNGDOMSBROTT OCH ÅTERFALL

Tabell 1. Personer i åldern 11–17 år som misstänkts för brott 1969, efter ålder och huruvida de åter misstänkts för brott under perioden 1969-1973

Ålder vid 1:a beslut 1969	Antal miss- tänkta per- soner	Därav med återfall ¹	Genomsnittligt antal personblad per person som återfallit under perioden 1969–1973
11	855	61	5
12	1 355	65	5
13	2 082	67	5
14	2 619	65	5
15	4 522	60	4
16	4 297	57	4
17	3 848	56	4
Summa	19 578		

1) Med återfall avses att nytt personblad upprättats.

Kolumn 3 i tabellen innehåller materialets kanske allra viktigaste information. Det visar sig nämligen där att inte mindre än 61 procent av 11-åringarna återfaller (dvs. får ytterligare personblad) inom den följande 5-årsperioden. För 12- och 13-åringarna ser det ännu värre ut. Här uppgår återfallsfrekvensen till mellan 65 och 67 procent.

Återfallsfrekvenserna sjunker därefter successivt ifrån 14-årsåldern, för att ligga omkring 55 procent för de äldre.

Tar man dessutom med sådana brott som begåtts inom de 5 åren men som inte klarats upp förrän under det 6:e året, stiger återfallsfrekvenserna ännu högre eller med i genomsnitt 10 procentenheter för de yngre och 5 procentenheter för de äldre ungdomarna.

Tabellen visar också vilken stor skillnad som föreligger i antal individer mellan 14- och 15-åringar. En stor del av denna differens måste sannolikt tillskrivas skillnader i rutiner när det gäller ärenden som berör personer över och under straffmyndighetsåldern.

UNGDOMSBROTT OCH ÅTERFALL

Hur tabellen skall tolkas till alla sina delar faller utanför ramen för denna korta presentation, men det skall påpekas att tabellen inte skiljer på debutanter och andra, utan att det hela tiden rör sig om en blandning av dessa kategorier. Som jämförelse kan nämnas att Carlsson (1972, s. 109) i projektet ”Unga lagöverträdare” fann att omkring 70 procent av dem som i början av 1960-talet *debuterade* i egendomsbrott i 11–14-årsåldern i *Stockholm* återföll inom uppföljningsperioden (före 21 års ålder).

4 Ingångsbrottet

För att belysa hur brottsbilden ser ut för de yngre kan bl. a. tabell 2 användas. Populationen har här fördelats efter vilket brott som för-
anledde utfärdandet av *det första personbladet 1969*. Detta brott kallas i fortsättningen för ”ingångsbrottet”.

Som framgår av tabellen är ”övriga tillgreppsbrott” tillsammans med ”inbrott” ingångsbrott för majoriteten av de ej straffmyndiga. Därefter kommer ”skadegörelse m. m.” (brott mot 12–13 kap BrB).

För de äldre spelar däremot brott mot specialstrafflagar en betydande roll.³ Cirka var tredje 17-åring som misstänktes för brott, har således ett sådant brott som ingångsbrott, mot var tionde 14-åring och var hundrade 11–12 åring.

5 Kriminella karriärer

Genom att följa upp populationen i tabell 2 kan man få vissa upplysningar om vilka kriminella karriärer som kan urskiljas.

³ Alla specialstrafflagar ingår dock inte i brottsstatistiken. Trafikbrott där endast böter kan utdömas är exempelvis undantagna.

UNGDOMSBROTT OCH ÅTERFALL

Tabell 2. Personer i åldern 11–17 år som misstänkts för brott 1969, efter ålder och brottskategori. Procentuell fördelning

Brottskategori	Ålder 1969						
	11	12	13	14	15	16	17
Brott mot Brottsbalken (BrB)							
3 Kap Brott mot liv och hälsa	2	2	2	3	3	4	6
4 Kap Brott mot frihet och frid	2	2	3	3	2	3	4
6 Kap Brott mot sedlighet	—	—	—	—	—	—	—
8 Kap Stöld, rån o. andra tillgreppsbrott							
Tillgrepp av bil	1	2	3	7	7	8	8
ur bil	2	2	2	3	3	3	3
Inbrott	22	21	22	20	16	11	11
Rån	—	—	—	—	—	—	—
Övriga brott mot 8 kap	43	45	43	37	24	19	16
9 Kap Bedrägeri brott m m samt 14 Kap Förfalskingsbrott	4	4	7	5	6	7	6
12 Kap Skadegörelse m m samt 13 Kap Allmänfarliga brott	21	20	13	10	5	5	5
17 Kap Brott mot allmän verksamhet (inkl våld m m mot tjänsteman)	—	—	—	—	1	2	3
Övriga brott mot BrB	1	1	1	2	2	2	2
Brott mot Trafikbrottslagen							
Trafikonykterhet	—	—	—	1	5	5	6
Olovlig körning	—	—	1	4	13	17	14
Övriga brott mot TBL	—	—	—	—	—	—	1
Narkotikabrott	1	1	3	4	11	12	13
Övriga brott	1	—	—	1	2	2	2
Totalt %	100	100	100	100	100	100	100
Antal misstänkta personer	855	1 355	2 082	2 619	4 522	4 297	3 848

UNGDOMSBROTT OCH ÅTERFALL

I tabell 3 har några av ingångspopulationerna valts ut och följts upp med avseende på nya brott under perioden 1969–1973.

Tabellen kan läsas på följande sätt (översta raden i tabellen): 20 st. 11-åringar har misshandel som ingångsbrott (första brott 1969) och av dessa återföll totalt 70 procent under uppföljningsperioden. Nästa tal i raden – 35 – anger hur många som under uppföljningsperioden begått brott mot 3 kap BrB (dvs. i huvudsak misshandel). Talet 35 – och övriga tal inne i tabellen – är konstruerade som relativa tal och beräknade per 100 individer i ingångspopulationen. Detta för att man bättre skall kunna jämföra ingångspopulationer av olika storlek.

Talet 35 skall således läsas så att 100 11-åringar (teoretiska) med misshandel som ingångsbrott har under uppföljningsperioden misstänkts för 35 misshandelsbrott, 10 brott mot 4 kap BrB (ofredande mm), 210 biltillgrepp, 60 stölder ur/från motorfordon, 345 inbrott, inget rån, 265 övriga tillgreppsbrott o.s.v. Det genomsnittliga antalet brott per individ blir för denna population inte mindre än 17, vilket framgår av sista kolumnen.

Denna population kan t.ex. jämföras med de 11-åringar som hade ”övriga brott mot 8 kap (tillgreppsbrott)” som ingångsbrott (419 personer). Den totala återfallsfrekvensen var här ungefär densamma (68 procent) men misshandel som återfallsbrott uppgår här endast till 18 brott per 100 individer, vilket alltså är endast halva frekvensen jämfört med den grupp som hade misshandel som ingångsbrott. I gengäld hade den aktuella populationen högre frekvenser för såväl biltillgrepp som inbrott och ”övriga tillgreppsbrott”.

För 11-åringarna – liksom för de flesta åldersgrupperna – har dock gruppen med biltillgrepp som ingångsbrott den högsta frekvensen nya brott oberoende av brottstyp. Den lilla gruppen (15 individer) hade en total återfallsfrekvens på 93 procent och en misshandelsfrekvens på 67 brott per 100 individer, vilket är ungefär dubbelt så

Tabell 3. Personer i åldern 11–17 år som misstänkts för brott efter vissa kategorier av ingångsbrott samt brottskategori vid misstanke om återfallsbrott under perioden 1969–1973

Anm. Återfallstalen är beräknade i antal brott per 100 personer i respektive ingångspopulation (dvs inte per 100 personer som återfallit).

Ingångsbrott	Ålder 1969	Antal misstänkta personer	Andel återfallit %	Brott mot Brottsbalken (BrB)												Summa brott	Genomsnittligt brott per individ för dem som återfallit under 5 år						
				Antal återfallsbrott under 5 år		per 100 personer med resp ingångsbrott 1969		Brott mot Trafik-		Övriga brott	När-ko-tika brott	Övriga brott	Summa brott										
				Kap 3	Kap 4	Kap 6	Kap 8	Tillgrepp av bil	In-ur brott					Rån 8	Övr 8			Kap 9,14	Kap 12,13	Kap 17	BrB	Trafik-	Olov-
Misshandel m m	11	20	70	35	10	–	210	60	345	–	265	25	65	–	5	40	65	–	40	–	–	233	17
	14	79	74	80	24	–	170	43	245	14	140	50	53	36	9	37	114	10	44	1	–	843	15
	15	159	71	94	20	7	289	62	224	5	131	88	55	55	19	59	200	16	45	3	–	1 375	12
	17	289	64	75	28	7	53	20	78	6	49	54	30	45	18	38	86	9	49	9	–	655	4
Inbrott	11	220	60	13	9	1	249	63	455	2	350	49	71	7	8	16	109	5	79	2	–	3 283	25
	14	692	73	33	15	3	372	74	455	4	196	84	49	25	15	36	184	10	82	7	–	11 386	23
	15	968	74	38	20	4	375	73	405	6	157	93	42	26	21	50	171	12	124	7	–	15 699	22
	17	586	73	35	15	3	163	53	267	6	112	108	33	27	28	55	142	12	243	5	–	7 688	18
Biltillgrepp	11	15	93	67	40	7	1 101	160	907	13	654	113	133	47	13	107	320	20	7	–	–	556	40
	14	233	85	53	23	3	917	154	728	12	261	127	45	33	34	61	418	23	109	6	–	6 990	35
	15	443	86	43	25	3	643	111	563	9	208	117	54	37	25	76	312	21	182	6	–	10 590	28
	17	400	75	41	19	2	253	79	286	6	97	139	30	31	33	72	221	21	186	6	–	6 076	20
Övriga brott mot 8 Kap	11	419	68	18	11	1	295	69	477	3	341	36	48	6	9	15	105	5	101	2	–	6 487	23
	14	1 087	67	23	14	3	236	61	326	3	189	57	39	18	13	33	135	8	87	4	–	13 584	19
	15	1 326	64	27	17	3	240	46	268	5	134	67	33	20	20	24	82	7	114	3	–	9 473	15
	17	769	56	24	10	2	76	31	127	3	96	100	19	17	20	33	86	6	93	4	–	5 760	13

UNGDOMSBROTT OCH ÅTERFALL

hög frekvens jämfört med gruppen som hade misshandel som ingångsbrott.

I klartext innebär detta att man inte helt kan skilja exempelvis en våldskarriär ifrån en tillgreppskarriär. I stället får man uttrycka saken så, att en person som registreras för ett misshandelsbrott vid 11-årsåldern löper en dubbelt så stor risk att åter registreras för detta brott, som den stora mängden individer med lindrigare tillgreppsbrott. Däremot löper han bara hälften så stor risk att åter registreras för misshandel, som den lilla avancerade gruppen som hade biltillgrepp som ingångsbrott.

Man kan vidare ur tabellen utläsa att t.ex. misshandel inte har samma innebörd som ingångsbrott för en 11-åring som för en 17-åring. 17-åringen löper således samma risk att åter registreras för misshandel som för inbrott medan den yngres risk är 10 gånger större att återfalla i inbrott än i misshandel. Man kunde uttrycka detta så att hos 11-åringarna ingår misshandel i huvudsak som en tillfällighet i ett varierat brottsmönster, medan det hos 17-åringarna inte nödvändigtvis är kopplat till en hög genomsnittlig brottsbelastning. Märk dock att *den totala återfallsfrekvensen* är ungefär densamma. I båda grupperna återfaller således mellan 60 och 70 procent, men *brottsintensiteten* (antalet brott per person) är avsevärt högre för de yngre.

6 Brottsbelastning

Ur tabellerna 2 och 3 kunde man erhålla en mängd information om brottsbelastning fördelad på ålder och ingångsbrott. Nedan skall vi studera hur brottsbelastningen är fördelad inom de olika åldersgrupperna. Vi skall alltså försöka besvara frågan huruvida de yngre har en lägre genomsnittlig belastning än de äldre, eller om det eventuellt är tvärtom.

Tabell 4 belyser denna frågeställning. Varje åldersgrupp är här fördelad efter antal återfall under uppföljningsperioden. Som återfall räknas här nya personblad.

UNGDOMSBROTT OCH ÅTERFALL

Tabell 4. Personer i åldern 11-17 år som misstänkts för brott 1969, efter ålder och antal återfall de misstänkts för under perioden 1969-1974. Procentuell fördelning

Antal återfall ¹	Ålder vid 1969 års första beslut						
	11	12	13	14	15	16	17
0	39	35	33	35	40	43	44
1	12	12	12	12	12	12	12
2	8	8	7	7	7	7	7
3	4	5	5	5	5	5	5
4	3	4	4	4	4	4	4
5- 9	11	10	13	12	11	11	10
10-14	4	6	6	6	5	5	6
15-19	3	5	5	5	4	4	4
20-29	5	5	5	5	5	4	4
30-49	5	5	5	4	4	3	3
50-	6	6	6	5	3	2	1
Summa %	100	100	100	100	100	100	100
Antal misstänkta personer	855	1 355	2 082	2 619	4 522	4 297	3 848

1) 1 återfall = ett personblad.

Som framgår av tabellen är belastningen påfallande jämnt fördelad i de olika åldersgrupperna. Varje åldersgrupp innehåller således mellan 33 och 44 procent som inte återfaller alls enligt våra kriterier (dvs. nytt personblad). I alla (!) åldersgrupperna har 12 procent ett återfall, 7 eller 8 procent två återfall, 4-5 procent tre återfall etc.

Denna stabilitet i fördelningen kan knappast vara en ren tillfällighet och förtjänar därför speciell uppmärksamhet. Trots att 14-åringarna är tre gånger så många som 11-åringarna, är andelarna med olika antal återfall helt likformigt fördelade inom åldersgrupperna.

Inte förrän man kommer till den allra mest belastade gruppen – de som har mer än 50 återfall – finner man markanta skillnader. Det visar sig då överraskande att de yngre uppvisar större andelar med denna höga belastning.

UNGDOMSBROTT OCH ÅTERFALL

Anmärkas bör att de brott som av åklagare avskrivits som ”brott ej styrkt” (gäller endast för straffmyndiga) inte ingår i materialet. Detta gör att de straffmyndiga därigenom antagligen erhåller genomsnittligt lägre antal återfall. Skillnaderna mellan de olika åldersgrupperna skulle annars sannolikt blivit ännu mindre än vad som nu blev fallet.

Ytterligare information om såväl belastning som karriärer kan man få ur tabell 5. Tabellen visar att av de 855 misstänkta personerna som var 11 år 1969 blev 263 ånyo registrerade 1970, 196 registrerade 1971 osv. Tabellen visar också hur många av dem som år 1969 misstänktes för brott som återkommer under åren 1970-1975, samt hur många brott de registrerats för under perioden. Tabellen är inte direkt lättillgänglig, men visar bl. a. att 30 procent av 1969 års 11-åringar också var aktuella hos polisen som 17-åringar (1975). Motsvarande tal för de äldre var avsevärt lägre och av t.ex. 17-åringarna 1969 återfanns endast hälften så många (17 procent) i 1975 års material som 23-åringar. Detta är dock inte lika med den totala *frekvensen* av återfall under perioden som är avsevärt högre. Den totala återfallsfrekvensen beräknas ju så att personerna återfallit *någon gång* under uppföljningsperioden. För 11-åringarna var denna återfallsfrekvens enligt tabell 1 ovan 61 procent efter 5 år.

7 Relationen debutanter – recidivister

Med hjälp av tabell 5 kan man bl. a. göra en uppskattning av antalet ”debutanter” i olika åldrar. Med ”debutanter” avses här personer som misstänkts för brott 1969 men ej året innan. Förutsättningen för beräkningarna är ett antagande om att antalet personer som misstänkts för brott i en viss åldersgrupp är ungefär lika 1968, 1969 och 1970 samt att t. ex. 12-åringarna 1968 och 12-åringarna 1969 och 1970 har ungefär samma benägenhet att återfalla i brott.

UNGDOMSBROTT OCH ÅTERFALL

Tabell 5. Personer i åldern 11–17 år som misstänkts för brott 1969, efter ålder och år under vilket eller vilka de åter misstänkts för brott, under perioden 1969–1975

Ålder 1969	Antal personer							Andel med personblad 1975 (i relation till 1969)
	Därav med nya personblad							
	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	
11	855	263	196	249	314	300	253	30
12	1 355	475	475	467	448	428	373	28
13	2 082	775	791	678	616	617	547	26
14	2 619	991	908	817	749	691	613	23
15	4 522	1 498	1 387	1 205	1 172	1 120	877	19
16	4 297	1 322	1 217	1 109	1 022	944	748	17
17	3 848	1 134	1 073	984	935	800	671	17
Samtliga misstänkta personer	19 578	6 458	6 047	5 509	5 256	4 900	4 082	21
Summa brott	62 056	46 113	35 753	32 926	28 552	27 703	20 738	

Tabellen visar att 263 av 1969 års 855 11-åringar också misstänktes för brott 1970, då de var 12 år. Mot bakgrund av antagandena ovan om likartade förhållanden åren 1969–1970 skulle man kunna dra slutsatsen att ca 263 av ca 1 355 12-åringar 1970 – dvs. ca 20 procent – också misstänktes för brott året innan. De övriga ca 80 procenten skulle då utgöras av ”debutanter”. Gör man motsvarande beräkning för övriga åldrar finner man att andelen ”debutanter” successivt minskar med åldern.

En ytterligare uppgift, som rör brottsbelastningen, kan också noteras. Om man således fortsätter att anta vissa likheter mellan 1968, 1969 och 1970 följer av detta att 46 113 av 1969 års 62 056 brott sannolikt begicks av personer som också var aktuella 1968. Detta utgör då 74 procent, vilket innebär att bortåt 3/4 av de brott som klaras upp på de aktuella åldersgrupperna faller på personer som också var aktuella året dessförinnan. Detta faktum understryker en tidigare känd uppfattning att huvuddelen av de *uppklarade* brotten kan hänföras till en relativt begränsad personkategori av recidivister. Huruvida samma förhållande gäller den *totala* brottsligheten har diskuterats av Carlsson och Persson.

8 Kontrollsystemets funktion

I tabell 1 visas att 6 911 ej straffmyndiga personer 1969 var föremål för misstanke om brottslig gärning och p.g.a. detta anmälda till landets barnavårdsmyndigheter. Eftersom barnavårdsmyndigheternas verksamhet är fristående ifrån den straffprocessuella verksamheten kan man emellertid inte genom kriminalstatistiken få upplysning om vilka åtgärder som vidtagits och inte heller effekten av dessa åtgärder. Vid SCB:s enhet för rätts- och socialvårdsstatistik har man därför gjort en speciell uppföljning för ungdomar som blivit föremål för ingripande enligt barnavårdslagens 25 § och studerat hur stor andel som kom att misstänkas för brott inom en 5-årsperiod. Trots att denna uppföljning gäller ingripanden som gjordes 1970 och de tidigare uppgifterna gällde 1969 års misstänkta personer, ger det möjligheter till en viss överblick över hur samhällets åtgärder med anledning av de ej straffmyndigas kriminalitet ser ut. Resonemanget bygger då på förutsättningen att 1969 och 1970 inte skiljer sig åt i alltför stor utsträckning.

Ingripanden av barnavårdsnämnd gjordes 1970 i 6 857 fall enligt barnavårdslagens 25 §. Denna paragraf stadgar att ingripande skall ske om någon under 21 år är ”i behov av särskilt tillrättaförande åtgärder ifrån samhällets sida” p.g.a. ”brottslig gärning, sedeslöst levnadssätt, underlåtenhet att efter förmåga ärligen försörja sig, missbruk av alkohol eller narkotika eller av annan jämförlig anledning”. I huvuddelen av fallen rörde det sig om ingripande p.g.a. ”brottslig gärning”, vilket framgår av tablan nedan.

Ålder	Antal personer mot vilka ingripande gjorts	Ingripande med anledning av		
		Enbart brott	Brott och annat	Enbart annat än brott (missbruk m m)
11–12 år	353	249	10	94
13–14 år	1 271	795	76	400
15– år	5 233	2 914	457	1 862
Samtliga	6 857	3 958	543	2 356
Andel av totala antalet ingrepp, %	100	58	8	34

UNGDOMSBROTT OCH ÅTERFALL

Jämför man denna tablå med tabell 1, ger det följande bild:

Ålder	Personer som 1969 misstänkts för brott	Personer som 1970 blivit föremål för Bvns ingripande pga brott	B i procent av A
	A	B	
11–12 år	2 210	259	12
13–14 år	4 701	871	19

För 11–12-åringarna som p.g.a. brottslig gärning anmäldes till de barnavårdande myndigheterna blev således uppskattningsvis 12 procent föremål för ingripande. För 13–14-åringarna steg antalet ingripanden till cirka 19 procent. Ingripanden skedde i ytterligare cirka 500 fall mot ej straffmyndiga p.g.a. asocialt beteende enligt barnavårdslagens 25 § men i dessa fall hade inte kriminalitet tagits med som ingripandeanledning. Dessa fall rör i huvudsak missbruk.

Av nästa tablå framgår det vilka åtgärder det blev fråga om.

Åtgärd	Antal misstänkta personer	Personer med misstanke om ytterligare brott inom 5 år	
		Totalt	%
<i>11–12 år</i>			
Anmälda av polisen (1969)	2 210	1 658	75
Föremål för ingripande (1970)	259	189	73
Därav			
Förebyggande åtgärd (1970), 26 §	228	165	72
Omhändertagande (1970), 29 §	31	24	77
<i>13–14 år</i>			
Anmälda av polisen (1969)	4 701	3 526	75
Föremål för ingripande (1970)	871	641	74
Därav			
Förebyggande åtgärd (1970), 26 §	755	548	73
Omhändertagande (1970), 29 §	116	93	80

Åtgärderna delar upp barnavårdslagens 26 och 29 §§ i två kategorier, nämligen i förebyggande åtgärder och i omhändertagande för sam-

UNGDOMSBROTT OCH ÅTERFALL

hällsvård (i fosterhem eller ungdomsvårdsskola). För att få en uppfattning om åtgärdernas utfall har de nedan jämförts med totalantalet ej straffmyndiga som 1969 misstänktes för brott, dvs. populationen i tabell 1 ovan.

Som framgår av tabeln kan man av den knappast utläsa att ingripandena skulle vara särskilt effektiva mätt med detta enkla mått ”återfall eller icke återfall”.

Återfallsandelarna för *alla* som anmäldes till barnavårdsmyndigheterna ifrån polisen är således 75 procent och för dem som blivit föremål för ingripande är återfallsandelen nästan exakt densamma – 73 procent respektive 74 procent.

Att som enda kriterium använda ”återfall/icke återfall” är dock förknippat med uppenbara brister och i nedanstående tabell visas utfallet för olika åtgärder mätt i *antalet* brott som noterats under uppföljningsperioden.

Åtgärd	11–12 år		13–14 år	
	Antal	därav med över 20 brott %	Antal	därav med över 20 brott %
Alla anmälda från polisen (1969)	2 210	16	4 701	15
Föremål för ingripande (1970)	259	20	871	21
Därav				
Förebyggande åtgärd, 26 §	228	18	755	17
Omhändertagande, 29 §	31	35	116	51

Tabeln visar att det inte heller med kriteriet ”andelen som under uppföljningsperioden registrerats för mer än 20 brott” går att utläsa några positiva effekter av barnavårdsmyndigheternas ingripanden. Andelen personer med över 20 återfallsbrott ligger mellan 15 och 20 procent oberoende av åtgärd. Där myndigheterna tillgripit de allvarligaste åtgärderna – omhändertagande för samhällsvård i fosterhem eller ung-

UNGDOMSBROTT OCH ÅTERFALL

domsvårdsskola – är högre recidivisterna dubbelt så vanliga bland 11–12-åringarna och 3 gånger så vanliga bland 13–14-åringarna. Jämförelsen gäller då den population som barnavårdsnämnden ingripit mot 1970 i förhållande till *alla* som registrerats av polisen 1969.

Tolkningen av denna tablå erbjuder emellertid samma svårigheter som av övriga tabeller ovan när det gäller att uttala sig om orsak eller verkan. Den höga andelen ”multirecidivister” i den omhändertagna gruppen skulle således kunna vara en effekt av själva omhändertagandet. Detta i sig skulle alltså kunna ha medfört en ökad risk för att barnen fastnar i ett högkriminellt beteende.

Den andra tolkningen skulle i sin tur vara att den omhändertagna gruppen uppvisat en så allvarlig prognos att just de blivit föremål för den allvarligaste ingripandeformen. Den höga återfallsfrekvensen skulle då kunna ses som en bekräftelse på prognosens riktighet.

9 Sammanfattning

Den bearbetning som redovisats ovan har på intet sätt varit uttömmande när det gäller vilken information man kan erhålla ur den officiella statistiken. Redogörelsen skall därför närmast ses som utkast till analyser och frågor utifrån olika utgångspunkter.

Med de reservationer som framförts har denna undersökning visat:

- att antalet ej straffmyndiga personer (11–14 år) som 1969 blev föremål för utredning om brottslig gärning och förklarades »skäligen misstänkta» uppgick till 6 911. Den högsta relativa frekvensen skäligen misstänkta personer återfanns i 15-årsgruppen, dvs. i åldersgruppen strax ovanför straffmyndighetsgränsen.
- att återfallsfrekvensen var minst lika hög eller högre bland de ej straffmyndiga i relation till de äldre ungdomarna.
- att nästan samtliga av de ej straffmyndiga hade ett tillgreppsbrott som ”ingångsbrott”, dvs. som första registrerade brott 1969.

UNGDOMSBROTT OCH ÅTERFALL

Vanligast var ”stöld” följt av ”skadegörelse m.m.”. För de äldre ungdomarna var inslaget av brott mot specialstraffrättsliga lagrum markant.

- att rena brottskarriärer var svåra att urskilja. De som hade misshandel som ”ingångsbrott” återföll oftare i misshandel än gruppen med stöld som ingångsbrott. Samtidigt hade dock misshandelsgruppen avsevärt färre återfall i misshandel än den lilla men avancerade gruppen som hade bil tillgrepp som ingångsbrott.
- att det genomsnittliga antalet återfall under uppföljningsperioden inte varierade med åldern. 11-åringarna hade således ungefär lika stor andel som ”inte återföll”, ”återföll 1–4 gånger”, ”återföll 5–9 gånger” etc. som t.ex. 14- och 15-åringarna. Detta trots att de senare var 3–5 gånger så många.
- att även om cirka 2 av 3 av alla ungdomarna återföll under uppföljningsperioden så återföll maximalt 1 av 3 under vart och ett av de följande åren.
- att mellan 20 och 40 procent (beroende av åldern) av de ungdomar som registrerades för brott sannolikt också varit aktuella hos polisen året dessförinnan.
- att cirka 3/4 av de brott som klarades upp bland de aktuella ungdomarna hade begåtts av sådana som också var aktuella hos polisen året dessförinnan.
- att 1 130 ej straffmyndiga personer (11–14 år) år 1970 blev föremål för ingripande ifrån barnavårdsmyndigheternas sida p.g.a. ”brottslig gärning”. I relation till 1969 års registrerade population utgör detta cirka 15 procent av de fall som rapporterades till barnavårdsmyndigheterna ifrån polisen. I 147 fall medförde ingripandet ”omhändertagande för samhällsvård”.
- att återfallsfrekvensen för alla ej straffmyndiga som av polisen anmäldes till barnavårdsmyndigheterna (1969) var ungefär den-

UNGDOMSBROTT OCH ÅTERFALL

samma som för den grupp som (1970) blev föremål för barnavårdsmyndigheternas ingripande.

- att återfallsfrekvensen var allra högst för den lilla grupp som omhändertogs för samhällsvård. Denna grupp hade högre återfallsfrekvens mätt såväl med ”andel som återföll under uppföljningsperioden” (ca 80 procent) som med ”antal brott under uppföljningsperioden” (ca 50 procent med över 20 brott).

LITTERATUR

- Carlsson, G. (1972). *Unga lagöverträdare*. Del II. SOU 1972:76. Stockholm.
- Carlsson, G. (1975). *Kriminalitetsnivå och belastningsfördelning*. Brå PM 1975:1. Stockholm.
- Danielsson m.fl. (1972). *Barnkriminaliteten på tillbakagång?* Kriminalvetenskapliga institutet. Stockholms universitet. Stockholm.
- Israëlsson, T. (utan år). *PM rörande bortfall i polisstatistiken*. Statistiska centralbyrån. Stockholm.
- Olofsson, B. (utan år). *PM rörande upprättande av P-blad för minderåriga lagöverträdare*. Bottsförebyggande rådet. Stockholm.
- Persson, L. (1976). ”Inbrottstjyvar i Stockholm”, *Svensk Juristtidning 1976*, s. 527–541.

UNGDOMSBROTT OCH ÅTERFALL

Ungdomsmissbrukets betydelse för ungdomsbrottslighetens utveckling

Den svenska ungdomsbrottsligheten (2007), s. 57–71. F. Estrada & J. Flyghed (red.). Lund: Studentlitteratur.

Utgångspunkten

Det är ett allmänt känt förhållande att det råder starka samband mellan olika former av alkohol- och drogmissbruk och kriminalitet. Det råder emellertid en utbredd osäkerhet om hur dessa samband skall tolkas (Leifman 2000). Huvudfrågan gäller i vilken grad missbruket "orsakar" kriminalitet eller huruvida det handlar om parallella problembilder, där såväl missbruk som kriminalitet är olika yttringar av en gemensam bakomliggande problembild. Syftet med föreliggande analys är att skissa på modeller som kan läggas till grund för mer precisa hypoteser om missbrukets betydelse för ungdomsbrottsutvecklingen. Ansatsen är att dela upp efterkrigstidens missbruksutveckling i olika faser och därefter studera hur ungdomsbrottsligheten utvecklats under dessa faser.

Bakgrunden

Att det är vanligt att dra snabba och ofta förhastade slutsatser när det gäller sambandet missbruk och kriminalitet, är nog allmänt bekant. Det förhållandet att personer som avviker i olika avseenden ofta varit påverkade av alkohol eller andra droger ger emellertid inte grund för att uttala sig i kausala termer och påstå att missbruket "orsakat" de problem man diskuterar (se t.ex. Solarz 1990).

Samtidigt är sambanden alltför starka för att avfärdas med hänvisning till att "vad som är orsak och verkan är svårutrett". Jag kommer därför i detta kapitel att försöka närma mig det analytiska problemet och

UNGDOMSMISSBRUKETS BETYDELSE

också se närmare till vad vi har att ta ställning till i dagens kontrollpolitiska situation. Här avses det faktum att internationaliseringen lett till att Sverige tvingats avhända sig en del strategier som vi tidigare har förlitat oss på.

När man ser tillbaka på den svenska vetenskapliga debatten, finner man trots allt att vissa forskare dragit slutsatser kring missbrukets roll för kriminalitetsutvecklingen. För egen del har jag kommit fram till att alkoholmissbrukets betydelse för våldsbrottslighetens utveckling knappast kan överskattas när det gäller att förstå den svenska våldsbrottslighetens historiska förlopp. Den ansats som jag valt har varit att använda tidsserier och analysera dem med hjälp av modern tidsserieanalys i kombination med analyser av s.k. "naturliga experiment". Med det senare menas att man väljer ut sådana situationer som uppstått i samhället när man har manipulerat alkoholkonsumtionen i det ena eller andra avseendet för att därefter studera vilken effekt detta givit på våldsbrottsfrekvensen (Lenke 1990). Bland resultaten kan nämnas att stort sett varje förändring uppåt eller nedåt i alkoholkonsumtionen gav effekter i samma riktning för våldsbrotten. Det visade sig vidare att när storkonsumenternas (alkoholmissbrukarnas) konsumtion ändrades så påverkades speciellt den grova våldsbrottsligheten, medan det lindrigare våldet reagerade starkare på en större persongrups antal dryckestillfällen.

När det gäller andra former av kriminalitet än våldsbrott är det främst von Hofer (1985) som ägnat frågan en speciell uppmärksamhet. Han nämner exempelvis alkoholrestriktionerna under mellankrigstiden som en viktig förklaring till det märkliga faktum att återfallsbrottsligheten *minskade* under ett par decennier samtidigt som debutbrottsligheten *ökade*. Det senare antyder att de båda fenomenen har skilda orsaksfaktorer (von Hofer 1985:4:4).

von Hofer diskuterar också motbokens avskaffande som en del i förklaringen till den dramatiska ökningen som inträffade i frekvensen av "flergångsdomda" ifrån 1950-talet och framöver. Under denna period ökade också ungdomsbrottsligheten dramatiskt. von Hofers slutsats

UNGDOMSMISSBRUKETS BETYDELSE

är emellertid att alkoholfaktorn inte har tillräcklig potential för att förklara det dramatiska förloppet (von Hofer 1985:4:4).

Den vidare utvecklingen från 1970 och framåt, när det gäller ungdomsbrott och speciellt återfallsbrottslighet – som brukar vara det som fyller våra fängelser – ger emellertid anledning att återigen placera *missbruksutvecklingen* i fokus. En nyligen avslutad vetenskaplig debatt rörande ungdomsbrottslighetens utveckling har landat i en avslutande kommentar av Estrada (1999:46)¹ där han säger att "[i] sämsta fall tyder indikatorerna på att den varit mer eller mindre konstant. I bästa fall har ungdomsbrottsligheten minskat".

En viktig del av det empiriska underlag som Estrada använt sig av i sin slutsats är hämtat ifrån den s.k. födelsekohortstatistiken. Denna statistikform visar hur stort antal av varje årskull födda 1951 eller senare som någon gång kommit i kontakt med rättsväsendet samt också hur många gånger vederbörande lagförts före 22 års ålder. Denna statistikform – som endast innehåller uppgifter om svenskfödda personer – visar att *riskerna för brottsdebut avstannade redan för de årskullar som föddes i början på 1950-talet och alltså nådde 15-årsåldern i mitten på 1960-talet*. Detta skiljer sig drastiskt från årskullarna som föddes några decennier tidigare.²

Slutsatsen av detta är att vad vi som kriminologer har att befatta oss med är inte en kontinuerlig tillväxt i kriminalitet eller ungdomsbrottslighet, utan olika faser med snabba förändringar följda av mer stabila perioder. Detta i sin tur ställer krav på förklaringsfaktorer som tar hänsyn till inte helt kontinuerliga förlopp.

¹ Se också Estrada (2007).

² Persson (1975, s. 540) beskrev med utgångspunkt i Metropolitprojektets data förhållandet på följande sätt: "Andelen unga människor som blir kända för att ha begått brott ökar kraftigt. Denna ökning är speciellt uttalad i Stockholm och de andra storstäderna. Av de män som föddes i Stockholm på trettioalet var ungefär sex procent kända i kriminalregistret vid tjugo års ålder. För personer födda i Stockholm 1953 är andelen registrerade i polis- eller kriminalregistret ungefär tre gånger så stor vid fyllda tjugo år."

UNGDOMSMISSBRUKETS BETYDELSE

Detta innebär att vissa faktorer som brukar föras fram, som exempelvis den allmänna "tillfällesstrukturen" respektive den minskade "sociala kontrollen" kanske inte fungerar särskilt väl som förklaringar till de snabba skiften i kriminaliteten som inträffade under 1950-talet.

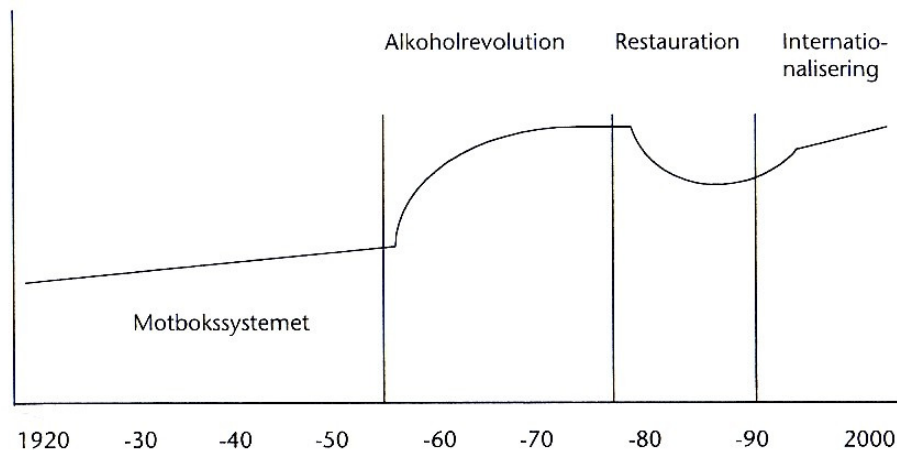
För den fortsatta diskussionen kommer jag emellertid att ta fasta på det mest kontroversiella i Estradas slutsatser, nämligen att "i bästa fall har ungdomsbrottsligheten minskat" sedan 1970-talet.

Kontrollpolitiska faser

I det fortsatta resonemanget kommer jag att ta utgångspunkt i att vi under 1900-talet kan urskilja ett antal olika kontrollpolitiska faser när det gäller ungdomsmisbruk. Den första fasen gäller situationen fram till andra världskriget. Den andra fasen – som jag valt att kalla den "alkoholpolitiska revolutionen" – sträcker sig ifrån 1950-talet när motbokssystemet avvecklades fram till mitten av 1970-talet, när man bl.a. avskaffade mellanölet i livsmedelsbutikerna. Den tredje fasen kallar jag "restauration".³ Med detta menar jag att man i mitten på 1970-talet drog åt tömmarna på missbruksområdet och startade en politisk offensiv mot alkohol- och annat drogbruk. Den fjärde fasen gäller perioden från början på 1990-talet, som i fortsättningen kommer att benämnas "internationaliseringen", då kontrollpolitiken fick en delvis ny inriktning. Faserna kan illustreras enligt diagrammet i figur 1.

³ Denna händelse har av förespråkare setts som en brytpunkt, när nykterhetsrörelsen för en period kunde se sina positioner flyttas fram för första gången sedan 1944 års nykterhetskommitté lade fram sitt betänkande (Rolf Bromme).

UNGDOMSMISSBRUKETS BETYDELSE

Figur 1. *Ungdomsmisbrukets kontrollpolitiska faser.*

De första faserna

När det gäller den kriminologiska relevansen av de första två faserna, så har de redan kommenterats ovan. När det gäller fas två vill jag bara infoga att jag tror att von Hofer är väl försiktig i sin bedömning av motboksavskaffandets betydelse. von Hofer relaterar nämligen brottsutvecklingen till utvecklingen för den *totala* alkoholkonsumtionen, vilken inte var så speciellt dramatisk (von Hofer 1985, diagram 4.6). Hade han i stället relaterat brottsutvecklingen till något bättre mått på missbruksutvecklingen, hade han sannolikt funnit anledning att inte vara lika försiktig. Det har nämligen kunnat påvisas att missbruksutvecklingen som följde på motbokens avskaffande var långt mer dramatisk än vad ökningen i total konsumtionen indicerade. Senare forskning (Lenke 1983, Norström 1987) har visat att motbokssystemet inneburit en breddning av alkoholkonsumtionen, så att denna blev jämförelsevis jämnt fördelat över befolkningen. När "ransoneringen" upphörde 1955, så chockhöjde man priserna för att tvinga ned den ökande alkoholkonsumtionen. Följden av detta blev att småkonsumenterna – som inte var beredda att betala de nya priserna – upplät sin konsumtion till storkonsumenterna med konsekvensen att alkoholskadorna och alkoholmissbruket steg mycket mer än vad den måttliga ökningen i total konsumtionen antyder. Samtidigt innebar mot-

UNGDOMSMISSBRUKETS BETYDELSE

bokens avskaffande att alkoholens tillgänglighet för ungdomar ökade dramatiskt, eftersom alkohollangningen inte längre behövde ske ifrån langarens egen "ranson".

Mot denna bakgrund måste man anse att alkoholfaktorn har en mycket betydande potential när det gäller att förklara de öknings i såväl återfallsbrottsligheten som i ungdomsbrottsligheten generellt, liksom i ungdomsvåldet, som inträffade efter motbokens avskaffande.⁴

När det slutligen gäller den andra fasen skall det påpekas att narkotikan under denna fas inte får det starka förklaringsvärde som man skulle förvänta utifrån föreställningar som kommit till uttryck i den allmänna kontrollpolitiska debatten. Det förhållandet att andelen av varje födelsekohort som debuterade i brott och gick in i en kriminell karriär endast förändrades mycket marginellt trots narkotikaproblemet framväxt, tolkar vi som ett "omformningsproblem" (Lenke 1979a; von Hofer 1985). Förr startade de kriminella karriärerna med tidiga problem som alkoholmissbruk och kriminalitet. Narkotikaproblemet byggde på och förvärrade dessa problem, men uppenbart *inom i stort sett samma riskgrupper*.⁵

Den tredje fasen

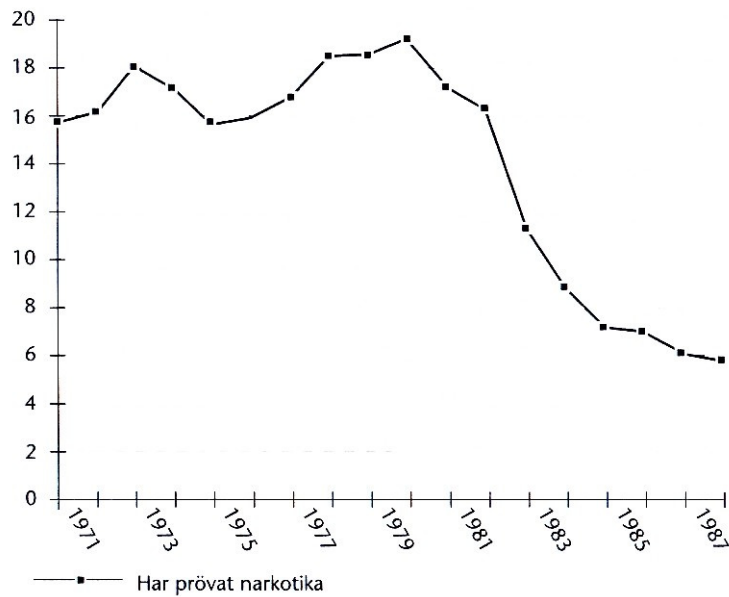
För dagens situation är det emellertid den tredje kontrollpolitiska fasen som är mest intressant ur kriminologisk synvinkel. Denna fas sträcker sig från mitten av 1970-talet och ungefär fram till början på 1990-talet. Inom missbruksområdet i allmänhet och ungdomsområdet i synnerhet, har denna fas blivit känd som symbol för "en framgångsrik modell" på narkotikaområdet (Folkhälsoinstitutet 1993:12). I detta ligger att man genom en hård po-

⁴ En författare som tidigt pekade på effekterna av motbokens avskaffande för ungdomsbrottsligheten var Blomberg (1960).

⁵ Däremot påverkades med största sannolikhet såväl *brottsaktiviteten* (Lenke 1979b) som *långvarigheten* i de kriminella karriärerna av narkotikamissbruket.

UNGDOMSMISSBRUKETS BETYDELSE

litik mot narkotikamissbrukare fick till stånd en uppbromsning av 1970-talets "slappa flumpolitik". Utvecklingen illustreras av figur 2, som är hämtad ur Folkhälsoinstitutets broschyr.

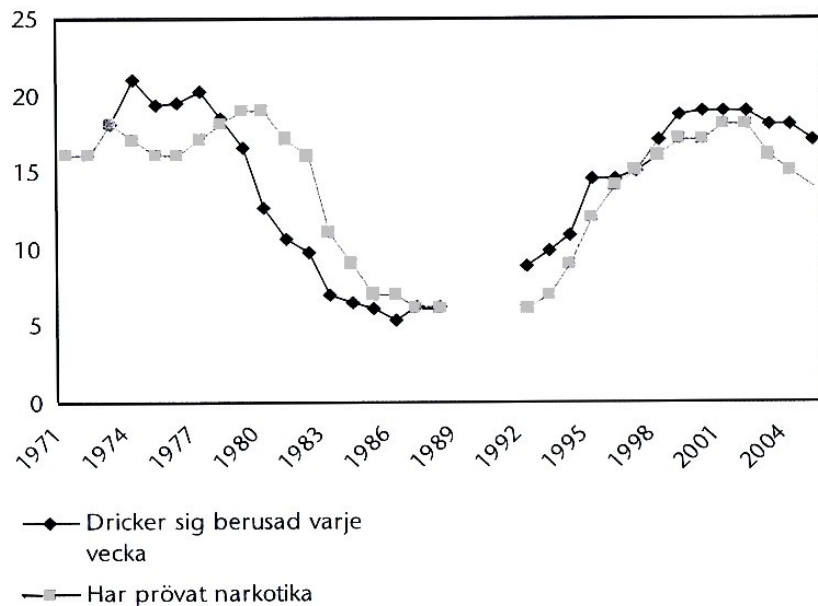
Figur 2. *Andel män som har provat narkotika 1971–1988.*

När man emellertid betraktar detta diagram mot bakgrund av det "facit" som redovisas senare (Lenke & Olsson 1999), så visar det sig att den tolkning som man gjort ifrån Folkhälsoinstitutet uppenbart var alltför förenklad. Vad som inte noterats i sammanhanget är nämligen att också andra former av ungdomsmisbruk visade samma trend och det utan att vara kopplade till de nya offensiva polisstrategier som man menar låg bakom framgångarna på narkotikaområdet.⁶ Såväl sniffning som ungdomars berusningsdrickande visar nämligen samma neråtgående trend som narkotikaexperimenterandet. Dessa två missbruksformer hade

⁶ Även ungdomsarbetslösheten visade sin kanske historiskt lägsta nivå i slutet på 1980-talet och ökade sedan dramatiskt i samband med den ekonomiska krisen i början på 1990-talet.

UNGDOMSMISSBRUKETS BETYDELSE

knappast något med polisstrategier att göra, utan måste snarare kopplas till åtgärder av annat slag. En sådan åtgärd var den alkohol- och drogpolitiska offensiv som inleddes med mellanölets avskaffande 1977.

Figur 3. *Andel mänstrande som uppger "berusningsdrickande" samt "använt narkotika", 1971–2005.*

Det förtjänar också att påpekas att kopplingen mellan "berusningsdrickande" och "narkotikaexperimenterande" är påfallande starkt. Guttormsson (1998:65) visade exempelvis att cirka 15 procent av de mänstrande har "berusat sig med alkohol någon gång i veckan eller oftare". Denna lilla grupp svarar emellertid för inte mindre än 50 procent av de mänstrande som "prövat narkotika" eller "sniffat" de två senaste åren. Ser man närmare på dem som använt narkotika mer än tjugo gånger eller injicerat eller "använt narkotika den senaste månaden", så svarade "berusningsgruppen" för 60 procent av personerna med sådana missbruksbeteenden.

Ett faktum som man emellertid hittills inte kopplat till denna analys är det som framkom ur Estradas "bästa fall"-alternativ. Detta alternativ var att också *brottsdebuterna* minskat enligt födelsekohortstatistiken.⁷

Den fjärde fasen

Den fjärde fasen inleds i början på 1990-talet och går fram till idag. Som framgår av figur 3 ovan är det inte en speciellt positiv fas vi ser. Så gott som samtliga indikatorer för ungdomsmisbruk har ökat markant sedan början på 1990-talet. Detta trots att man skärpt den formella kontrollen på området i stort sett så långt det går. 1988 kriminaliserades *bruk* av narkotika. Redan 1993 var det återigen aktuellt med skärpningar och fängelse infördes i straffskalan för *bruk* av narkotika. Detta för att göra det möjligt att utföra s.k. kroppsbesiktning⁸ på brukare av narkotika och för att också framföra "signaler" om hur samhället ser på *narkotikamissbruk*. Nivån är fortfarande hög men den stigande trenden har dock brutits år 2002.

De senaste 15 årens drogkultur har visat upp vissa nya inslag, som t.ex. utbredningen av de s.k. "partydrogerna" som ecstasy och amfetamin. Kokain har under de senaste 10 åren tagit över en del av amfetaminbruket och är nu lika vanligt (Guttormsson 2006, Tabell 24). Detta missbruk skiljer sig ifrån det traditionella i och med att det inte speciellt drabbat socialt utsatta grupper. Det måste dock framhållas att detta "nya" missbruk endast utgör en mycket begränsad del av den missbruksökning som inträffat sedan 1990-talet. Huvuddelen av ökningen faller fortfarande på socialt utsatta grupper av ungdomar med låg utbildning i storstäder och som växer upp i problemområden med hög arbetslöshet m.m.

⁷ Detta i sin tur trots att man i början på 1980-talet ganska drastiskt hade minskat de mest ingripande åtgärderna mot ungdomsbrott, nämligen inspärning i ungdomsvårdsskola. Skälet till det senare var att man avskaffade Barnavårdslagen och införde Socialtjänstlagen och därmed överförde den slutna ungdomsvården ifrån staten till kommuner och landsting. De senare var inte alls lika benägna att betala för det som staten tidigare stått för.

⁸ D.v.s. blod- eller urinprov.

UNGDOMSMISSBRUKETS BETYDELSE

Beträffande det tyngre narkotikamissbruket torde det stå utom allt tvivel att bruket av rökheroin i Sverige ökat. Rapporter om sådant bruk är enstämmiga, även om det råder delade meningar om omfattningen.

Hur skall då denna utveckling tolkas? Varför ökade narkotikaexperimenterandet trots att man skärpte den formella kontrollen? Ja, möjligen på grund av att man gjort en felaktig tolkning av sammanhangen. Kanske är den sociala kontrollen över *alkoholmissbruket* viktigare än den formella kontrollen över *narkotikaexperimenterandet*. Det vi i så fall blivit vittnen till är hur en kontrollpolitisk modell ersatt en annan.

Det som skedde i slutet på 1970-talet – och som jag valt att kalla "restaurationen" – var en drogpolitisk "offensiv" som också innefattade *alkoholmissbruket*, speciellt bland de unga. Denna drogpolitiska offensiv hade sin spets riktad mot såväl alkoholen som narkotikan. Under 1980-talet inträffade emellertid en skarp partipolitisering där moderata samlingspartiet successivt tog över initiativet i drogfrågan från mittenpartierna. Därmed flyttades fokus långt bort från alkoholen och över till att exklusivt riktas mot narkotikaexperimenterandet. Den breda, informella kontrollen med starka förebyggande ungdomsprogram fördes över till ett "narkotikakrig" där polisen successivt gavs huvuduppgiften i drogbekämpningen (Lenke & Olsson 2002).

Att påstå att överflyttningen av tyngdpunkten i narkotikapolitiken har varit framgångsrik får således inte stöd i empiriska data. Detta eftersom såväl experimenterande som regelmässigt bruk av narkotika började stiga i direkt anslutning till slutet av 1980-talet, då kriminaliseringen av narkotikabruk introducerades. I bästa fall har omläggningen mildrat någonting som kanske skulle kunnat utvecklats ännu värre. I värsta fall har den motverkat sina egna syften. Kanske innebar kriminaliseringen, urinproverna, fängelsestraffhotet som skulle "ge de klara signalerna" att föräldrar, lärare och samhället i övrigt lutade sig tillbaka och kände att "nu är problemet löst, polisen har ta-

git över!"⁹

Missbrukets kriminologiska relevans

En fråga som inställer sig mot bakgrund av de samband som tidigare redovisats rörande missbrukets betydelse för den allmänna brottsutvecklingen, är naturligtvis *vad 1990-talets ökande missbruk betyder för kriminalitetsutvecklingen*. Till att börja med kan man då konstatera att den ökande *restaurangkonsumtionen* direkt satt sina spår i den mindre grova våldsbrottsligheten. Den registrerade misshandelsbrottsligheten har således ökat konstant sedan man ökade restaurangtillstånden och förde över restaurangerna till kommunal kontroll i slutet av 1970-talet. Andelen alkohol som konsumeras på restaurang har således ökat från 6 till 21 procent under perioden 1979–1999. Därefter har den sjunkit något till 17 procent.

När det gäller *berusningsdrickandet* kan man också se att detta slagit igenom i den *grövre* våldsbrottsligheten bland ungdomar. Antalet ungdomar som fått uppsöka sjukhus och blivit inlagda till följd av våldsskada uppvisade således en U-kurva med det lägsta värdet i mitten på 1980-talet. En liknande utveckling visade berusningsdrickandet bland de mönstrande.¹⁰

När vi kommer fram till 1990–2005-perioden är följsamheten mellan olika indikatorer inte lika konsistent. För ungdomar som läggs in på sjukhus visas här en uppåtgående trend, medan berusningsdrickandet minskar. Detta gäller emellertid endast pojkarna (15–20 år), vars offerfrekvenser återgår till dem som gällde för början av 1990-talet. För flickorna ökar emellertid frekvenserna för såväl berusningsdrickandet (CAN 2006, s. 18) som utsatthet för grövre våld under 2000-talet (Estrada 2007, figur 2.8).

⁹ Denna tolkning kan kanske uppfattas som något "flummig". Den är dock ganska väl förankrad i kriminologisk teoribildning (Braithwaite 1989). Till saken hör emellertid också att tolkningen framförts av Widar Andersson och K.-A. Westerberg, just de personer som mer än några andra verkade för att föra narkotikapolitiken i denna riktning (Hassela Network 1996).

¹⁰ Se Estrada (2007).

UNGDOMSMISSBRUKETS BETYDELSE

Beträffande förmögenhetsbrottslighetens utveckling, när det gäller ungdomar, är dock bilden mer splittrad. Någon påvisbar uppgång i denna typ av brott – mätt i antalet lagförda ungdomar – har inte noterats, vilket man skulle kunna ha fruktat med utgångspunkt i sambanden som beskrivits ovan. Det skall dock noteras att den allvarligaste formen av narkotikamissbruk bland ungdomar – det *regelbundna* bruket av narkotika – ännu inte nått 1970-talets nivåer.¹¹

Ett par nya inslag tillkommer dock i analysen av den "fjärde fasen". Detta gäller speciellt betydelsen av den *ekonomiska konjunkturen* samt av *invandringen*. När det gäller den ekonomiska konjunkturen kommer den inte att behandlas närmare i detta sammanhang.¹² Närmast till hands ligger dock att den *inte* ökat tillväxten i förmögenhetsbrottsligheten. Detta eftersom tillfällesstrukturen ändras och konsumtionstrycket sannolikt minskar under perioder när lyxkonsumtionen går ned. Ungdomars körkortsinnehav och bilkörande minskade ju markant i takt med den ekonomiska krisen. Denna faktor skulle således kunna ses som *en dämpande faktor* som hindrar att det ökande missbruket direkt slår igenom i förmögenhetsbrottslighetens utveckling. Som ett stöd för denna tolkning anser jag att man kan se det förhållandet att lagföringar för biltillgrepp minskade med cirka 25 procent för 15–20-åringar mellan 1994 och 1998. För åldersgruppen över 20 år var minskningen endast 8 procent.¹³ Detta således under en period när körkortsinnehavet bland 18-åringar minskat med 21 procent och för 19-åringar med 28 procent. Utvecklingen visar ett likartat mönster för lagföringar för stöld (inkl. grov stöld).¹⁴

¹¹ CAN (2006, tabell 15).

¹² Ekonomisk nedgång kan kopplas till såväl upp- som nedgångar i såväl missbruk som kriminalitet. Detta beroende på de allmänna ekonomiska och sociala villkoren, liksom också vilken form av missbruk man talar om. Se t.ex. Lenke & Olsson (1996) angående heroinmissbrukets utbredning Europa.

¹³ Den kriminalstatistiska analysen är mycket problematisk under denna period. Kriminalstatistiken fördes över från Statistiska centralbyrån till Brottsförebyggande rådet och såväl polis- som åklagarväsendet omorganiserades.

¹⁴ Brottsförebyggande rådets kriminalstatistik på www.bra.se. Se även Estrada

UNGDOMSMISSBRUKETS BETYDELSE

Samtidigt finns det europeiska data som talar för att en allvarlig riskfaktor för t.ex. heroinmissbruk är hög *ungdomsarbetslöshet* (Lenke & Olsson 1996). Detta missbruk leder i sin tur med mycket stor sannolikhet till ökad kriminalitet. När det gäller ungdomsbrottslighetens utveckling blir det då viktigt att känna till i vilken utsträckning debuten i tungt missbruk sker före eller efter 20-årsåldern och således kommer till synes i "ungdomsbrottsligheten". Om detta har vi inga aktuella data, men trenden för debutåldern för den "första tunga missbrukargenerationen"¹⁵ steg upp i åldrarna ända till 25–30-årsåldern (Kühlhorn m.fl. 1996).

När det så gäller *invandringen* har denna utvecklats så att andelen invandrare från länder utanför Europa har ökat. Relevansen av detta ligger i att den senare invandrarkategorin verkar ha andra alkohol- och drogvanor än svenskfödda medborgare.¹⁶ Å ena sidan har dessa ungdomar större och bredare narkotikavanor än svenskfödda personer, vilket delvis kan förklaras av den större exponering för narkotika som råder i de storstadsområden där man oftast är bosatt (Guttormsson 1998, tabell 32). Å andra sidan har de beskedligare alkoholvanor, t.ex. när det gäller "berusningsdrickande".¹⁷

Analysens koppling till befintlig teoribildning

Hur ställer sig då denna analys i förhållande till annan teoribildning och andra förklaringsmodeller på området? För att börja med de allra enklaste och mest närliggande förklaringsmodellerna tror jag att analyserna mycket väl är förenliga.

(2007).

¹⁵ Till denna generation räknar jag dem som debuterade i tungt missbruk före mitten av 1980-talet.

¹⁶ Informationen om unga invandrades alkohol- och narkotikavanor är bristfälliga. Detta eftersom den viktiga mönstringsundersökningen som bedrivits sedan 1960-talet endast innehåller datauppgifter om *svenska* medborgare.

¹⁷ Siffrorna i analysen gäller således endast sådana invandrare som blivit svenska medborgare innan de mönstrat.

UNGDOMSMISSBRUKETS BETYDELSE

De förklaringar som oftast förs fram i den teoretiska debatten gäller den "social kontrollen" samt "rutinaktivitetsteorin", vilka i sin tur båda är relaterade till den s.k. "tillfällesstrukturen". Man förklarar således den stigande ungdomsbrottsligheten efter andra världskriget med att brottstillfällena har ökat samtidigt som den sociala kontrollen minskat.

Sätter man in missbruksfrågan i ett sådant sammanhang, är förklaringarna väl förenliga. Som visats ovan har exempelvis ungdomars alkoholvanor påverkats starkt av att kontrollen över deras alkoholkonsumtion varierat starkt under den belysta perioden. Denna kontroll måste i sin tur ses som en viktig komponent i det man allmänt kallar "den sociala kontrollen". Likaså måste ungdomars konsumtionsutrymme också bidra till i vilken mån de måste underkasta sig "social kontroll". Köpkraft ger inte endast tillgång till missbruksmedel, men också till fortskaffningsmedel som bilar, mopeder m.m. som gör att man kan flytta sig ur den sociala kontrollens fokus. Köpkraften spelar dessutom uppenbart en central roll i formeringen av olika ungdomskulturer, beroende på hur olika marknadskrafter från tid till annan fokuserar på ungdomar.

Dessutom finns det rimlig anledning anta att ungdomars allmänna konsumtionsbehov i betydande utsträckning bestäms av andra ungdomars konsumtionsvanor och innehav av "lyxutrustning" i den ena eller andra formen, t.ex. bilar, mopeder, kläder, smycken och mobiltelefoner.

Ett framtidsscenario mot ovanstående bakgrund är att den missbrukspotential som byggts upp under det senaste decenniet mycket väl kan komma att "blomma ut" när den ekonomiska krisen lagt sig. Tyvärr kan man ju inte heller säga att samhället har ökat sin beredskap i de kriminologiskt relevanta avseendena. Ungdomsarbetslösheten har lyckligtvis minskat men missbrukskontrollen eroderar samtidigt som ungdomars fritid helt lämnats över till kommersiella intressen i och med att den sociala nedrustningen i så stor utsträckning drabbat ungdomar.

Avslutande kommentar

Jag hoppas att jag i den ovanstående analysen lyckats fokusera åtminstone på vissa områden som tidigare lämnats alltför mycket i skuggan. Först och främst vill jag peka på den mycket stora potential som missbruk som förklaringsfaktor till sociala problem har i ett land som Sverige, där så många andra missförhållanden varit så relativt beskedliga. Som förklaringsmodell fyller "missbruk" de kriterier som man ställer upp för att forma sociala "subkulturer" (Solarz 1990) och det finns användbara modeller för hur missbruk kan öka risken för återfall i brott.¹⁸

Som nämndes tidigare är det också att rekommendera att man i större utsträckning än tidigare försöker forska utifrån "kvasi-experimentella" ansatser som t.ex. analysen av "naturliga experiment".

Detta för att åtminstone i någon mån komma tillrätta med de mycket allvarliga metodologiska problem som är förknippade med tvärsnittsanalyser av problemgrupper. Det finns också anledning att peka på det förhållandet att *alkoholmissbruk* inte skall ringaktas ens i jämförelse med narkotikamissbruk. "Du söker upp narkotikan, men alkoholen är allstädes närvarande och söker upp dig" är ett talesätt i missbrukarkretsar som man bör ägna uppmärksamhet. Tron att anti-drogpolitik handlar om polisinsatser mot enskilda ungdomsgrupper kan komma att slå ännu mer fel än hittills.

¹⁸ En sådan förklaringsmodell kan se ut så att personer som återfaller i brott, trots att de kanske erhållit såväl bostad som arbete, i praktiken återfaller i alkohol- eller narkotikamissbruk. Detta innebär frånvaro från arbetet, vilket leder till akut penningbrist och därmed återfall i brott.

UNGDOMSMISSBRUKETS BETYDELSE

LITTERATUR

- Ahlberg, J. (1996): Ungdomsbrottslighet. *Brottsutvecklingen 1996*. Brottsförebyggande rådet. Stockholm.
- Blomberg, D. (1960): *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Natur och Kultur. Falun.
- Braithwaite, J. (1989): *Crime, shame and reintegration*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Bromme, R. Nykterhetsorganisationen Blå band-rörelsen. Muntlig kommunikation.
- CAN (2006): *Drogutvecklingen i Sverige 2006*. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Stockholm.
- Estrada, F. (1999): *Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem*. Akademisk avhandling. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm.
- Estrada, F. (2007): Ungdomsbrottslighetens utveckling, omfattning och struktur. I: F. Estrada, F. & Flyghed, J. (red.). *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. 2:a uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Folkhälsoinstitutet (1993): *Narkotikapolitik – de svenska erfarenheterna*. Stockholm.
- Guttormsson, U. (2006): *Mönstrandets drogvanor 2005*. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Stockholm.
- Guttormsson, U., Helling, S. & Olsson, B. (1999): *Vad händer på narkotikaområdet?* Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Stockholm.
- Hassela Network (1996): Hassela Networks hemsida 960711.
- von Hofer, H. (1985): *Brott och straff i Sverige*. Urval nr 18. Statistiska centralbyrån. Stockholm.
- Kühlhorn, E., Kassman, A. & Ramstedt, M. (1996): Åtgärder mot drogbrottslighet – ett naturligt experiment inom narkotikapreventionen. *Brottsutvecklingen 1996*. Brottsförebyggande rådet. Stockholm.
- Leifman, H. (2000): *Ungdomar och alkohol: Trender och individuell utveckling – en genomgång av litteratur på området*. Oberoende alkoholsamarbete. Socialdepartementet. Stockholm.
- Lenke, L. (1979a): *En drogpolitisk betraktelse*. Rapport till Stockholms kommuns utredning om Social utslagning och ekonomisk brottslighet. Stockholms kommun. Stockholm. (Stencil.)
- Lenke, L. (1979b): *Narkotika och förmögenhetsbrott*. Rapport till Stockholms kommuns utredning om Social utslagning och ekonomisk brottslighet. Stockholms kommun. Stockholm. (Stencil.)

UNGDOMSMISSBRUKETS BETYDELSE

- Lenke, L. (1983): Totalkonsumtionens betydelse för alkoholskadesituationen i Sverige. *Sociologisk Forskning*, 20: 45-57.
- Lenke, L. (1990): *Alcohol and Criminal Violence – Time Series Analyses in a Comparative Perspective*. Akademisk avhandling. Institutionen för socialt arbete. Lunds Universitet. (Reviderad version.) Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- Lenke, L. (1996): *Ungdomsvåld och alkohol*. Rapport till Samordningsorganet för brottsförebyggande verksamhet i Stockholms stad. Stockholm.
- Lenke, L. & Olsson, B. (1996): Sweden: Zero Tolerance Wins the Argument? Dorn, N., Jepsen, J., Savona, E. (red.). *European Drug Politics and Enforcement*. Macmillan Press. London.
- Lenke, L. & Olsson, B. (1998): Narkotikabruk och narkotikakontroll i Europa. I: Hofer, H. von (red.). *Brottsligheten i Europa*. Studentlitteratur. Lund.
- Lenke, L. & Olsson, B. (2002): "Swedish Drug Policy in the Twenty-First Century: A Policy Model Going Astray". *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, no. 582.
- Norström, T. (1987): The abolition of the Swedish alcohol rationing system: effects on consumption distribution and cirrhosis mortality. *British Journal of Addiction* 82, s. 67-75.
- Olsson, O., Byqvist, S. & Gómer, G. (1993): *Det tunga narkotikamissbrukets omfattning i Sverige 1992*. UNO. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. Stockholm.
- Persson, L.G.W. (1976): Inbrottstjuvar i Stockholm. *Svensk Juristtidning*, ss. 527-541.
- Solarz, A. (1990): *Vem blir narkotikamissbrukare?* BRÅ-Rapport 1990:3. Brottsförebyggande rådet. Stockholm.
- SOU 1951:43 (1952): *Statistiska undersökningar kring alkoholfrågan*. Betänkande från 1944 års nykterhetskommitté. Stockholm.

UNGDOMSMISSBRUKETS BETYDELSE

Stödförsäkring – *mot brott* – eller *för*?

Hans Göran Franck m.fl., *Kriminalitet och frihet* (1989), s. 102–125.
Stockholm: verdandi förlag.

1 Inledning

Det har länge varit ett känt faktum att försäkringsbolagen spelar en stor roll för vår bild av kriminaliteten. Ändringar i försäkringsregler och -praxis leder till förändringar i anmälningsbenägenheten och därmed i förhållandet mellan den *registrerade* och den *verkliga* brottsligheten. I denna artikel kommer emellertid i första hand försäkringssystemets betydelse för den *verkliga* brottslighetens utseende och nivå att diskuteras. I kontrast till den bild som försäkringsbolagen själva brukar ge om "försäkringsskydd" och deras stora intresse av "brottsprevention" m.m. kommer här en annan bild att presenteras. Denna bild visar istället att försäkringssystemet ofta fungerar så att det *motverkar* en av samhällets kanske starkaste brottshindrande faktorer, nämligen självskyddet hos en försiktig allmänhet. Samtidigt fungerar systemet som en buffert mot den kritik som allmänheten ofta har anledning att rikta mot konsumtionsvaruproducenter till följd av otillräckliga stölskyddsanordningar. Dessa brister bidrar i sin tur till en *högre brottsnivå* i samhället än som skulle vara nödvändigt.

För att illustrera denna problematik har jag valt ut ett par brottstyper som utgör en ansenlig andel av dagens registrerade kriminalitet, nämligen bil- samt cykeltillgrepp. Resonemanget torde emellertid ha relevans också för ett flertal andra brottstyper som inbrott m.m. och också gälla för andra områden som "skyddas" av sakförsäkringar.

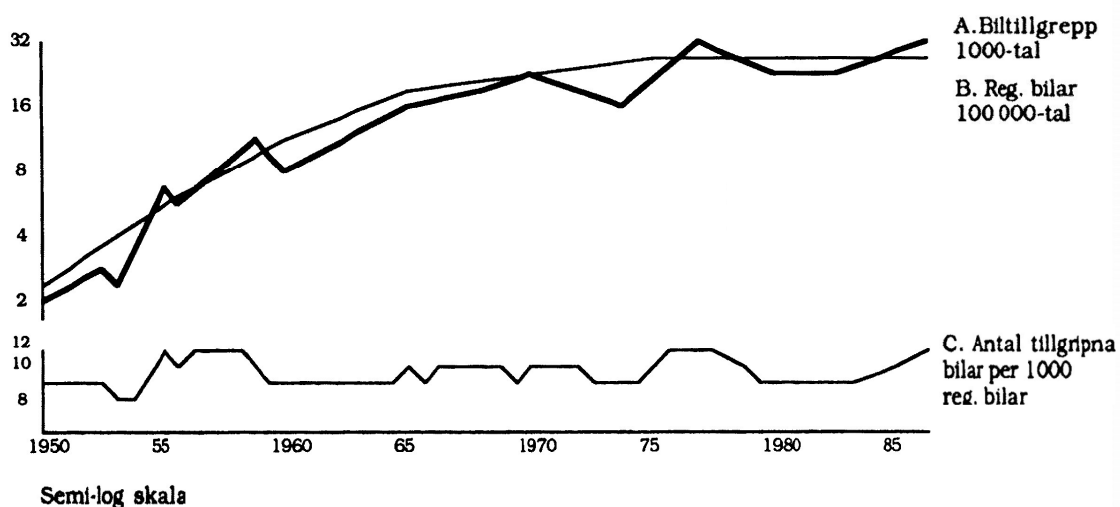
STÖLDFÖRSÄKRING

Studien avslutas med en analys av de viktigaste inslagen i kontrollsystemet rörande försäkringssystemet.

2.1 Biltillgreppens utveckling

När det gäller att tolka utvecklingen för biltillgreppen i Sverige kan diagram 1 på nästa sida vara en bra utgångspunkt. Diagrammet (som bygger på uppgifter från Agge och Fredriksson (1958, s. 44) för åren 1950–1957 och därefter på anmälningsstatistiken för fullbordade biltillgrepp) visar att de fullbordade biltillgreppen (A) mellan 1950 och 1986 ökade ifrån cirka 2 000 till cirka 40 000, d.v.s. ungefär 20 gånger. Studerar man utvecklingen för antalet registrerade personbilar (B) i samma diagram, finner man att även dessa under perioden ökade med i stort sett samma faktor. Slutsatsen av detta kan uttryckas så att antalet tillgripna bilar, i relation till hela antalet registrerade bilar, (C) varit närmast konstant!

Diagram 1. Antal fullbordade biltillgrepp i Sverige 1950–1986.

Innebörden av detta är att denna form av brottslighet ökat lavinartat i absoluta tal och i relation till folkmängden, men varit *konstant* om man ser till risken för varje bil att bli utsatt för biltillgrepp.

STÖLDFÖRSÄKRING

Hur skall man då bäst förklara denna utveckling? Ja, att påstå att brottsligheten ökar i takt med "tillfällesstrukturen" är knappast någon nyhet inom kriminologin. Detta innebär dock inte att man utifrån detta perspektiv har anledning att förvänta en närmast exakt anpassning, så att det varje år tillgrips nästan exakt 1 % av de tillgängliga objekten. (Biltillgrepp betraktas juridiskt sett inte som stöld om inte gärningsmannen haft uppsåt att tillägna sig bilen. Sedan 1965 rubriceras annars sådana brott som "tillgrepp av fortskaffningsmedel".) Speciellt inte om man också beaktar att det varit fråga om en 20-dubbling. Lika orimligt torde det vara att söka förklaringen på gärningsmannasidan, eftersom gärningsmannen knappast har förutsättningar att i decennier hålla "produktionen" av biltillgrepp konstant.

2.2 Svinmodellen

Förekomsten av en närmast konstant andel av tillgrepp i relation till tillgängligt gods för snarare över tanken till varuhusen och butikerna. Där brukar man år ut och år in tala om ett "svinn" på mellan 1 och 3 procent. (Detta är uppskattningar ifrån Köpmannaföreningen och inkluderar också förstörda varor.) Detta brukar man traditionellt (och på lösa grunder) fördela med 1/3 på förstörda varor, 1/3 på egen personal och slutligen med 1/3 på kundstöder.

Det faktum att man också inom handeln placerar snatterinivån på samma nivå som för biltillgreppen, d.v.s. cirka en procent, bör nog inte tillmätas någon större betydelse. Detta med tanke på olikheter i hur man räknar. Vad som är av intresse är emellertid att nivån är låg och dessutom att den verkar vara påtagligt konstant.

Vad som ligger närmast till hands att fungera som förklaring till ett sådant fenomen inom handeln, är vad man skulle kunna kalla en "svinnmodell". Denna består i antagandet av *nivån är resultat av ekonomiska kalkyler om "marginalnyttan" av insatta motåtgärder*. Alltså, när ett företag märker att svinnet börjar inta oroande proportioner sätter man in åtgärder, vilka i sin tur genomgående kännetecknas av att de kostar

STÖLDFÖRSÄKRING

pengar. Åtgärderna kan bestå i bättre kontroll genom butikskontrollanter, bättre skydd av varorna samt förändringar i varuexponeringen etc. Betecknande är emellertid att sådana åtgärder tenderar att ske successivt och bli dyrare och dyrare för varje andel av procenten som man lyckas pressa svinnet med. Detta bl.a. genom att förorsaka obehag för kunderna och på annat sätt minska försäljningen. När "nästa" planerade motåtgärd mot svinnet visar sig bli dyrare än vad den inbringar, avvaktar man t.v. med vidare åtgärder. Detta även om det i praktiken innebär att man därmed "tillåter" ett visst svinna att kvarstå.

För bilmarknaden pågår uppenbart en liknande process där tillgreppsnivån bestäms av aktörer som på den sektorn bl.a. är producenter, konsumenter, brottslingar, polis samt – inte minst – försäkringsbolagen.

2.3 Rattlåsets historia

Synen på biltillgreppen och deras prevention över tid förtjänar att rekapituleras. Under 1950-talet ansågs detta som ett första klassens samhällsproblem, vilket kom att bilda kärnan i begreppet "ungdomsbrottsligheten". Att tillgripa våra dyraste konsumtionsvaror ansågs oerhört och medförde en våg av institutionsplaceringar av i första hand ungdomar. I den statliga utredningen "Ungdomsbrottslighet" (SOU 1959:37) hade man dock hoppet att denna form av brottslighet skulle minska av sig självt när man hunnit "bygga ikapp". Om biltillgreppen skrev man bl.a.:

"Det finns exempelvis ännu inte garage eller bevakade parkeringsplatser som på långt när täcker behovet; bilarna måste i stor utsträckning lämnas oskyddade på gator och allmänna platser." (s. 47)

Detta kan i efterhand ge ett något naivt intryck med tanke på den kommande utvecklingen. Samtidigt kan man också se uttalandet som en sund reaktion på ett nytt socialt problem som konsumtionssamhället fört med sig, nämligen det omfattande och växande "förvaringsproblemet".

STÖLDFÖRSÄKRING

Utvecklingen skulle dock komma att ta en annan väg än utökningen av fysisk bevakning. Successivt utvecklades brottsskyddet och centralt i det sammanhanget är naturligtvis *införandet av rattlåset*. För de flesta personer jag tillfrågat har det framstått som en självklarhet att initiativet till dessa inte tagits av bilproducenterna, utan av försäkringsbolagen. Redan denna prioritering borde leda till eftertanke. Ett närmare studium av bakgrunden visar emellertid att båda antagandena är felaktiga.

Den verksamma kraften bakom införandet av rattlås i systematiska former – i Sverige som i många andra länder – kommer varken ifrån den ena eller den andra aktören på denna marknad, utan ifrån *de myndigheter som har att ansvara för trafiksäkerheten*. Ett huvudintresse i sammanhanget har således varit att minska antalet minderåriga och utbildade förare på våra vägar. I den statliga utredning som refererades ovan, skriver man följande:

"I diskussionen behandlades också frågan – som bl.a. varit uppe vid 1956 års riksdag (Denna riksdag framhöll i en framställan till regeringen betydelsen av att bilar är försedda med effektiva låsanordningar: "Riksdagen gjorde därvid uttalandet att, om en väsentlig ökad användning av stöldskyddet ej kunde åvägbringas på annat sätt, riksdagen icke hyste principiella betänkligheter mot att en lösning på frågan togs upp till övervägande lagstiftningsvägen", SOU 1959:37, s. 47) – om lämpligheten av att i lag föreskriva om obligatoriskt rattlåsutrustning för bilar. Dåvarande statssekreteraren Erik Grafström, kommunikationsdepartementet, redogjorde för de överläggningar som ägt rum mellan kommunikationsdepartementet och justitiedepartementet å ena sidan och bilhandelns organisationer och försäkringsbolagen å andra sidan i syfte att få till stånd frivilliga överenskommelser om rattlås för fabriksnya bilar". Samtidigt noterade man att "Inom justitiedepartementet har en utredning om lagstiftning i syfte att förse bilar med godkänt stöldskydd påbörjats i april 1959." (s. 202)

STÖLDFÖRSÄKRING

Rattlåset blev obligatoriskt och parallellt med införandet av rattlåsen har också andra åtgärder i brottspreventivt syfte, införts. Bl.a. har separata ventilationsrutor avskaffats.

Trots införandet av rattlås skall man dock vara klar över att det fortfarande inte är ett villkor att detta är satt i funktion för att man skall få ut försäkring vid tillgrepp. (Dock har man ifrån försäkringsbolagen gått in med ett visst incitament så att en högre självrisk tillämpas i sådana fall.)

För att få perspektiv på brottspreventionen inom detta område kan det också vara av intresse att studera vilka ekonomiska insatser det varit fråga om för att få rattlåsen på plats. För att utröna varför det fortfarande i slutet på 1970-talet var möjligt att relativt enkelt bryta upp rattlås och tillgripa bilar, kontaktade jag en låsfabrikör som svarade för tillverkningen av rattlåset till ett av våra större personbilmärken.

Låsfabrikanten anförde att det hela var en kostnadsfråga och att man ifrån producentens sida inte var villig att satsa mer än man gjorde. Han beskrev vidare att det som låg närmast till hands för att förbättra låset var att byta ut materialet i den ring som fäster låset kring rattstången. Detta så att låset inte så enkelt kunde brytas bort. På frågan om vilken kostnadsökning det skulle bli fråga om, blev svaret att man nog fick räkna med en ökning från ca 25 kronor till över 100-lappen (sic!). Stöldskyddet på en ny personbil ansågs således av producenten inte få kosta mer än bråkdelen av en procent av nyvärdet på bilen. Detta kan jämföras med vad producenterna kan prestera när den ekonomiska nödvändigheten så kräver. Detta kan illustreras av utvecklingen på cykelmarknaden när denna i början på 1970-talet råkade i kris. Till denna kris skall vi återkomma i nästa avsnitt.

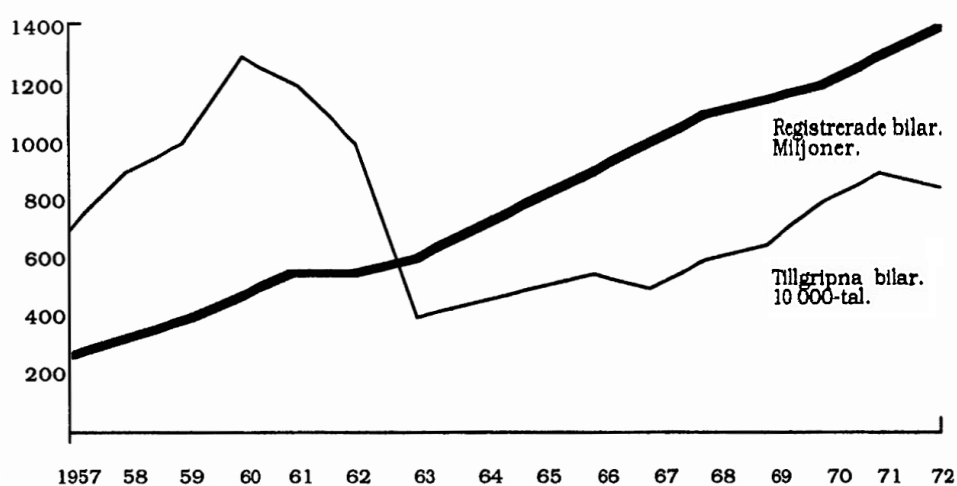
Studerar man utvecklingen på biltillgreppens område för några andra länder finner man att inte heller i *Väst-Tyskland* rattlåsen in-

STÖLDFÖRSÄKRING

fördes genom försäkringssystemet, utan genom allmän lagstiftning. I motsats till Sverige kom reglerna där att gälla *samtliga personbilar*, således inte endast nyproduktionen. Utvecklingen för biltillgreppen visar också ett helt annat förlopp. Istället för den successiva påverkan som ägde rum i Sverige, inträffade en abrupt nivåänkning. (Se diagram 2 nedan.) Såväl före som efter denna intervention ligger trenden dock stadigt så att den följer antalet registrerade bilar.

Om man tar den västtyska lösningen som utgångspunkt, kan man göra uppskattningen att man också i Sverige skulle ha kunnat reducera antalet biltillgrepp med över hälften. Detta om man således även här försett också redan tillverkade bilar med rattlås.

Diagram 2. Biltillgrepp i Västtyskland 1957–1972.

För *USA* finner man en annan utveckling. Det statliga inflytandet över marknaden är avsevärt mindre och man har där fortfarande inte infört rattlås som standard på personbilar. Brill (1982) för i en artikel fram mycket kritiska synpunkter på agerandet ifrån såväl bilproducenterna som ifrån försäkringsbolagen. Han skriver: "Most automobiles can be stolen in less than one minute, almost all within two". // "The auto-industry contributes by making highly theft

STÖLDFÖRSÄKRING

vulnerable autos, although at a minimal cost – and as we'll see even at a profit – they can install fairly effective theft-preventive devices. The insurance industry *refuses to provide incentives to motorists who theft-proof their vehicles.*" (spärrat här) (s. 63)

Brill refererar också en regeringskommission där en senator gav följande kommentar till en företrädare för bilproducenterna: "The more stolen, the more you make; the more you make, the more you sell, the more money you make." Kommissionen uppskattade antalet bilar som kunde säljas på denna "extramarknad" till ca 50 000 per år. (s. 63)

Om försäkringssystemet skriver Brill vidare: "To the insurance industry, a higher autotheft rate is better than a lower one. The more cars stolen, the higher the insurance climb, and the more money the insurance companies accumulate to invest. So the industry's propaganda notwithstanding, their self-interest is not only different from that of the consumers whom they insure; they seriously clash." (s. 66)

Att utvecklingen på bilområdet inte är en isolerad företeelse skall belysas i nästa avsnitt som innehåller en kort historik av försäkringssystemet och speciellt utvecklingen för cykelstölderna.

3 Försäkringshistorisk tillbakablick

3.1 Cykelstölderna

Stöldförsäkringar infördes i Sverige i större skala vid tiden kring sekelskiftet. Denna typ av försäkring utvecklades som ett svar på – eller en exploatering av – det akuta förvaringsproblem som uppstått på olika håll i samhället p.g.a. framväxten av en konsumtionsindustri i stor skala.

Man fann sig plötsligt med en mängd konsumtionsvaror i en miljö där folk rörde sig relativt fritt, åtminstone i förhållande till situationen på landsbygden där varje främling väckt uppståndelse.

STÖLDFÖRSÄKRING

Ett tidigt förvaringsproblem som uppkom i samband med urbaniseringen var sannolikt att man hängde av sig ytterkläder på restauranger och krogar. Andra konsumtionsvaror som tillgreps var också smycken men också mer vardagliga varor som verktyg och brännvin m.m.

Ett viktigt steg i denna utveckling togs när cyklarna under 1920- och 1930-talen började bli var mans egendom. Här ställdes man inför problemet att förvara en vara, som man hade mycket svårt att ta med sig in i lägenheten eller hålla inom lås och bom. Cykelstölderna ökade också mycket snabbt under denna period.

En helt ny fas i utvecklingen togs sedan när personbilarna infördes i större skala under 1950- och 1960-talen. Bilarna kom ju då att inte endast i sig själva utgöra åtråvärt tillgreppsobjekt, utan *dessutom fungera som förvaringsplats för ytterligare stöldbegärligt gods.*

I takt med brottsutvecklingen utvecklades nya försäkringsgrenar. År 1896 startade försäkringsgrenarna "resgodsförsäkring" och "inbrottsförsäkring". Dessa försäkringsgrenar hade 1936 nått en omsättning på 476 tusen respektive 2,8 miljoner kronor per år.

Det verkliga genombrottet för dessa försäkringsformer kom emellertid inte förrän i slutet på 1930-talet och utvecklingen beskrivs på följande vis i "Skandia 90 år", en jubileumsskrift från ett av de största försäkringsbolagen och utgavs 1945:

"Inbrottsförsäkring – Inbrottsförsäkring har alltid varit en konjunkturbetonad bransch. Under normala tider är den föremål för ett ganska måttligt intresse. Under kristider, då brottsligheten ökar, stimuleras intresset betydligt. Knappheten på vissa varor gör dessa begärliga för tjuvar och därmed öppnas marknaden för inbrottsförsäkringen. Liksom under förra kriget har branschen under detta krig ökat oerhört i omfattning.

STÖLDFÖRSÄKRING

Premieintäkterna har så gott som fördubblats. Samtidigt har emellertid beloppet av utbetalade skador mer än fyrdubblats. På grund av det goda skaderesultatet under /tioårs/periodens början kunde premierna justeras nedåt. Någon höjning har emellertid icke vidtagits, då skaderesultatet senare blivit sämre.

– Först hösten 1937 togs branschen upp, men har sedan dess gått fram mycket raskt. I samband med trafikrestriktionerna för motorfordon blev cykeln nära nog var mans egendom. Samtidigt tog cykelstölderna fart och därmed tecknandet av försäkring, främst mot stöld. Cykelstölderna blevo en fullkomlig farsot, framför allt i de större städerna. *Försäkringsvillkoren föreskrev till en början icke, att cykeln måste vara låst för att försäkringen skulle gälla.* Den oerhörda omfattningen av stölder vållade både *polismyndigheterna* och försäkringsbolagen allvarliga bekymmer. *I synnerhet så länge nya cyklar kunde köpas fritt, var det tydligt, att allmänheten litade helt på försäkringen och icke tog tillräcklig vara på sina cyklar.* Försäkringsvillkoren ändrades därför så att ersättning endast kunde utgå om cykeln varit låst vid stöldtillfället. Ändringen fick effekt och antalet skador sjönk, vilket resulterade i att en premiesänkning så småningom kunde vidtagas."

Premieuppgifter	1935	1937	1939	1941	1943	1944
Inbrottsförsäkring	565	601	598	683	895	1 041
Cykelförsäkring	-	-	17	101	183	171

(Premieintäkter i tusental kronor. Källa: "Skandia 90 år".)

Skandia ger naturligtvis ingen fullständig bild av utvecklingen eftersom bolaget främst talar om sina egna erfarenheter och bolaget vid denna tid endast hade en mindre del av marknaden som var uppdelad på en stor mängd mindre bolag.

Angående stölderna av cyklar framgår det sålunda i samma publikation att dessa skador – som tidigare ingått i inbrottsförsäkringen – redan år 1937 sedan en längre tid varit stigande. Sannolikt var

STÖLDFÖRSÄKRING

också detta anledningen till att Skandia bröt ut denna del och började en speciell verksamhetsgren för cykelstölder år 1937 (Svensk försäkringsårsbok 1937, s. 91).

Om man tar ovanstående beskrivning till utgångspunkt för en analys av försäkringsbolagens intresse för brottsförebyggande verksamhet måste en rimlig konklusion bli den att det *inte* ligger i försäkringsbolagens intresse att helt avskaffa stölder. Att stölder förekommer är en förutsättning för verksamheten och varje stöld utgör reklam för bolagens produkt, vilken består i att sälja en *individuell* riskminskning. Ju fler stölder, desto viktigare för individen att försäkra sin egendom. (Det hör till saken att också försäkringsbedrägerier fungerar som reklam för bolagen i den meningen att skadan anmäls som brott/skada och skapar därmed intryck av större risk för händelsen. Om försäkringsbedrägerier i övrigt, se Eriksson & Tham 1982.)

Därmed inte sagt att det skulle ligga i försäkringsbolagens intresse att stölderna stiger hur högt som helst. Av centralt intresse i sammanhanget är emellertid att försäkringsbolagen har möjligheter att påverka vilken nivå stölderna hamnar på, bl.a. genom den tidsförskjutning som föreligger mellan ökningen i brott och skärpningen i försäkringsvillkoren. I fallet med cykelstölderna tilläts stölderna öka 10-falt innan skärpningen i villkoren infördes. Det framgår faktiskt inte heller om det verkligen var försäkringsbolagen och inte polisen som tog initiativet till denna skärpning.

3.2 Blocklåsets historia

I avsnittet ovan beskrevs de mycket begränsade resurser som bilproducenterna varit beredda att satsa på billåsen. Hur *relationen mellan försäkringsbolagen och producenterna fungerar i praktiken* och även vilken insatspotential som existerar på brottskyddsområdet när de ekonomiska incitamenten ges, kom tydligt till uttryck i samband med "cykelstöldskrisen" 1972. Krisen inom cykelbranschen bestod i att cykelstölderna – trots låskravet som infördes på 1940-talet –

STÖLDFÖRSÄKRING

ökade dramatiskt i slutet på 1960-talet. Låsen var lätta att forcera och speciellt introduktionen av s.k. "minicyklar" hade åter ökat intresset för cyklar. En konsekvens blev att försäkringsbolagen år 1972 upphörde att försäkra cyklar, eftersom lönsamheten upphörde. Här hade man således överskridit den ur försäkringsekonomisk synpunkt "optimala" stöldnivån. Detta medförde emellertid i sin tur att cykelförsäljningen efter en lång tids uppgång, minskade under två år i följd.

Följden blev att producenterna fann anledning att försäkra cyklarna med ett nytt lås – s.k. blocklås – som kostade cirka fyra gånger så mycket som ett traditionellt lås. Denna åtgärd visade sig dock inte vara tillräcklig. Cyklarna var fortfarande svåra att sälja. När försäkringsbolagens "stöldskydd" (d.v.s. försäkringen) dragits in, visade det sig att *försäkring blivit en nästan nödvändig förutsättning för försäljningen av cyklar*. Producenterna tvingades därför att starta egen försäkringsverksamhet och försäkra sina egna cyklar. Nu försedda med blocklås. När detta pågått en tid fann försäkringsbolagen att marknaden återskapats och gick därefter in och övertog cykelfabrikanternas funktion som försäkringsgivare. En tydligare illustration till relationen mellan konsument, producent och försäkringsbolag går knappast att finna. Inte heller en tydligare illustration till hur lätt det är för försäkringsbranschen att tvinga fram godtagbart skyddade varor, när man finner detta ekonomiskt intressant.

De positiva konsekvenserna uteblev inte. "Antalet cykelstölder sjönk under åren 1973–1976 med i genomsnitt 16 600 per år. Även här har säkerligen bättre lås och bättre låsdisciplin bidragit till den minskade skadefrekvensen", blev Stöldskyddsföreningens omdöme (Henriksson 1978, s. 68). (Säkert rörde det sig i detta fall främst om en reducerad anmälningsbenägenhet och således en bättre "skadebild" för *försäkringsbolagen*.)

På bilarnas område skulle det dröja till 1987 innan vissa producenter funnit anledning att ta fram bilar med ett inbyggt elektroniskt kodlås som måste knappas in för att bilen skall kunna användas. På

förekommen anledning gällde det också en bilmodell (VW) som varit speciellt utsatt för tillgrepp (Även Volvo har nu funnit anledning att se över sina rattlås, se Nordqvist 1988.)

3.3 Bankgarantin för checkbedrägeri

Ett annat område kan fungera som en parallell till det ovanstående och också illustrera hur liknande ekonomiska intressen inom finansvärlden drastiskt kan påverka brottsligheten. Detta gäller turerna kring den s.k. "checkgarantin". Denna innebar att affärsbankerna under 1960-talet garanterade detaljhandeln att lösa in checkar som de mottagit som betalningsmedel. Detta även om det skulle visa sig att checken var falsk. Bankerna tog alltså på sig bedrägeririskerna ifrån detaljhandeln och detta skedde i det uppenbara syftet att så fort som möjligt driva igenom checksystemet som löneform. (Detta för att öka inlåningen genom kvarstående medel.) En förutsättning för att lyckas med detta var emellertid att kunderna besparades besväret av att bära med sig och visa fotolegitimation vid varje betalningstillfälle.

Som bekant ökade checkbedrägerierna dramatiskt under senare delen av 1960-talet och steg till inte mindre än 39 000 brott 1970, det senaste året "checkgarantin" var i funktion.

Under hela perioden hade man ifrån rikspolisstyrelsens sida tryckt på bankerna för att upphäva denna "försäkringsform" från bankernas sida. Detta med motiveringen att systemet var så uppenbart brottsgenererande och krävde brottsutredande insatser av hundratals poliser. Inte förrän 1971 nådde man resultat i dessa strävanden – sannolikt p.g.a. att bankerna då ansåg att checklönesystemet inte skulle kunna utvidgas ytterligare. "Checkgarantin" i denna form avskaffades genom att kravet på fotolegitimation ställdes upp av bankerna.

Effekten av denna åtgärd blev dramatisk och 1972 var checkbedrägerierna nere i ca 7 000. (Knutsson & Kühllhorn (1980) har gjort en utvärdering av huruvida avskaffandet av checkgarantin medförde

STÖLDFÖRSÄKRING

överföringar till annan brottslighet.) Affärsbankerna hade gjort en lysande affär. Samtidigt som man fört iland checklönesystemet hade man nu gjort sig av med största delen av de förluster som ändå låg i checkbedrägerierna.

4.1 Försäkringsbolagen – funktion, ekonomi och kontroll

Försäkringssystemets premieintäkter för stöldskydd räknas i miljarder kronor per år. Detta innebär att de ekonomiska intressena är betydande.

Huvudbudskapet i denna artikel och mot bakgrund av de ovanstående exemplen, är att försäkringsbolagens verksamhet istället för att verka brottspreventivt, ofta fungerar tvärtom. (I den internationella litteraturen kallas detta ofta "moral hazard", se bl.a. Ehrlich & Becker 1972.) Försäkringsbolagens *krav* på att visst gods inte förvaras på visst sätt, kan lika gärna ses som *tillstånd* att förvara godset på andra sätt. De tillåtna sätten skulle dock i sin tur ofta ha utmönstrats som alltför riskfyllda om inte försäkring funnits eller om regler och villkor utformats på annat sätt. Varje stöldförsäkring innehåller således det dolda budskapet att "*i stället för att ha besvär med att skydda din egendom på ett säkrare sätt kan du mot viss kostnad överlämna risken till oss*".

Detta innebär alltså att försäkringssystemet motverkar en av samhällets kanske starkaste brottshindrande faktorer, nämligen självskyddet hos en försiktig allmänhet. Man tillhandahåller således ett system för *individuell riskminskning* till priset av en total kollektiv riskökning för stöld i samhället.

Problemet gäller emellertid inte endast att det individuella självskyddet åsidosätts. Vad värre är, är att man ger incitament för att inte heller konsumtionsvaruproducenterna drar sitt strå till stacken genom att bygga in bättre skydd i själva varorna. Att bilfabrikanterna inte satsar mer än de gör på skyddsanordningar förklaras mer än väl av att försäkringssystemet fångar upp den kritik som annars

STÖLDFÖRSÄKRING

skulle ha drabbat producenten p.g.a. undermåligt skydd mot stöld (eller annan skada). Problemet blir ännu större av att försäkringssystemet också bidrar till att *stölderna i sig ökar försäljningen*. Detta genom att försäkringstagarnas premier (till den del som inte går till administration) används för att ersätta eller reparera stulna och förstörda varor.

I ovanstående artikel har lämnats exempel på eftersatt skydd, dels i form av cykel- och billås. Ett mycket aktuellt exempel gäller också bilstereoapparater som tillgrips i en enorm omfattning. Tillgrepp ur bil, vilket ofta gäller bilstereo, uppgick 1986 till inte mindre än 158 000. Tillsammans med de ca 50 000 bitillgreppen utgör detta *cirka en tredjedel av samtliga registrerade tillgrepp i landet*.

Risken att bli av med sin bilstereo ligger i storleksordningen 25 % per år i Stockholm (Lenke 1980). Några krav på stöldkassetter eller annat stöldskydd på dessa apparater som kan kosta åtskilliga tusen kronor, har ännu inte aktualiserats. Skadorna ersätts tålmodigt och generöst av bolagen och subventioneras av dem som inte har lika dyra apparater eller som på eget initiativ har minskat sin stöldrisk.

Samtidigt har man när det gäller biltelefoner i det närmaste avskaffat tillgreppen med hjälp av elektronisk teknik. (Först under åren 1987–88 har man börjat marknadsföra också bilstereoapparater med elektroniska kodlås.)

Hur ser då kontrollen ut när det gäller dessa ekonomiska mastodonter som alltmer kommit att dominera kapitalbildningen i vårt samhälle? Teoretiskt tänker man sig att kontrollen över försäkringsbolagen skall ske ifrån olika håll. Dels ifrån *konsumenternas* sida, dels ifrån det *offentligas* sida, främst genom marknadens egen *konkurrens*.

För att börja med konsumenterna skulle dessa då ha möjlighet att kontrollera sina egna försäkringsförhållandens rimlighet och skälighet. Denna kontroll faller emellertid på sin egen orimlighet i och

STÖLDFÖRSÄKRING

med att försäkringstagarna inte har tillgång till information som belyser bolagens policy eller grunderna för premiesättningen. Den statistiska information som skulle kunna hjälpa konsumenten att bedöma risksituationen och därmed varans värde, är sekretessbelagd av "konkurrensskäl" (Andersson 1987, s. 7).

Konsumentverket befinner sig här i samma situation och har inga befogenheter att studera den ekonomiska sidan av bolagens verksamhet. Detta innebär att man via den allmänna reklamationsnämnden endast kan få behandla problem som rör individers konflikter med bolagen beträffande tolkning av försäkringsvillkoren i individuella fall.

P.g.a. att "försäkringstekniken och förhållandena i övrigt inom det moderna försäkringsväsendet är av så invecklad och för gemene man svärbegriplig natur" (ur 1960 års försäkringsutredning), har man ifrån myndigheternas sida varit klar över att verksamheten inte borde läggas helt i händerna på bolagen själva. Detta har alltså medfört att en speciell lagstiftning införts för att tillvarata det allmännas intresse och en statlig myndighet – försäkringsinspektion – har tillkommit för att utöva kontroll enligt lagen.

Man förväntar sig då att denna myndighet aktivt agerar för att tillgoda dessa allmänna intressen. Detta i sin tur ställer krav på en mycket ingående statistisk information. En sådan är ju nödvändig såväl när det gäller att studera premiesättningens rimlighet som att kontrollera att skadebilden är sådan som man har anledning att förvänta. Inte minst också att bolagen aktivt verkar för att initiera brottspreventiva åtgärder och tvinga producenterna när det gäller produktutvecklingen.

Följande exempel kan hjälpa till att illustrera problematiken. Som konsument kan man ställas inför frågan om man t ex skall ta stöldförsäkring på sin bil eller kanske istället satsa på någon form av brottskydd. För att kunna bedöma dessa alternativ skulle man var

STÖLDFÖRSÄKRING

betjänt av statistisk information om exempelvis hur vanligt det är att bilar tillgrips *trots att rattlåset varit i funktion*. Någon sådan information stod ej att få, varken av försäkringsbolagen eller försäkringsinspektionen.

Att frågan var befogad framgick av samtal med dels en polis vid avdelningen för bilstölder i Stockholm, dels en försäkringstjänsteman. Enligt polisen var det vid den tiden (slutet på 1970-talet) fortfarande relativt ovanligt att man bröt upp rattlås, medan detta enligt försäkringstjänstemannen var "vanligt förekommande". Vilket svar man fick var naturligtvis av stor betydelse för riskkalkylen.

När man nu – tio år senare – ställer samma fråga blir svaret även ifrån polisen (Nordqvist 1988) att bortbrytande av rattlåset (till vardags kallar man detta lås "37-kronorslåset" p.g.a. dess undermåliga kvalitet) med hjälp av en enkel polygrip, blivit den gängse metoden. Sannolikt har brottslingarnas upptäckt av denna enkla forceringsväg bidragit till den mycket starka uppgången i biltillgreppen under senare år och vilken också tydligt kommer till uttryck i diagram 1 ovan.

4.2 Försäkringsinspektionen

Det är en vanligt förekommande kritik mot olika kontrollinstanser att de hamnar i ett beroendeförhållande till den organisation de skall bevaka. Skälet är att man så mycket lättare tycker sig fylla sina uppgifter om bevakningsobjektet är "samarbetsvilligt" och själv bidrar med information. Försäkringsinspektionen utgör i detta sammanhang inget undantag och inspektionens pondus blev oerhört illa tilltygad i den verksrevision som utfördes av riksrevisionsverket (RRV 1974). I promemorian kan man angående försäkringsinspektionens kompetens bl.a. läsa följande:

"Karakteristiskt för utvecklingen på skadeförsäkringsområdet är att den kraftiga volymtillväxten (500 % i fasta priser 1948–74) i huvudsak sker inom försäkringsgrenarna allmän egendom, in-

STÖLDFÖRSÄKRING

komst- och ansvarighetsförsäkring och motorfordonsförsäkring." (s. 5)

"Branschens tillväxt har till stor del skett genom en kraftig ökning av enskild egendomsförsäkring och motorfordonsförsäkring. Detta har inneburit en strukturell förändring av skadeförsäkringsbeståndet." (s. 29)

"Ovan beskrivna ändrade förutsättningar har som konstaterats *inte satt några spår i form av förändringar i inspektionens verksamhet* (spärtrat här). Enligt vad RRV kunnat konstatera har man inte heller sökt analysera dessa förändringars betydelse för verksamhetens inriktning och på grundval av en sådan analys medvetet fattat beslut om förändrad verksamhetsinriktning."

"Inspektionen bör därvid pröva möjligheterna att på ett mer adekvat sätt än vad som nu sker söka beskriva produktiviteten i branschen. Det jämförelsetal som nu används, förvaltningskostnadens andel av premieintäkten, är av flera skäl osäkert och i vissa fall direkt missvisande. Angelägenheten av en mer kontinuerlig och intensifierad granskning av förvaltningskostnaderna motiveras bl.a. av att de för vissa försäkringsgrenar utgör ca 40% (sic!) av den totala premieintäkten." (s. 33)

Angående kontrollen i övrigt skrev man att:

"Försäkringsinspektionen inspekterar med principen om att varje bolag skall besökas inom en viss tidsrymd.

Inspektionsverksamheten är i huvudsak inriktad mot enskilda mindre bolag. Denna inspektionsverksamhet styrs av målsättningen att försäkringsinspektionen under en vis tidsperiod skall ha inspekterat samtliga bolag. Detta gynnar naturligtvis de stora bolagen.

Några särskilda utredningar och/eller inspektioner i syfte att exempelvis studera bolagens kostnader, kostnadsfördelningsprinciper, skadereglering etc. utförs normalt inte." (s. 36)

4.3 "Ömsesidigheten"

Det bärande argumentet i alla diskussioner om försäkringsbolagen och dess verksamheter brukar emellertid vara att den övervägande delen är av s.k. "ömsesidig karaktär". Med detta menas att konsumenterna juridiskt sett själva är ägare till bolagen och också utser representanter till bolagens styrelser.

Argumentet om "ömsesidigheten" är teoretiskt sett ägnat att bemöta kritik om profitintresse som ledstjärna för dessa bolag. Eftersom dessa inte får gå med vinst, har intresset för kontroll inte bedömts lika angeläget som när det gäller aktiebolagen (SOU 1987:58, s. 335 f.). Vid bedömning av detta argument skall man dock ha klart för sig att dels anses den mest lönsamma delen av verksamheten ligga i kapitalplaceringen av premieintäkterna. När det så gäller de "ömsesidiga" bolagen skall intresset snarare riktas mot administrationskostnaderna än mot själva vinsten. De senare kostnaderna, vilka enligt RRV kan uppgå till inte mindre än 40 % av premieintäkterna, används naturligtvis dels till reklam och kundanskaffning (mest ifrån konkurrenterna). En inte ringa del läggs dessutom på byggande av försäkringspalats runt om i landet och används till andra personalfrämjande åtgärder.

Kontrollen över denna verksamhet regleras av bolagen själva och "ägarinflytandet" från försäkringstagarna. Hur detta fungerat i praktiken, har vållat flera utredningar mycket huvudbry. Redan 1960 redovisade man i en statlig utredning att försäkringstagarinflytandet i praktiken var en ren chimär (SOU 1960:11).

Valsystemet fungerade då i praktiken på följande sätt:

"Bolag A med cirka 90 000 försäkringstagare: Vid de av försäkringsinspektionen undersökta valen utgjorde det genomsnittliga antalet deltagande försäkringstagare 8."

Bolag B med cirka 380 000 försäkringstagare: "Av försäkringsinspektionens undersökningar framgår att sammanträdena besöks

STÖLDFÖRSÄKRING

av allenast ett par tre försäkringstagare. Det högsta antalet var 6. De sakkunniga har inhämtat uppgifter från bolaget avseende tretton efter försäkringsinspektionens undersökning hållna valsammanträden. Vid dessa har högst 12, lägst 4 försäkringstagare deltagit. *Valet domineras i stor utsträckning av till bolaget anknutna personer.*" (Spärrat här.)

Även om vissa förbättringar uppnåtts på detta område genom bl.a. poströstning, är man i den senaste utredningen fortfarande starkt kritisk på denna punkt (SOU 1987:58, s. 352).

4.4 Marknadskrafterna och konkurrensen

Den tredje möjligheten till kontroll, slutligen, ligger i *konkurrensförhållandena* och det faktum att marknaden har flera "medtävlare". (NO har dock vid flera tillfällen uttalat kritik om att premiesättningen delvis sker efter gemensamma överläggningar.) Denna konkurrens har alltid framförts som huvudskälet till att inte förstatliga försäkringsverksamheten. En fråga som länge stod på den politiska dagordningen.

I den mån konkurrens förekommer, tenderar denna emellertid *sannare att förstärka än att minska* de problem som beskrivits ovan. Detta genom att bolagen frestas att dra åt sig kunder genom att vara ännu mer generösa än konkurrenterna, när det gäller villkor och praxis. Detta är då ägnat att ytterligare sänka incitamentet för brottspreventiva åtgärder hos de enskilda försäkringstagarna. (En parallell situation föreligger när det gäller åtgärder mot försäkringsbedrägerier, se Tham 1984, s. 302.)

Stöldskyddsföreningens – ett organ som försäkringsbolagen själva finansierar – provningschef yttrade sig i en artikel i Nordisk Försäkringstidskrift på följande sätt angående motsättningen mellan försäkringsvillkor och konkurrens:

"För vissa risker krävdes godkända låsenheter. Detta var 1972 en stor nyhet. Tidigare hade man endast då det gällt affärs- och indu-

STÖLDFÖRSÄKRING

striförsäkringar haft krav på sjutillhållarlås, brytskydd och stiftning av galler. Nu infördes dessa krav även för civilförsäkringar. När dessa bestämmelser kom till hade man hoppats att samtliga försäkringsbolag skulle kräva godkända låsenheter fr.o.m. ett och samma försäkringsbelopp, exempelvis 100 000 kronor. Dessvärre blev det inte så. Ett riksbolag satte gränsen för godkända lås vid 100 000 kr, ett annat vid 140 000 och ett tredje först vid 300 000 kr.

Fortfarande är man oense om dessa beloppsgränser. // Oenigheten har varit olycklig. En villa- eller hemförsäkringstagare kunde och kan fortfarande ta reda på premien hos olika bolag samt vilka säkerhetsbestämmelser de har. Två bolag kan ha i stort sett samma premiesättning, men det ena bolaget kräver vid den aktuella försäkringssumman godkända låsenheter och den andra inte. Kunden räknar då ut att det skulle kosta kanske mellan 1 000–2 000 kronor mer att teckna försäkringen i det bolag som kräver godkända lås.

Detta är att konkurrera med säkerhetsbestämmelser, vilket i varje fall skademässigt inte gagnar konsumenten. Alla försäkringsbolag borde ha kunnat enas om gemensamma lägsta gränser för låskravet. *Då skulle vi fått en betydligt större effekt och kanske delvis ha sluppit ifrån den stora ökningen av bostadsinbrott (spärrat här).*

Kraven på godkända låsenheter aktualiseras f.ö. i vissa bolag bara vid nyrekrytering och omskrivning. I realiteten har 90–95% av alla försäkringstagare inte några som helst krav på hur deras lås skall vara konstruerade för att uppfylla rimliga fordringar på inbrottsäkerheten." (Henriksson 1978 s. 70)

5 Studiens kontrollpolitiska relevans

Henrikssons artikel är intressant också i den meningen att han uppfattar tekniska lösningar som potentiellt mycket betydelsefulla när det gäller brottsprevention. Detta är en inställning som under senare tid också vunnit insteg inom den internationella kriminologin (Clarke 1983). Henriksson motiverar sin ståndpunkt med att det enligt poli-

STÖLDFÖRSÄKRING

sen och skadereglerarnas bedömning förhöll sig så att de flesta inbrotten i lägenheter, villor m.m. fortfarande var s.k. tillfällighetsinbrott, alltså oplanerade och utförda med mycket enkla verktyg. Enligt polisens bedömning är "hela 80 % av fallen tillfällighetsinbrott, som beror på att det helt enkelt är alldeles för lätt att göra ett inbrott. Man behöver bara en vanlig skruvmejsel eller – i sämsta fall – bara en kam" (Henriksson 1978, s. 65–69). Eftersom inget dramatiskt inträffat på detta område sedan Henrikssons artikel, har man anledning att förvänta att förhållandet ser likadant ut idag.

Detta är därför tankeväckande att man i en tid som saknar sitt motstycke när det gäller att låsa in människor fortfarande inte fått till stånd en diskussion om vad det är som avhåller oss ifrån att skaffa bra lås till bilar och bostäder m.m.

6 Sammanfattande slutkommentar

I föreliggande studie har påvisats att försäkringssystemet ofta fungerar på ett helt annat sätt än vad många föreställer sig. Försäkringsbolagen försöker på olika sätt skapa sig en image som "brottsförebyggare", medan verkligheten bakom denna fasad inte sällan fungerar tvärtom.

Försäkringsbolagen fungerar enligt en dold princip som skulle kunna formuleras så att "istället för att besvära dig med skyddsanordningar kan du försäkra dig hos oss". Konsekvensen av detta är att skadefrekvensen – i form av stöldbrott eller annan sakskada som omfattas av försäkring – tenderar att hamna på en betydligt högre nivå än som skulle vara nödvändigt om också andra intressen än bolagens egna fick ligga till grund för premiesättning och utformning av försäkringsvillkor.

Som visats i studien fungerar försäkringsbolagen i ett samspel med producenterna på ett sätt som direkt motverkar produktutvecklingen när det gäller skyddsanordningar. Detta samspel gynnar såväl försäkringsbolagen som producenterna. Försäkringsbolagen gynnas genom att skadorna ökar och gör det nödvändigt att försäkra sig och

STÖLDFÖRSÄKRING

producenterna gynnas genom att marknaden blir större på grund av att skadat gods måste ersättas och/eller repareras (t.ex. bilar).

I studien visas vidare att de olägenheter som dessa förhållanden skapar för konsumentkollektivet i första hand – men också för hela samhället om man ser till betydelsen av en onödigt omfattande stöldkriminalitet – inte på ett rimligt sätt motverkas av de kontrollfunktioner man förlitar sig på. Detta gäller såväl det statliga konsumentskyddet som marknadskrafterna och försäkringsbolagens (de "ömsesidiga") förmenta ointresse av profit.

Studien utgör emellertid inte ett angrepp på försäkringsväsendet som sådant. Försäkringsväsendet bygger på en urgammal idétradition med rötter tillbaka till antiken (Koch 1983, s. 165 ff.). I Sverige byggde tanken på ett samgående i olika kooperativ för att fördela vissa risker på ett solidariskt sätt. Försäkringstanken har således djupa sociala rötter och ett modernt samhälle kan inte fungera utan ett välutvecklat försäkringssystem. De kritiska synpunkter som kommit till uttryck i denna studie rör således endast vissa avarter av försäkringsverksamheten.

Försäkringssystemet har alltsedan sin begynnelse varit föremål för ett allmänt intresse. I den första fasen gällde det frågan om *soliditeten*, d.v.s. bolagens förmåga att betala ut ersättning vid skada, p.g.a. alltför optimistiska kalkyler och intresse av att få in premier, hände det vid flera tillfällen att försäkringsbolag gick i konkurs, vilket ledde fram till lagreglering angående fondering av medel och formerna för sådan fondering.

Under 1900-talet har intresset alltmer kommit att glida över till frågan om *skäligheten* i villkor och premier. Detta då i förhållandet mellan den enskilde försäkringstagaren och bolagen.

Vad ovanstående studie aktualiserar är frågan om olika försäkringars *ändamålsenlighet*. Detta område har hittills lämnats över till bola-

STÖLDFÖRSÄKRING

gen själva att ta ansvar för. Ännu så sent som i propositionen 1979/80:9 anförde departementschefen i den borgerliga regeringen att han "inte f n var beredd att tillstyrka kommitténs förslag om en villkorsgranskning som skulle inriktas på försäkringens *ändamålsenlighet*. Det lämpliga i en sådan långtgående samhällskontroll kan ifrågasättas" (s. 25). Några tankar i annan riktning har heller inte betonats i det slutbetänkande som nyligen presenterats av försäkringsverksamhetskommittén (SOU 1987:58). En fråga som varje skadedrabbad försäkringstagare – och också de som är bekymrade över brottsutvecklingen – borde ställa sig, är emellertid om *ingen skada alls* trots allt inte är bättre än en i bäst fall generös ersättning i efterhand. Ur försäkringsväsendets synpunkt, liksom ur ett vidare samhällsperspektiv när det gäller att producera brottstillfällen, torde det dock vara på tiden att frågan om ändamålsenligheten med vissa delar av denna miljardindustris verksamhet på allvar måste börja ställas.

LITTERATUR

- Agge, L., Fredriksson, G. (1956). *Biltillgrepp i Stockholm 1950–1956*. Stockholm. (Stencil.)
- Agge, L., Fredriksson, G. (1958). *Biltillgrepp i Sverige 1950–1957*. Stockholm. (Stencil.)
- Andersson, H. (1987). *Brott och försäkring*. Några iakttagelser och reflexioner från försäkringsbolagens statistik. Kriminologiska institutionen. Stockholms universitet. Stockholm. (Stencil.)
- Brill, H. (1982). Auto theft and the role of big business. *Crime and Social Justice*. Vol. 82. Pp. 62–68.
- Clarke, R.V. (1983). Situational crime prevention. Its theoretical basis and practical scope. *Crime and Justice*. Vol. 4. Pp. 225–256.
- Dagens Nyheter, okt. 1987.
- Ehrlich, L., Becker, G. S. (1972). Market insurance, self-insurance, and self-protection. *Journal of Political Economy*. Pp. 623–648.

STÖLDFÖRSÄKRING

- Eriksson, U.-B., Tham, H. (1982). *Försäkringsbedrägeri – omfattning och orsaker*. Brå-Rapport 1982:6. Brottsförebyggande rådet. Stockholm.
- Henriksson, R. (1978). Svenska Stöldsnyddsföreningen och brottsutvecklingen. *Nordisk Försäkringstidskrift*, s. 63–72.
- Hofer, H. von, Lenke, L. (1977). *Perspektiv på stöldbrottsligheten*. Kriminologiska institutionen. Stockholms universitet. Stockholm. (Stencil.)
- Knutsson, J., Kühllhorn, E. (1980). *När checkbedrägerierna försvann*. Brå-Rapport 198:4. Brottsförebyggande rådet. Stockholm.
- Koch, P. (1983). Försäkringsverksamhetens idéhistoriska bakgrund. *Nordisk Försäkringstidskrift*, s. 165–172.
- Lenke, L. (1980). *Häleri i Stockholm*. Rapport till Stockholm kommuns utredning om social utslagning och ekonomisk brottslighet. Rapport nr 12. Stockholm.
- Nordqvist, B. (1988). Kommissarie vid Stockholmspolisens fordonsrotel. Muntlig kommunikation.
- Persson, L.G.W. (1976). Inbrottstjuvar i Stockholm – en studie av individuell brottsbelastning, samhällelig brottsnivå och brottsutveckling. *Svensk Juristtidning*, s. 527–541.
- Persson, L.G.W. (1977). *Offer för tillgrepp skadegörelse och våld*. SCB-Promemoria 1977:7. Statistiska centralbyrån. Stockholm.
- Riksrevisionsverket (1974). *Försäkringsinspektionen*. Revisionsrapport. Dnr 1974:932.
- Skandia 90 år – en översikt över verksamheten 1935–44 (1945). Stockholm.
- SOU 1959:37. *Ungdomsbrottsligheten*. Stockholm.
- SOU 1960:11. *Försäkringsrörelse*. Stockholm.
- SOU 1986:8. *Soliditet och skälighet i försäkringsverksamheten*. Delbetänkande av försäkringsverksamhetskommittén. Stockholm.
- SOU 1987:58. *Försäkringsväsendet i framtiden*. Slutbetänkande från försäkringsverksamhetskommittén. Stockholm.
- Tham, H. (1984). Försäkringsbolagen och försäkringsbedrägerierna. *Nordisk Försäkringstidskrift*, s. 301–305.

STÖLDFÖRSÄKRING

De "socialpolitiska flyktingarna". Ett fall av "sektiv migration"?

Utlänningarna och brottsligheten. Rapport 1983:4, s. 215–224. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Bakgrund

När det gäller att förklara utländska medborgares presumtivt högre kriminalitetsfrekvenser har olika förklaringsmodeller förts fram i den vetenskapliga litteraturen. Dessa förklaringar har haft olika karaktärer och bland de mest framträdande har väl varit de som utgått ifrån kulturkonflikter eller diskriminering i levnadsvillkor och i kontakterna med rättsapparaten i värdlandet i form av ökade upptäcktsrisker etc. (Sveri, B. 1980).

I denna uppsats – som är en preliminär redovisning av en pågående studie – skall till dessa perspektiv läggas ytterligare ett som gäller "sektiv migration". Med detta skall då förstås att variationer i frekvenser av utländska medborgares kriminalitet eller andra sociala problem ibland kanske i första hand skall sökas i förhållanden *utanför* Sverige och där speciellt utsatta grupper av människor tvingas lämna sina hemländer.

Ett fenomen som rönt ett ganska ljumt intresse i den svenska debatten har varit den utveckling som ägt rum inom den finska befolkningsgruppen i Stockholm, där en mängd uppgifter pekar på en starkt försämrad social situation under senare delen av 1970-talet och som lämnar spår ännu idag.

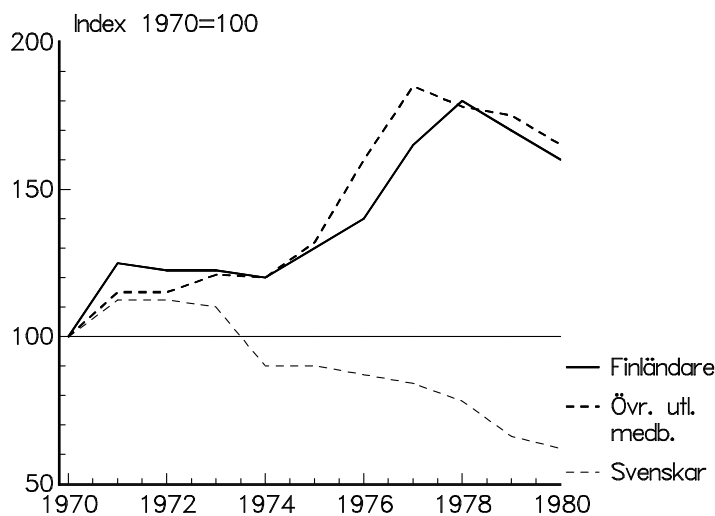
Mest iögonfallande är kanske att antalet socialhjälpstagare började stiga dramatiskt för utländska medborgare i Stockholm, trots att

SELEKTIV MIGRATION

motsvarande tal för svenska medborgare systematiskt *sjönk* under samma period.

Som framgår av figuren gällde ökningen olika kategorier av utländska medborgare. Förklaringen till utvecklingen för "övriga utlänningar" utveckling låg nära till hands eftersom den till stor utsträckning bestod av att flyktingar från exempelvis Sydamerika och "anknytningsfall" tvingades ta socialhjälp under en övergångstid. Detta i väntan på myndigheternas utredning om uppehålls- och arbetstillstånd. Denna förklaring kunde dock inte tillämpas på de finska medborgarna som ju som bekant erhåller dessa rättigheter automatiskt till följd av den öppna nordiska arbetsmarknaden.

Diagram 1. Antal socialhjälpfall i Stockholm, fördelning efter medborgarskap, 1970-1980.

Den starka uppgången i antalet socialhjälpfall visade sig emellertid vid närmare granskning inte vara någon isolerad företeelse. Genom intervjuer med socialarbetare och företrädare för grupper och myndigheter som har kontakt med finska medborgare i Stockholm, skulle ett tydligt mönster komma att växa fram. Problembelastningen bland

SELEKTIV MIGRATION

finska medborgare i Stockholm hade stadigt växt sedan mitten på 1970-talet. SOLMU-gruppen – som är en grupp socialarbetare som har till huvuduppgift att på Stockholms socialförvaltnings uppdrag hjälpa finska ungdomar – redovisade uppgifter ifrån den finska församlingen i Stockholm om en avsevärd ökning av antalet självmord bland finnar i Stockholm. "Orsaken till självmorden var framför allt missbruk av alkohol och läkemedel" (SOLMU-gruppen 1979, s. 7).

Intervjuer med företrädare för finska församlingen gav också vid handen att man under slutet på 1970-talet fått ta emot en ström av hjälpsökande finnar. Deras hjälpbehov uppgavs ha varit betydande och många visade tecken på allvarligt missbruk. Detta tog sig bl.a. uttryck i lukten av teknisk sprit (antagligen T-sprit). Många saknade tak över huvudet och övernattade under bar himmel eller i någon portgång etc.

Också på de sociala institutionerna var bilden likartad. Finska ungdomar utgjorde majoriteten av besökare på "ungdomsslussen" och finska män utgjorde majoriteten av de yngre alkoholisterna (under 40 år) enligt uppgifter ifrån socialläkaren i Stockholm (G. Ågren). I en TV-intervju med föreståndaren för ett vandrarhem som brukar besökas av finnar framställdes 1978 som ett speciellt kritiskt år. Hemmet var överbelagt och det förekom en omfattande brottslighet och andra problem. (Intervjun gällde en finne som det året försvann spårlöst och senare aldrig återfunnits.)

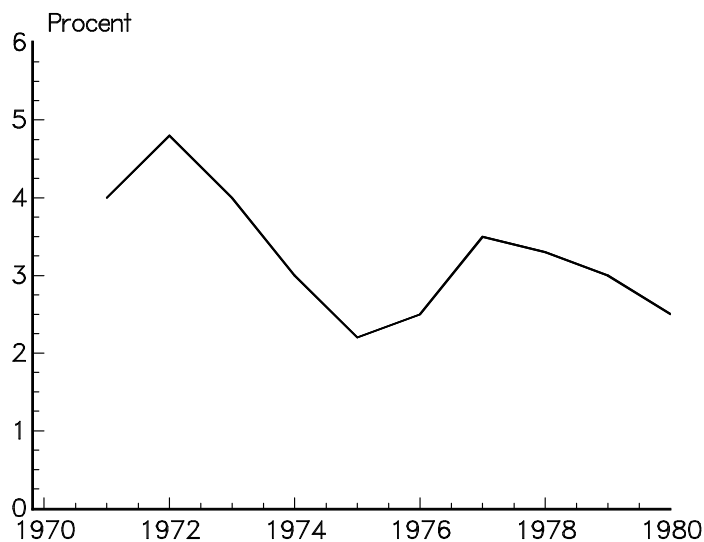
Även i rättsstatistiken för hela riket kan en likartad utveckling för de finska medborgarna noteras. Dessa uppgifter måste också anses ha relevans för Stockholmsregionen, med tanke på att denna är genomgångsort för finnarnas resor till Sverige och också hyser en stor andel av dem. Antalet finnar som *dömdes till fängelse* i Sverige för olika brott ökade således ifrån 1 079 till 1 440 eller med 33 procent mellan 1975 och 1979 (Nelson 1980, s. 161). Antalet finnar som dömdes för rånbrott fördubblades nästan under samma period.

SELEKTIV MIGRATION

Tolkning

Hur skall man då försöka förklara denna relativt dramatiska utveckling, som utanför de berörda myndigheterna passerat förbi nästan utan att kommenteras i massmedia och i den offentliga debatten? Ja, det faktum att ingenting speciellt inträffade i den sociala problembilden i övrigt under motsvarande period i Stockholm gör frågan komplicerad. Som nämndes ovan *minskade* antalet svenska socialhjälpfall under hela 1970-talet och arbetslösheten i Stockholm låg på en konstant nivå. Det senare gällde också för ungdomar.

Diagram 2. Ungdomsarbetslösheten i Stockholms län. Årsge-nomsnitt för åldrarna 16–24 år, 1971–1980.
Källa: AKU, SCB.

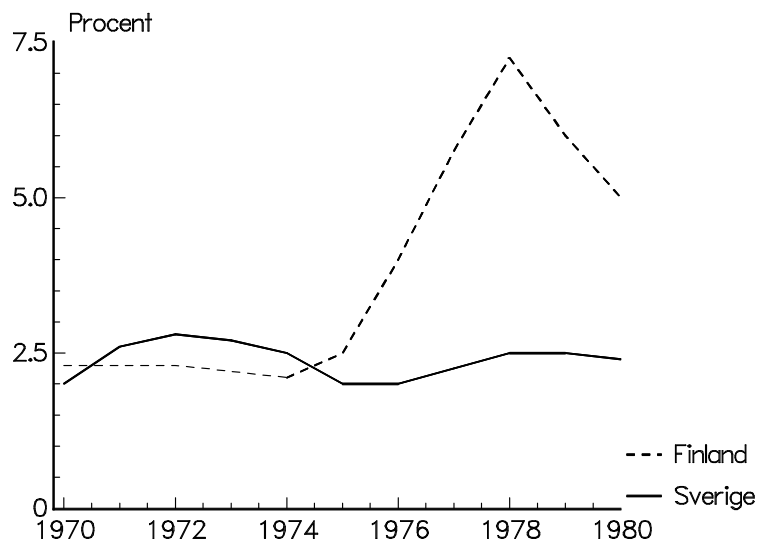

Det ställer sig således svårt att lokalt finna en rimlig förklaring till det inträffade. Möjligen skall man därför i detta speciella fall kanske hellre kasta blicken till den situation som samtidigt utvecklades i det finska samhället. Där lät man nämligen mellan 1975 och 1978 arbetslösheten stiga ifrån genomsnittliga 2 procent till 8,5 procent (!) 1978. I absoluta tal innebar detta en ökning ifrån cirka 50 000 personer till 180 000 personer på 4 år. Som vanligt när det gäller arbetslöshet, drabbades

SELEKTIV MIGRATION

också denna gång ungdomarna hårdast och dessa uppvisade frekvenser på 4 gånger genomsnittet (Jyrkämä 1980, s. 14) .

Diagram 3. Arbetslöshetens utveckling i Sverige och Finland, 1970–1982. Källa: AKU-undersökningarna.

Skulle då tolkningen till den dramatiska utvecklingen vi erfor i Stockholm i slutet på 1970-talet helt enkelt stå att söka i att arbetslösa finnar tog sig över till Sverige för att här försörja sig på brott? Nej, en sådan tolkning vore sannolikt en alltför stark förenkling av de komplicerade processer man här har att göra med. Till att börja med kan man således konstatera att kriminaliteten i *Finland inte* ökade i takt med den stigande arbetslösheten.

Skall man söka förklaringen till den utveckling som ovan beskrevs för Stockholm (och Sverige) när det gällde finnarnas problembild i den socialpolitiska krisen i Finland, får man tänka sig andra typer av förklaringar. En sådan skulle kunna vara att det man bevittnade var effekterna av en *selektiv utvandring* från Finland av grupper med speciell social och kriminell belastning.

SELEKTIV MIGRATION

Att förutsättningar för en sådan förelåg är knappast långsökt om man betänker att denna utsatta grupp i Finland plötsligt skulle konkurrera om socialt stöd och omtanke med 130 000 *nya* arbetslösa, som av myndigheter och sociala organ dessutom sannolikt betraktades som mer "legitimt" hjälpsökande än de redan tidigare socialt utstötta. Skulle en sådan ström av socialt utsatta – som fick finska socialarbetare i Stockholm att mynta begreppet "sociala flyktingar" – ha antagit ansenlig storlek, skulle detta i så fall också kunna förklara varför kriminaliteten *inte* steg i Finland, vilket man annars hade anledning att förvänta (Törnudd 1982).

Vad som nämligen också inträffade under den kritiska perioden i slutet på 1970-talet – och som pågår än i dag – var att man ifrån socialvårdsmyndigheternas sida i Stockholm införde en politik som inte förtjänar ett bättre uttryck än en cynisk utsvältningsspolitik. Inför strömmen av finska "socialpolitiska flyktingar" fann man tydligen inget annat råd, än att systematiskt börja förvägra finnarna rättigheter som sedan 1950-talet legat till grund för den öppna nordiska arbetsmarknaden. I stället för att som den nordiska konventionen bjuder, "erbjuda varje nordisk medborgare socialt stöd på vistelse orten, försökte man på olika sätt kringgå reglerna. Speciella krav på vad som skulle konstituera "vistelse" ställdes upp, t.ex. att personerna skulle mantalsskriva sig i Stockholm. För mantalsskrivning krävdes i sin tur en adress och för adressen ett intyg från hyresvärden, vilken ofta haft sina skäl för att inte vilja intyga inneboendet hos kamrater etc. Ett annat exempel har varit att man "vägrat invandrare socialhjälp för att han inte klarat sig i två månader med egna medel eller att han saknat de fyra sista siffrorna i födelsenumret. Dessa regler strider ju direkt mot den nordiska överenskommelsen", avslutade SOLMU-gruppen sin verksamhetsberättelse för 1979 (s. 3).

I praktiken har detta inneburit att man ifrån Stockholms socialförvaltnings sida kommit att med öppna ögon låta en socialt utsatt grupp få dra sig fram i staden utan nästan varje möjlighet att försörja sig på laglig väg. Det enda som erbjudits dem har varit en res-

SELEKTIV MIGRATION

biljett hem. Hem till en tillvaro som de uppenbart haft starka skäl att lämna och som för de flesta knappast kan utgöra någon lockelse med skriande arbetslöshet och bostadsbrist. I Stockholm – liksom i många andra svenska städer – drar de sig fram på villkor som är långt under vad som erbjuds våra allra sämst ställda. Är de nya på platsen och saknar lokalkännedom, tillgång till bil och hälare blir det t.o.m. svårt att stjåla sig fram.

Därmed har man skapat en perfekt riskgrupp för t.ex. rånbrott och som passar exakt in i ett mönster så att människor skall vara i stånd att riskera ett års fängelse för några hundralappar till en flaska brännvin och litet mat. Rånbrodden steg också dramatiskt speciellt i Stockholmsområdet under denna period. När det gäller rånutvecklingen i Stockholm så fördubblades antalet finnar bland de misstänkta personerna mellan åren 1970 och 1979, medan andra kategorier i stort sett låg oförändrade (Andersson, 1982). Uppklaringsprocenten och de absoluta talen är dock låga och endast *en del* av rånökningen skall eventuellt hänföras till den aktuella gruppen.

Ett stort antal dömdes (och döms) till fängelse och utvisning för olika brott. Efter avtjänat straff och förvisning till ett ännu sämre utgångsläge i Finland, återvänder många igen till Sverige. Här drabbades de då automatiskt av ett nytt fängelsestraff för sin blotta existens. Det finns finnar som dömts 40–50 gånger för brott mot utlänningslagen. En person har i Stockholms tingsrätts akter påträffats som suttit i fängelse i Sverige under 1970-talet *över 5 år effektiv tid* i stort sett uteslutande för brott mot utlänningslagen!

Hur kan det då få förekomma att man inom ramen för det svenska välfärdssamhället tillåter en människohantering som obönhörligen för tanken till den gamla lösdrivarlagens dagar? Jo, för det första sannolikt beroende på att de svenska myndigheterna uppenbart inte betraktar detta som ett "svenskt" problem. För det andra att förhållningssättet synes ligga väl i linje med allmänna principer för *finska kriminal- och socialpolitik*, så att man tillåter och ofta till och

SELEKTIV MIGRATION

med uppmuntrar en sådan behandling.¹ Strängheten i den finska repressionsapparaten är välkänd såväl när det gäller polisen och domstolarna som fängelserna och det finska samhällets sätt att behandla avvikare är ökänt. Detta gäller då inte endast kriminella personer, utan också andra socialt avvikande som zigenare, homosexuella och inte minst utlänningar, vilka hittills haft mycket begränsade rättigheter i Finland.

I det finska samhället, som i grunden är genomsyrat av "lag-och-ordning"-mentalitet och där den borgerliga dominansen sedan inbördeskriget i praktiken aldrig släppt taget över den statliga kontrollapparaten och dess ideologi (Lenke 1980), är det som bekant en officiellt understödd dygd att man framför allt inte får "dalta" med folk. Att man i ett sådant samhälle bemöter nöd med straff är lika naturligt som att man löser ekonomiska problem med arbetslöshet och utvandring.

En avgörande fråga för 1980-talet är om Sverige också i ökande utsträckning tänker följa samma väg i sina strävanden att återställa "gatufriden", utan att betänka att våldet och gatufriden faktiskt är ett avsevärt större problem i Finland än i Sverige. Detta således trots – eller varför kanske inte tack vare? – dess egen allmänt repressiva politik.

¹ Den enda reaktion som jag noterat ifrån finskt håll på denna politik har varit en ledarartikel i "östra Nyland Kotka Nyheter" (1981). Där skrev man bl.a. under rubriken "Svenska fängelser finländsk soptipp" att "våra beslutsfattare kan inte längre fortsätta att låtsas som om det regnar. Vi har ingen rätt att skyffla problemen över gränsen som vi hittills gjort. De finländska myndigheternas beteende i denna sak är i högsta grad omoralisk och ägnat att störa relationerna mellan broderfolken i Norden" (se Lenke 1982, Appendix).

SELEKTIV MIGRATION

LITTERATUR

- Andersson, J. (1982). Muntlig information ifrån ett pågående projekt.
- Jyrkämä, J. (1980). Arbetslöshet och rusmedel. Nordiska Nämnden för Alkohol- och drogforskning. NU A 1980:16. Helsingfors.
- Lenke, L. (1980). Criminal policy and repression in capitalist societies. *Scandinavian Studies in Criminology*, årg. 7.
- Lenke, L. (1982). Gatuvåldet i Stockholm – en kriminologisk analys av våldsbrottsutvecklingen i Stockholm. Allmän kriminologi/Sociologiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm. (Stencil.)
- Nelson, A. (1980). Utlänningarna och brottsligheten. BRÅ-rapport 1980:3, s. 137 ff. Brottsförebyggande rådet. Stockholm.
- Rättsstatistisk årsbok (inkl Appendix) 1975–1981. Statistiska centralbyrån. Stockholm.
- SOLMU-gruppen. Verksamhetsberättelsen 1979 samt muntlig information. Stockholms socialförvaltning. Stockholm.
- Sveri, B. (1973). Utlänningarnas brottslighet. *Svensk Juristtidning*, årg. 58.
- Sveri, B. (1980). Utlänningarna och brottsligheten. Kriminalvetenskapliga institutet. Stockholms universitet. Stockholm.
- Törnudd, P. (1982). Arbetslöshet och kriminalitet. BRÅ-apropå 1982:2.
- Ågren, G. (1982). Muntlig information.

SELEKTIV MIGRATION

Criminal Policy and Repression in Capitalist Societies. The Scandinavian Case

Scandinavian Studies in Criminology (1980), årg. 7, s. 5–30.

1 Introduction

In traditional criminology there is a strong tendency to perceive criminal policy as something rather unrelated to the class and political structure of society. Reform 'waves' and changes in the level of criminal repression are looked upon as effects of 'industrialization' or 'international streams of thought' or as determined by 'scientific development', etc. In the same manner, varieties in police behaviour (discrimination, etc.) are often described as dependent upon factors such as 'education', 'tradition', 'relations to the mass media', or as a 'response to behaviour of the public', etc.

In this article I will try to construct an alternative model for variations in crime control strategies and police behaviour. In my opinion these variations are better explained by a model built upon the concepts of political structure and conflict. My thesis is that the *level of repression in criminal policy in capitalistic countries is determined by the level of manifest political conflict and by the balance of power between the different classes in these societies.*

In an attempt to show these relationships, I will use the method of cross-national comparisons in combination with a longitudinal analysis. The study proceeds in different stages, and I will begin by comparing the four Nordic countries¹ with respect to criminal policy and the level of criminal repression. Then, I will compare the social structures of the countries and construct a theoretical model to ex-

CRIMINAL POLICY

plain the relationship between these social structures and the levels of crime repression. The next stage will be to test this model in two different ways. First, through a longitudinal study within the four countries and, in the next step, with a correlation analysis of international data concerning the level of political conflict and crime repression.

2.1 Criminal Policy in the Nordic Countries

The point of departure for this study is Nils Christie's important work on the different rates of prison populations in the Nordic countries (Christie, 1968).² In that study Christie showed the prison population of Finland to be approximately double that of each of the other three countries. (See diagram below.) The prison population rate of Finland was about 150 prisoners per 100,000 inhabitants in the 1960s, placing Finland in a high position in an international comparison among Western industrialized societies. Only the United States ranked higher, with a rate of 200-250, i.e. several times higher than that of the other Nordic countries (von Hofer, 1975).

An expected assumption would be that such differences in rates reflect the levels of criminality in the different societies. For the Nordic countries, however, this is not the case.³ In comparison to Sweden and Denmark, the Finnish crime rate was about one-third as high at the time this comparison was made - during the 1960s (Anttila 1973, p. 89).

The explanation for the difference in prison population rates must be looked for elsewhere. The best explanation, I think, is that the penalties in Finland are much harsher⁴ than in the other Scandinavian countries. This applies to theft (Anttila 1973, p. 83), with thieves comprising the bulk of the prisoners,⁵ but also to other offences such as 'drunken driving'.

Christie also made this assumption and tried to explain the deviance of the Finnish control system as a consequence of applying a

CRIMINAL POLICY

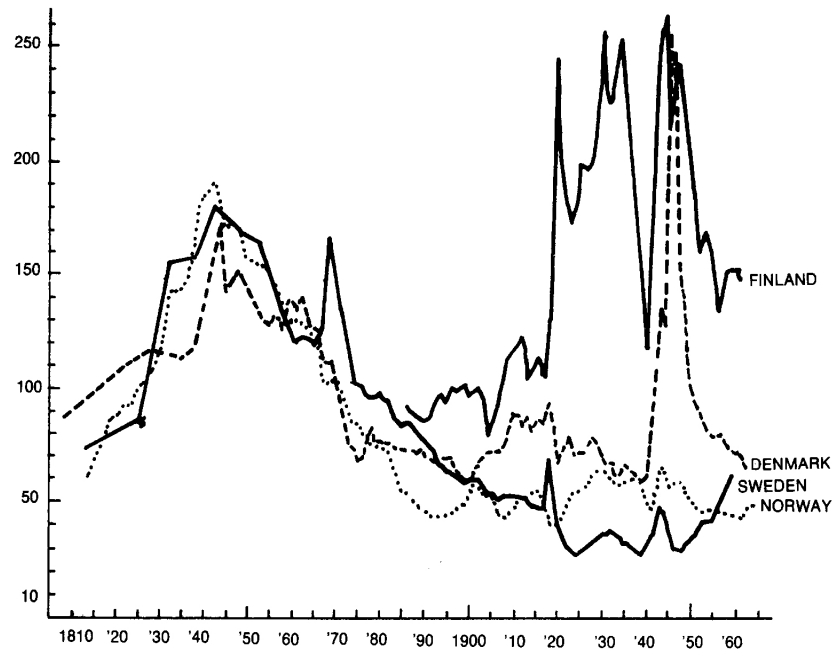
different yardstick with regard to suffering. Christie writes (1968):

Let us now concern ourselves entirely with the diverging country, Finland. As one can see from the diagram, the curve for Finland resembles, at any rate to some degree, the curves from the other countries right up to 1918. At that date, however, the Finnish figures increase from 100 to 250 prisoners per 100 000 inhabitants, and later fluctuate around 200, while the prison populations in the other Nordic countries are stabilised at a quite modest level compared with Finland.

It is difficult to come to any other conclusion than that these Finnish figures reflect *another frame of reference as regards suffering* than is found in the other Nordic countries. Had the Finnish figures lain at the same high level all the time, they could perhaps have been regarded as an expression of a firmly implanted different attitude towards the use of detention. But the resemblances to the other Nordic countries up to 1918 make it altogether more natural to regard the increased level of imprisonment as a result of the break with Russia in December 1917, a bloody civil war, causing wounds that are not yet completely healed, and furthermore two wars against an overwhelming foe. It is quite reasonable to suppose that this has created a scale of suffering peculiar to Finland. Three years' imprisonment in Finland is the counterpart of one year in Norway.

From this quotation and also from Christie's further writings on the same topic (Christie 1974, p. 123), it is obvious that his model is not a conflict model, i.e. that the political structure and an *ongoing* political conflict are of no significant importance in his explanation.

CRIMINAL POLICY

Number of persons imprisoned per 100,000 of the population in Denmark, Finland, Norway, and Sweden. (Source: Christie 1968).

To me, however, such a model of consensus is hardly convincing. Many countries have participated in wars without showing as similarly high a prison population rate as that of Finland. Furthermore, it is possible to show that the large prison population is not an isolated repressive phenomenon in the Finnish control system, but rather a single part of a control policy system that differs in almost every respect from the control policies in the other Scandinavian countries.

Besides the more *punitive legislation* and *application of law* in the courts, it is also reported that the Finnish *police* have extensive power in comparison with their colleagues in the other Nordic countries, as regards retaining persons in custody before formal charging, i.e. before they have the right to be brought before a judge or be freed. According to Anttila (1973, p. 77) the time limit

CRIMINAL POLICY

in Finland is 17 days, as compared with 3 days in Sweden and 24 hours in Denmark and Norway (Andenaes 1969, p. 202).⁶

The Finnish police also have extensive power to take people into custody for identification (SOU 1979:6, p. 304) and when public drunkenness was still criminalized in Scandinavia, they also arrested people for 'drunkenness' 5-10 times more often than was the case in the other countries. This occurred in spite of a lower consumption of alcohol per head (in the 1960s) and also a lower degree of urbanization in Finland, factors of importance to the level of drunkenness.⁷

Another example of deviance in the Finnish control system is that the police – as well as the courts – are thought to use class discrimination to a higher degree than is the case in the other countries. This is shown in a comparative interview study made by the Finnish sociologist Allardt (1975, p. 133). Representative samples from the four countries were asked to answer the question: 'Do you think persons from different social classes are treated differently or alike in the courts and by the police?'

Courts	Finland	Denmark	Sweden	Norway
Treat people:				
Equal	30	42	53	50
Unequal	58	37	37	36
Don't know	12	21	10	14
	100 %	100 %	100 %	100 %
Police				
Treat people:				
Equal	36	49	51	45
Unequal	54	33	41	41
Don't know	11	18	8	14
	100 %	100 %	100 %	100 %

The table shows a significant difference between the countries. A majority of the Finns believe their control system is discriminatory.

CRIMINAL POLICY

The relevance of this public opinion could ultimately be questioned, as it is just an attitude and does not reflect actual discrimination.

Another study carried out in the 1960s (with a similar methodology) indicates, however, that this attitude is grounded upon reality. Extensive surveys of 'self-reported criminality' were made on representative samples of conscripts in the four countries. These studies did not, however, show a large extent of social discrimination. This result had, however, one exception – Finland. The results were interpreted by Anttila (1973, p. 121) as follows: 'In Finland, Jaakkola showed that in the study of "hidden delinquency" the risk of police contact was higher for working-class juveniles, even though their crime rates were not higher.' Such a finding was not made by authors in the other countries (Christie 1965, Werner 1971).⁸

Besides these differences concerning police, legislation and court practices, it is beyond doubt that the Finnish prison system also differs from those in the other countries. Their 'hard labour' institutions, which were abolished in 1975, had a reputation that reached far outside the borders of the country, and I think it is significant to note that principles of the so-called 'treatment ideology' have never been accepted within the Finnish prison system (Anttila, 1971). This 'ideology' - with all its shortcomings - is seen by many people as an important humanizing factor underlying the 'criminal welfare' systems of Scandinavia today. Having described the differences in criminal policy between Finland and the other Nordic countries, I will now turn to the factors that could be of importance in explaining these differences.

2.2 The Political Structure of the Nordic Countries

Christie's diagram and analysis show that 'historical tradition' is hardly an interesting factor. The reason for this conclusion is that the significant differences between the four countries did not ap-

CRIMINAL POLICY

pear until the 1920s. It was then that Finland 'took off and beat out its own path in criminal policy. Nor do factors like 'level of industrialization' or 'degree of urbanization' seem likely explanations, as even today Finland has a larger prison population than the other countries have had for one hundred years.

For this reason I have focussed instead upon the political factors, to determine whether they could help to explain the pattern we find in the sphere of criminal policy in the Nordic countries. I define these political factors as the level of conflict between different classes of society and also the balance of power between these classes. Even if industrialization, urbanization, religion, the parliamentary and administrative systems, etc. are very similar within the Nordic countries, it is obvious that the political structures differ significantly.

Finland's divergence in this respect is described clearly by the Finnish political scientist Nousiainen (p. 37):

In western societies on the march towards industrialisation it has been possible to observe a successive shift to the left in politics. In different ways, implied revision of views is due to the changing circumstances and success for political parties with a clear leftist program. This has been the case in Scandinavia, where the labour parties reached leading positions, even as political majority parties. From this point of view the political situation in Finland is designed by the relative weakness of the labour movement. The Finnish policy has during the decades been described as 'conservative', due to the fact that the parliamentary, as also the extra parliamentary, power has been in the hands of the right wing.

The suffrage reform (as early as 1906) made the future look very promising to the Social Democrats. Their representatives increased rapidly from 80 to 90 (out of 200) and by 1916, owing

CRIMINAL POLICY

to special circumstances, they received an absolute majority in the parliament (lantdagen). Thus the party became one of the strongest socialist parties in Europe.

For different reasons, such as the civil war (1918), the split of the labour movement, the isolation of the left, the land reform,⁹ and the agrarian party's strong increase, the development took another track; following the Second World War, the conservatives kept a small majority in the parliament. In the years 1958-62 the leftist parties had the smallest possible majority (101 representatives) but due to profound differences in political views they were unable to use it to their own advantage.

Although there are differences in social structure and political tradition, it would be reasonable to expect that socialism should have the same possibilities in Finland as in the other Scandinavian countries. However, the agrarian party is supported by the lowest income groups in the rural areas and competes successfully with the leftist parties. / . . . /

Finally, the *split of the labour movement* has given special significance to the Finnish party system in comparison to the other Scandinavian countries. There have been several attempts to explain the strength of the Communist Party in Finland. Some have looked back in history to find an explanation for the radicalism among Finnish workers; others have put stress on the geographical proximity to Russia. Attention has also been paid to economic and institutional circumstances. Some sociologists interpret the so-called 'wasteland communism' as a kind of protest against the limited possibilities to take part in the political and social life. / . . . /

A further peculiarity in the Finnish party system is the relative stability in political strength of the parties, the sharp boundaries between the parties and the *high level of political conflict*. The main parties have for some time been static, independent organisa-

CRIMINAL POLICY

tions, suspicious of each other, counting no one as a reliable partner, not even within a short-term coalition. /.../

The struggle against foreign oppression, a civil war, a semi-fascist effort to conduct a coup d'état, two wars, and interior political crises, all in a relatively short time span, have split the Finnish society, have conserved a certain violent mentality and have locked individuals and parties in basic questions of social importance. The conflict between social classes and parties is thus very deep and the parliamentary system has not reached the same stability as in many other western democracies.

Nousiainens' description can be summarized in the following way:

1. The typical feature of the political structure of the Scandinavian countries is the comparatively strong influence of the working class. Through their political branches – the social democratic parties – unified labour movements have dominated the political (if not the economic) scene since the 1920s.

The one exception is Finland. The labour movement was crushed¹⁰ and divided into communist and social democratic branches of about the same strength, and the rivalry between these groups made it impossible to form a parliamentary working class majority until the 1960s and then only for a couple of years.

2. The second factor – and probably linked to the former – is the high level of manifest political conflict in Finland. An indicator of this was of course the civil war, but it is also possible to show that social and cultural life is much more politicized than in the other Nordic countries. In addition, Finland ranks much higher with regard to the frequency of strikes (ILO).

3.1 The 'Political Structure' Model

What relevance do these factors possibly have in explaining variations in the degree of repression in criminal policy and in police behaviour, etc? My interpretation proceeds as follows: I believe that unfulfilled political demands in a society tend to lead to a high level of conflict (in the form of protests, strikes, etc.) and that this will trigger different repressive measures, including in the formation of criminal policy. The degree of repression will be determined by the degree of influence from each class of society over legislation, over the courts, and over the control apparatus, for example, the police and the prison authorities, etc. This influence can function in different ways and through different channels, from ordinary legislation and staff appointments, to more subtle opinion- and ideology-creating measures emanating from the bureaucracy and the mass media.

If this model is applied to the Nordic countries, the interpretation would be that the labour movements in Sweden, Norway, and Denmark have been more successful in achieving the fulfillment of their demands than has Finland's labour movement. This leads not only to a lower level of conflict, but also to a stronger influence over legislation and the control apparatus in the first three countries.

In Finland, however, the domination of the bourgeoisie was complete from the 1920s onward until the middle of the 1960s. Thus, they were able to reject almost all workers' demands and forced the workers to strike for every small advancement in the struggle for influence. Furthermore, in Finland the bourgeois domination over mass media is even greater than it is in the other Nordic countries, in all of which labour-owned newspaper syndicates exist. Even the state-owned radio and television corporation in Finland is less independent than in the other countries and is dominated by the parliamentary majority.

The consequences of this domination have been an almost continuous 'law-and-order' atmosphere in the society and an unchal-

lenged 'deterrence' ideology in the control system, with stiff penalties and extensive police power.

3.2 A Test – The Evolution of Criminal Policy in the Nordic Countries

To be able to test the 'political structure' model as an explanation for variations in the degree of repression in criminal policy, I will now try to show that it is possible to relate changes in repression to changes in the political structure (i.e. political conflict and the balance of power) in Scandinavia over the last century.

Since it is difficult for various reasons to find measurable factors which indicate strengths of 'political conflict' in one country over time,¹² and since political conflict obviously is connected to the balance of power,¹³ I will in the following illustrate that criminal policy is strongly influenced by changes in the balance of power. My hypothesis is that stronger influence from the lower strata in society results in a lower level of repression.

Norway was the first country in Scandinavia to introduce a criminal policy based on the principles of 'individual prevention'. (This ideology is characterized by an emphasis on the rehabilitation of the offender instead of his punishment for purposes of deterrence.) 'Prosecution waivers' and 'conditional discharges' were introduced at the end of the 19th century. In addition, capital punishment was abolished by the new penal law in 1902.

This rather frenetic reform activity was not a coincidence either in point of time or geographically. The political situation in Norway was very exceptional. Norway in the 19th century had one of the most democratic constitutions in Europe,¹⁴ as a rather independent nation under the Swedish crown. At the end of the century a struggle for total independence accelerated and was successfully carried through in 1905.

CRIMINAL POLICY

The political party behind this movement for independence was also the party behind the suffrage reform and the criminal policy reform, which gave Norway the 'most modern penal law of its time', to quote Lahti (1979). The party was referred to as the Leftist Party, *Venstre* (Kuhnle, pp. 14-15)¹⁵ and periodically held a parliamentary majority over the conservatives during the decades around 1900. Thus the most democratic country of its time also had the most modern penal law and, also with reference to Christie's diagram, probably the lowest level of repression.

I think it is possible to see behind this rather exceptional situation the conflict between Norway and Sweden, which functioned as a sort of lid upon the social conflict *within* the country of Norway. It was important for the upper classes to accede to the demands of the lower classes in order to obtain their support and to legitimize the take-over of power from the Swedes.

Later, when the working class had entered the political arena in the years around World War I and threatened the bourgeois hegemony, the national 'honeymoon' was over and the level of conflict rose. This was also reflected in the criminal policy sphere, and a strong campaign for 'preventive detention' resulted in the 1920s in a dramatic extension of the law of 'preventive detention', giving Norway legislation for 'indeterminate sentences' that by far exceeded the corresponding legislation in Sweden and even in Finland (Gløerson, p. 41).

This rather short period of manifest political conflict ebbed in the 1930s, when the Social Democrats came to power, and to an even more marked degree during the Second World War and the German occupation. After the war criminal policy reform continued without any dramatic changes. According to the prison population rate (and other indications) Norway still has one of the lowest levels of repression in the world. These policies were challenged by a conservative 'law and order' campaign in the beginning of the 1970s (Lorentzen, 1979) but with only limited success.

CRIMINAL POLICY

In *Denmark* a similar development was somewhat slower than in Norway. The first non-conservative Danish government introduced 'conditional discharges' in 1905.¹⁶ A general penal reform, however, did not appear until 1930, when the new penal code was introduced by a social democratic government. Like the Norwegian penal law, the Danish code was built upon the principle of 'individual prevention'. 'Capital punishment' and 'hard labour' were abolished and 'conditional release' and extended possibilities to waive prosecution were introduced, especially for young offenders. During the decades thereafter the trend closely resembled the Norwegian one, perhaps with the exception that the 'treatment ideology' seems to have affected the Danish system even more fundamentally than the Norwegian system. (The notorious Herstedvester Institution for 'psychopaths' is an example of this.)

The development in *Sweden* was very much the same as in Denmark. The breakthrough of democracy also meant an acceleration of criminal reforms. The first non-conservative government introduced 'conditional discharge' as well as 'parole' in the same year (1906).¹⁷ (This party also had suffrage reform in its political program.) Capital punishment was abolished in 1921, and in 1925 the Social Democrats passed a law to regulate the power of the police (Sjöholm, p. 43).

The real breakthrough for criminal policy reforms, however, did not take place until the 1930s, when the Social Democrats began their 40-year hegemony as the dominating political power. Their Minister of Justice, Karl Schlyter, started a campaign to 'empty the prisons' and thus gained an international reputation in the following decades. Several committees were formed, and the reform program covered every aspect of criminal policy and significantly extended the possibilities for usage of 'conditional discharges' and 'prosecution waivers' for juveniles. The prisons were reformed in the 1940s with the abolition of 'solitary confinement' and the introduction of 'open prisons' and a 'home leave' system. The 'loss of civil rights'

CRIMINAL POLICY

for ex-convicts was also abolished, as was imprisonment for unpaid fines. The latter step meant a subsequent reduction of the intake into the prisons by more than 10,000 persons.¹⁸ Schlyter even suggested the total abolition of the concept of 'punishment' in the new penal code, a proposal that had to be modified because of strong objections from the law committee (Beckman, p. 37).

In the 1950s and 1960s the pace within the reform movement slowed down significantly. This is hardly surprising, as the reformation in the 1930s and 1940s had been rather radical. An interesting interpretation, however, is that the slowdown indicates that prison reforms are not determined by economic factors, as the economic boom in Sweden appeared after World War II, after the reformation had already been carried out.¹⁹ Recent decades in Sweden can be characterized very much as in Denmark and Norway. The reformation is continuing at a rather slow pace without radical changes in any direction.

While Sweden gained its reputation for a humane criminal policy, *Finland* regressed. In the beginning of the century it had been a rather progressive country, with universal suffrage as early as 1906.²⁰ The prison population was not at an exceptional level, although the country was under the reign of the Russian tsar until 1917, and capital punishment had not been used since the 1830s (Anttila 1966, p. 239). That no reforms were carried through during the first decades of this century was probably due to the fact that *all* legislation in Finland ceased because of the 'campaign of russification' (Wrede, p. 124).

The movement for independence ended in a class war in 1918 and the total defeat of the labour movement. The new nation was born with approximately 80,000 persons (i.e. workers taking part in the war) in concentration camps. In trying to legitimize the new state after the war, the 'white' victors did not free the 'red' vanquished as 'prisoners of war', but criminalized them instead, charging them

CRIMINAL POLICY

with treasonous rebellion, etc. In this situation – for obvious reasons – 'conditional discharges' were introduced to reduce the number of prisoners (Lahti 1977, p. 130).

After the civil war there was a short period of reconciliation. In this period the 'day-fine' system (fines meted out in proportion to daily income level) was introduced (1921). Even a new penal law, based on the principle of 'individual prevention', was presented (Granfelt, p. 116), but the political situation had already begun to shift and the penal law reform was shelved.

In the beginning of the 1920s the agitation from the now divided and weak left appeared again. The backlash this time was enormous. The communist MPs were imprisoned and their party criminalized; and in the decades to come many hundreds of their members were incarcerated for 'high treason', etc. In the field of criminal policy too this period is characterized as a time of 'hard climate' (Anttila 1973, p. 87; Kalela, p. 105). As an indication of this 'climate' the legislation of 1930, the year of the fascist 'Lappo-movement', is very illustrative. In this year the Minister of Justice reintroduced the penalty of 'imprisonment on water-and-bread' (i.e. a form of corporal punishment) abolished in all of Scandinavia at least half of a century before.²¹ The penalty was, however, again abolished when the left was able to form a government in the aftermath of the Second World War. The famous 'labour colonies' (open prisons with liberal conditions)²² for short-term prisoners were also introduced.²³ A model was taken from the Soviet penal system (Conrad, p. 121).

After the 1948 communist take-over in Czechoslovakia, the bourgeois parties in Finland again succeeded in breaking the influence of the left and maintained their position until the 1960s, when the left recovered the power to enforce their interests. A law to regulate the power of the police was passed in 1966 for the first time (Virtanen, p. 123), by the new government, which also incurred re-

CRIMINAL POLICY

sponsibility for a penal system almost identical with the 19th-century system, a system that was with few exceptions based on the principles of deterrence.

Thus during the 1960s, a 'people's front' succeeded in breaking the right-wing domination in Finnish politics. This also meant a dramatic change in the control policy and ideology. In the following decade the government reformed the penal laws and the penal system, and almost brought Finland level with the other Nordic countries.²⁴

A backlash in the 1970s has, however, retarded the democratization process in the Finnish control system. The labour movement is still split, and the prison population has again shown an upward trend since the lowest level (approx. 100) reached in the beginning of the 1970s. Christie's (1974, p. 131) comment on this is that Finland 'again is fading away from her Scandinavian neighbours'. This prophecy will perhaps prove false, but signs such as the revival of the 'classical school'²⁵ could very easily be interpreted in this way.

3.3 Concluding Remarks

To sum up, in all the Scandinavian countries, it has been possible to show that penal reforms are a function of political influence from the lower strata of these societies. When this influence has increased,²⁶ measures have been taken to reduce the level of repression in criminal policy.

Some general remarks could, however, perhaps shed light over certain incongruence in my description. It is obviously the case that the political factors play a much more visible role in the case of Finland than for the other countries. In Norway in the 1890s the 'leftist' government had a conservative expert (Getz),²⁷ and in Denmark (in the 1920s) the social democratic government passed a penal code based on the proposals of a commission from the former liberal period.²⁸

CRIMINAL POLICY

In Sweden the break in the continuity is easier to document, while in the Finnish case almost every change in the political structure is reflected in changes in the criminal policy and vice versa.

At first this inconsistency could be seen as contradictory to the theoretical model. I think, however, that it should instead be interpreted in another way. The inconsistency could be explained by the other factor in the model, the notion of 'political conflict'. Finland, thus, is not only characterized as the country with the weakest influence from the left, but also as the country with the highest level of political conflict in both a short and a long perspective.

The interpretations of the inconsistency could be that political life in Finland is much more politicized (or polarized), and that every political act has a stronger 'ideological' significance. In Sweden and perhaps even more in Norway and Denmark, there has been more room for compromises and 'technocratic solutions' in the field of criminal policy.²⁹ This interpretation could also help to explain the very strong influence from forensic psychiatry and social workers (i.e., the 'treatment ideology') in these three countries, a development without parallel in Finland (Anttila, 1971).

A significant feature in the case of Finland, however, is that many 'treatment-oriented' measures were introduced, but at the same time distorted to fit the interests of the authorities. For example, 'indeterminate sentences' (preventive detention) were introduced, but without the accompanying concept of 'psychopath' and mental disturbances as mitigating factors. 'Prosecution waivers' for juveniles were introduced (1940), but were so legally restricted as to be meaningless (Lahti 1979, p. 6). Probation and parole were introduced, but the supervisors were police officers rather than social workers.

My interpretation of these distortions is that the Finnish system was thus developed in an attempt to match the modern and progressive

CRIMINAL POLICY

systems in the Nordic countries but in actuality extracted only the repressive components of the 'treatment ideology'. In contrast, Swedish 'treatment ideology' in fact had almost exclusively humanizing effects on criminal policy. Thus, a 'preventive detention' sentence in the 'treatment-oriented' Swedish penal system was very much shorter than in the 'repression-oriented' Finnish system.³⁰

Such an interpretation could also help to explain the particularly strong 'anti-treatment' attitude among prison activists in Finland in the 1960s (Eriksson), while in Sweden the corresponding movement (KRUM) took the opposite stand (in the beginning) and demanded that the 'treatment ideology' be put into practice.

4.1 The Possibility of Generalizing

The next step in the analysis is to determine whether it is possible to generalize the findings from the Nordic countries to other countries. To achieve this we must look for acceptable indicators of leftist influence and 'level of manifest political conflict' and correlate them with some indicators of repressive criminal policy.

To find such indicators is hardly an easy task, and all suggestions could probably be subjected to criticism. I decided to use 'prison population' rates as indicators of 'repressive criminal policy', since variation in these rates was the starting point for this study. The other indicators are even more difficult to find, especially those for 'influence from the political left'.

On the assumption, however, that a weak labour movement is forced to strike more often than a strong one - an assumption with both theoretical and empirical support (Olsson 1977, Korpi & Shalev 1979) - we could perhaps use the indicator 'strike rates'. This indicator would then take into account the 'strength of the left', but would also be a measure of 'political conflict'.

This method of analysis is supported by the Scandinavian data, which show Finland on one end of a continuum with high rates of

CRIMINAL POLICY

strikes and a large prison population, followed at a distance by Denmark and the other two countries with low rates of both.

	Prison rate*	Strike rate**	Rank order strikes***	
1. USA	189	1 088	6	
2. Austria	104	1	18	
3. Finland	101	1 412	5	
4. Canada	95	1 862	1	
5. New Zealand	85	400	10	
6. West Germany	81	112	14	
7. United Kingdom	75	1 546	4	
8. Australia	70	1 560	3	
9. France	61	342†	11	
10. Belgium	58	422	9	
11. Denmark	54	1 066	7	
12. Italy	51	1 730	2	
13. Switzerland	44	–	19	
14. Japan	43	330	12	
15. Sweden	43	14	17	
16. Spain	40	215	13	
17. Norway	39	104	15	
18. Ireland	35	718	8	
19. Netherlands	21	90	16	$r_s = +$ 0.39

* Number of persons in prison per 100,000 inhabitants, 1 January 1974 (Vetere & Newman 1977).

** Working days lost per 1,000 workers 1960– 974 (Yearbook of Labour Statistics, ILO 1970 and 1976).

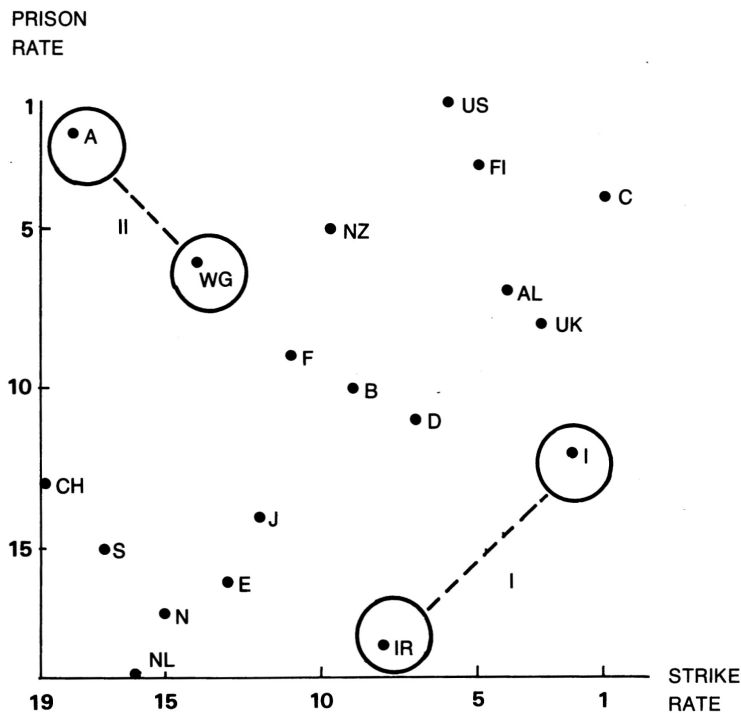
*** r_s as a measurement is commented on in note 38.

† The political strike of 1968 is not included in the ILO compilation.

With these indicators – the 'prison population rate' and the 'strike rate' – for 19 countries with official data (i.e. Western industrialized countries)³¹ we get a correlation of $r_s = + 0.39$. A high 'strike rate' thus indicates a large prison population and vice versa. (See diagram below.)

CRIMINAL POLICY

The correlation is significant (5 % level) but would probably be even stronger if the indicators had been more precise in measuring the actual phenomena. This can be illustrated by discussing the countries that deviate from the general pattern. Italy (I) and Ireland (IR) for instance, show very high strike rates in relation to their prison rates.

Possible interpretations of these facts are either that the strike rates are too high to indicate the 'real' level of political conflict, or that the prison rates are too low to indicate the 'real' level of repressive criminal policy.

At least for Italy the choice is easy. The level of political conflict is undoubtedly very high. It is also reasonable to assume that the political influence from the left so far has been very limited, since no labour-dominated government has ever been formed and the major communist party has not taken part in any of the almost thirty gov-

CRIMINAL POLICY

ernments since the war. Thus, the high strike rate is obviously a good indicator of the level of manifest political conflict in the country.

It is more probable that the 'prison rate' is not a valid indicator of repressive criminal policy. The actual penal law is known to be far from 'permissive'³³ and was in fact introduced by the fascist government in 1930. The relatively low prison rate is therefore perhaps better explained by the extremely low rate of criminality reported in this country.³⁴ Even if the rate of criminality *per se* has only a very limited importance for prison rates (the correlation is $r = + 0.06$),³⁵ perhaps *extreme* crime rates would influence the prison rate in any case. (It is difficult to produce a high prison rate without access to at least some criminals.) If so, the case of Ireland could be similarly 'explained', since it reports an extremely low rate of criminality as well³⁶ (probably due to the influence of the Roman Catholic Church).³⁷

A second deviating group of countries (II) consists of Austria and West Germany. These countries report large prison populations and low strike rates. In these cases, I think, the 'strike rate' is a reasonable indicator of a low level of manifest political conflict. According to the explanatory model we should then also expect a low incarceration rate. To find a reason why this is not the case, I think we have to return to the original formulation of the model. It then turns out that the model includes *two* specific conditions for a low level of repression in the criminal policy. One was a low level of political conflict and the other was a strong political influence from the lower classes. The latter is a practical necessity for facilitating changes in the legal rules, which remain from earlier periods of conflict, and for altering ideologies, for example from the 'deterrence ideology' to the 'treatment ideology'.

The explanatory model could be used to predict that when the lower classes in these societies form a government and thus obtain

CRIMINAL POLICY

influence over the control apparatus, a reformation will take place which will change the criminal policy and, in a somewhat longer perspective, reduce the level of repression in the criminal policy.

This, in fact, is what is occurring in both West Germany and Austria, since the labour parties have come to power in the 1970s. Austria introduced a new penal code in 1975, and West Germany has also adopted 'individual prevention' measures aimed at, among other things, reducing the use of short-term imprisonment. These policies are obviously intended to lower the prison populations in these countries, where the control systems were never cleansed from the former fascist influence.

If these explanations of the two types of deviating countries are acceptable and the correlations are computed for the remaining countries, we get the following results. If only Austria is excluded from the computation, the correlation is raised from $+0.39$ to $+0.58$ for the remaining 18 countries. If West Germany is also excluded, we get a correlation of $+0.65$ and, finally, if also Italy and Ireland are excluded, the correlation is $.80$ for the remaining 15 countries.

Another country of special interest is the United States. This country reports an extreme prison population rate of 189 per 100,000 inhabitants, which I think is probably an underestimate. The extreme prison rate has, however, no counterpart in an equally extreme strike rate (even if this rate is among the highest in the sample). The special circumstances in this case, however, are traceable, as it turns out that half of the prison population in the USA is black (Cahalan, p. 39).

To understand this, it is necessary to look at the political structure of the USA, especially in the South. This region reports the most extreme prison rates, and we find a very good illustration of the 'political structure' model. Exploiting the traditional race prejudices and threatening the white workers to replace them with blacks, fac-

CRIMINAL POLICY

tory owners have succeeded in preventing almost all labour organization (Vann Woodward, p. 36) and in creating a situation of 'political frustration' probably unique in the world.

To enact this policy, the authorities have been forced to resort to extremely repressive actions in all fields. Thus emerged 'cooperation between factory owners, the police, and politicians fighting the unions', to quote an expert on labour organization (Olsson, p. 32).

The conclusion must be that the white ruling class oppresses the black *and* the white workers. The white workers – as they cannot direct it against the factory owners in the form of strikes or other protests – vent their frustration on the blacks and other subordinated groups. This, I think, is the primary explanation for the rather moderate strike rate of the USA in relation to the extreme prison rate.³⁸ Even if the pattern is most pronounced in the South, I think that it also has relevance in the rest of the country, to some degree. The labour situation in the USA has always been characterized by a divided labour market. This was earlier due to foreign immigration and during the most recent decades to inner migration when the South exported the outcasts of its semi-fascist political system to the rest of the country. This factor has probably strongly contributed to the chronic weakness and very low degree of organization of the American workers, judged on an international scale.³⁹ The working class is fragmented and it has not even been able to create a political party. The influence of the lower strata in the USA, especially of the groups outside the labour unions, is even weaker than that of these strata in Finland. This relationship is reflected in the correspondingly higher prison population rates found in the USA.⁴⁰

The relationship is further illustrated if the prison population in the USA is calculated separately for whites and blacks. The prison rate is 100–150 for whites (i.e. comparable to Finland's). For Blacks, however, the prison rate is about 900⁴¹ and thus exceeds even the South African rate of approx. 400.⁴²

CRIMINAL POLICY

If the astronomic rate of imprisonment for black Americans were applied in the Swedish society, the number of prisoners on a given day would increase from approximately 3,000 to almost 75,000, and 175 new prisons of the largest model (Kumla) would be required.

4.2 Eastern Europe

The title of this study is 'Criminal Policy and Repression in Capitalist Societies'. This limitation is logical, since the theoretical model was deduced from an analysis of four capitalistic societies (the Scandinavian countries). The limited scope, however, does not necessarily mean that the model – at least to some extent – must be without relevance for other political systems too. The problem is, however, that to test the model in other types of political systems would require a new set of concepts and measurements to analyse the distribution of power and the level of manifest political conflict.

One example could be the political systems of Eastern Europe. Given the fact that these countries obviously have a markedly high level of repression in their criminal policies (including capital punishment and large prison populations), and, further, the fact that the theoretical model presented includes 'political influence from the lower strata of society' as an explanatory factor, a special commentary is perhaps appropriate. Thus, the question to be answered is: 'Why didn't the level of repression in criminal policy decrease in the Soviet Union when the working class exerted more, and even monopolized, political influence as a result of the revolution?'

The answer to this is, in fact, that the level of repression in criminal policy *did* decrease, and that the USSR in the 1920s probably had one of the most humane criminal policies of that period. The party program of 1919 included the following principles:

- The administration of criminal justice should rely on the principle of the conditional discharge of the offender.

CRIMINAL POLICY

- Courts should express the attitude of society towards crime and the criminal through the exercise of social reprimand.
- Punishment should be without deprivation of liberty, as for example corrective labour on special public projects.
- Prisons should be transformed into educational institutions in which offenders are educated rather than isolated.
- Correctional institutions should rely on the support of the neighbouring communities to strengthen the educative aspects of their programs.⁴³

That these principles were also obviously put into practice is supported by the following statement by contemporary observers:

Soviet criminology seems to assume that the 'criminal' is not a criminal. He is not to be treated as an outcast, nor to be punished for revenge or retaliation. He is an 'unfortunate', sick, weak, mal-adjusted, and must be trained to become a social being, a functioning member of the community. Sentences are short, and once the sentence has been served the miscreant is readmitted into everyday life, with no sting or scar of shame, no brand of having been a 'convict'. The maximum sentence for a non-political offence – murder – is ten years (before 1922 it was five years); most prison sentences run two to three years. Any sentence of less than a year's imprisonment is not carried out; the offender is left at liberty and perhaps fined. But there are other sentences ranging from severe public reprimands to fines (usually deducted from the pay) that seem to affect the delinquent as deeply as a prison sentence.

The humanitarian principles of the Communists seem actually to have been carried into effect in the prison regime for non-political criminals in the USSR. The buildings are, in most cases, those inherited from the tsarist regime, and often still inadequately improved in sanitation and amenities. But the administration is well spoken of, and is apparently as free from physical cruelty as any prisons are ever likely to be. In addition to these government

CRIMINAL POLICY

prisons, however, the GPU itself maintains at Bolshevo, in the Moscow oblast, a remarkable reformatory settlement, which seems to go further in the direction of humanitarian treatment of offenders against society than anything else in the world. Nor does the Bolshevo stand alone. There are in the USSR ten other reformatory colonies on the same plan.⁴⁴

Thus, so far, the theoretical model could obviously also have relevance for the USSR. However, this conclusion must be restricted in at least two important respects. The first is that the humane criminal policy of the 1920s was only applicable to 'ordinary criminals' and not to 'political enemies to the regime' (Ranulf, p. 188). Towards this group the regime used measures of terror and not seldom in a rather indiscriminate way (cf. the handling of 'terrorist cases' in West Germany and elsewhere today).

The second restriction is that the humane policy obviously was altered in the 1930s, at the time of large scale purges and the revival of the Gulag policy. Thus, the humane 'socialist' criminal policy of the 1920s had already faded away when USSR extended its political system to the rest of Eastern Europe at the end of World War II.

Perhaps it would be possible to meet the first objection if Ranulf's division between 'interested' and 'disinterested' tendencies to inflict punishment is introduced into the interpretation. The 'interested tendency to inflict punishment' is, according to Ranulf (p. 188), only directed at 'the political enemies of the regime', as a political necessity, and should theoretically not be confused with the 'disinterested' tendency. The latter category of punishment is directed only at 'ordinary' criminals, where motives for variation in the punishment are not obvious.⁴⁵

To respond to the second objection, i.e. why repression in criminal policy increased in the 1930s, it is necessary to have access to indicators showing variation in the distribution of political influence

and the level of political conflict. Only if it were possible to show that the distribution of power in the USSR was altered towards political centralization, with reduced influence from the lower strata of society and an increased level of political conflict as a consequence, would the 'political structure' model be supported. Such an interpretation is hardly unrealistic.

5 General Discussion

5.1 Motives and Attitudes

The 'political structure' model is intentionally presented as a 'theoretical model' and not as a 'theory'. To present it as a theory, I think it would be necessary to explain 'why' the empirical findings and relationships obviously exist, and what *motives* different political groups could have in advocating different levels of repression in criminal policies. In other words, why should right-wing political groups strive to increase this form of repression, or the opposite, why should the left-wing try to decrease it? Clearly, so far almost no one has stated that criminal policy or penal law plays a significant role in class struggles.

Not being able to give a good answer to these questions, I will attempt a tentative explanation. In my view, neither the right- nor the left-wing *per se* has an 'objective interest' in a certain level of repressive criminal policy. For the right-wing, however, repression in criminal policy can function in a *political strategy aimed at exploiting middle-class fears and anxiety of lower class political activity*.⁴⁶

The Nixon-style 'law and order' campaigns experienced in almost every western industrialized country have been aimed at reversing the swing to the left in the politics of the 1960s. A corresponding technique was used by the Nazis in Germany to overthrow the Weimar Republic in the 1930s.⁴⁷

Polls and studies show that concern about crime in various countries is at least as widespread in the middle (and even working) class

CRIMINAL POLICY

as in the upper class. Thus, it is not difficult to see the potential of this strategy, especially when the technique includes a conscious confusion between political and criminal activity. Black protest is aligned with black criminality, war demonstrations with drug trafficking, and striking workers' attacks on strike breakers with attacks on 'public safety'. In this way it is possible for the right-wing to 'criminalize' (or de-legitimize) political protest in the eyes of members of the middle class and even of politically immobilized workers.

A second question is whether we must expect *individuals and groups to act and show the attitudes* expected from the model. In other words, must a leftist government always act to reduce repression and must all reductions in repression be instigated by leftist political forces in order not to reject the model? The answer must be, No.

An illustration is the suffrage reform in Sweden at the beginning of this century, when the conservatives passed the law that extended the right to vote. No serious person would suggest that this was a result of the party's actual desires. On the contrary, the party had worked against this reform for decades and took the step out of necessity, forced by the growing power of organized labour.

In the same vein, a 'left-wing' government, of course, can be forced to act in a similar manner, for instance to enact repressive legislation to repel a 'law and order' campaign by the right-wing. Again, it is the *level of conflict* and the *balance of power* that determines the level of repression according to the macro sociological 'political structure' model, and not the wishes and attitudes of the individual actors.

This argument also has relevance to so-called 'public opinion' on these matters. A probable common belief is that members of the working class are more 'punitive' than members of other classes. This is not, however, the case, At least according to findings reported from Denmark (Kutchinsky, p. 144) not as a general statement.⁴⁸

CRIMINAL POLICY

It could, however, very well be the case that 'public opinion' in more repressive societies reflects more punitive attitudes. Again, we must ask whether this attitude is a coincidence and a *cause* of the repression in the society or the opposite, i.e. that political conflict and oppression create punitive individuals, especially among the most oppressed classes.

If public attitudes in fact are more punitive in more repressive societies, I think this fact would be in support of the interpretation, rather than the opposite. Such conditions would promote the political exploitation of these punitive attitudes, and simultaneously increase the general political significance of criminal policy in the repressive countries.

Summary

The point of departure for this study is the fact that since the 1920s Finland has reported a very high prison population rate in comparison to the other Scandinavian countries. In trying to explain this phenomenon, the criminal policy systems in Scandinavia were analysed, and it was possible to show that the high prison rate was just *one* aspect of a total repressive control system. Thus, also the police in Finland have extensive powers and act more discriminatorily than their colleagues in the other countries, the legislation and the application of the law in the courts are harsher and, finally, the prisoners are more severely treated.

From this background it was concluded that a high prison rate could be viewed as an indication of a generally high level of repression in criminal policy in Finnish society. The next step in the analysis therefore was to try to find an explanation for this repressive tendency within the Finnish control system. To achieve this, a comparative analysis of the four Scandinavian countries was made. From the process of elimination it was decided that the *political factors* were most interesting, since the four countries show strong similarities in other respects.

CRIMINAL POLICY

From this comparative analysis *a theoretical model* was constructed, stating that the reason for the more repressive criminal policy in Finland was probably the high level of manifest political conflict and the weak political influence from the lower strata (i.e. the political left) of this society.

To test this model two different methods were used. First, a longitudinal analysis of the political circumstances under which criminal policy reforms had been introduced in the Scandinavian countries was done. With this form of analysis it was possible to show that reforms to reduce the level of repression in the criminal policy systems tended to be introduced in periods when the political influence from the lower strata was higher. The second test was made with a cross-national comparative method. An indicator of *repression in criminal policy* (prison population rates) was correlated to an indicator of *manifest political conflict* (and a weak political influence from the lower strata) (strike rates). In support of the model a significant, positive correlation was found for the 19 industrialized western countries included in the test.

NOTES

¹ Only Finland, Denmark, Norway and Sweden are included. Iceland is excluded for demographical reasons (200,000 inhabitants).

² Christie's analysis of prison populations was referred to in a Finnish pamphlet on prison reform in 1967, *Varning for vård* (Beware of treatment). Anttila's comment on this was that Christie's figures received quite a lot of attention in Finland, and they contributed to those legal reforms (especially the abolition of drunkenness fines, often resulting in imprisonment if not paid) which have now brought Finland somewhat closer to its neighbours as far as the number of prisoners is concerned (Anttila 1971, p. 3),

³ As shown above, the conclusion is also relevant for the other countries included in this study.

CRIMINAL POLICY

⁴ Punishments in Finland are harsher in terms of length of sentences as well as the greater risk of being sentenced to imprisonment (Sveri).

⁵ According to Aromaa (p. 13), 41 % of the prisoners in Finnish penal institutions were convicted of theft and burglary etc, 25 % of 'crimes of violence' (incl. robberies), and 20 % of 'drunken driving'. The corresponding figures for Sweden were 60 %, 13 %, and 14 % respectively (SOU 1971, p. 290).

⁶ The Chief Public Prosecutor's report (Stockholm 1974, p. 40) states that 'there is an internationally accepted norm that temporary deprivation of liberty shall be examined by a judge within 24 hours'. This norm is obviously not accepted in either Finland or Sweden.

⁷ Differences in drinking habits and behaviour could perhaps also partly account for the Finnish rate of 'public drunkenness' before this behaviour was decriminalized in 1969.

⁸ Findings indicating a low degree of social discrimination in the Swedish criminal justice system are also reported by Carlsson (1972), Janson (1976), and Tham (1979).

⁹ The 'land reform' was a fundamental political reform, 'aimed at creating a wall of ideological defence against the Bolsjevik revolution'. In the states bordering the new Soviet state, millions of crofters were given land or allowed to buy land at sharply reduced prices. In Finland no fewer than 115,000 became landowners during the years following the civil war in 1918. (Hataja, p. 8).

¹⁰ Of a population of about 3 millions, 80,000 persons were sent to concentration camps after defeat in the Finnish civil war. Of these 10,000 were executed or died in epidemics in the camps (Puntila, p. 121).

¹¹ Leftist governments in Finland ruled during 1944–48 and 1966–71 as coalition governments with communists, social democrats and agrarians. Also during 1958–62 the left had a majority in parliament, but was not able to form a government.

¹² One indicator of 'political conflict' is 'strikes'. In a longitudinal perspective, however, the phenomenon of 'strikes' is strongly dependent on international, economic terms of trade. Also the nature of strikes has changed from 'many, small but long' to 'few, large but short'. For these reasons 'strikes' are difficult to use as indicators of 'political conflict' over time in one country. These problems, however, are diminished if 'strikes' are used as an indicator in a cross-national comparison during a specific period of time, and such a comparison is made below in this study.

¹³ The relationship between 'distribution of power' and 'political conflict' is discussed in § 5.3 *supra*.

¹⁴ This judgment was made by Engels (Lorenz, p. 25).

CRIMINAL POLICY

¹⁵ A valuable study on the emergence of the 'Nordic welfare state', using a comparative, longitudinal approach, is presented by Kuhnle.

¹⁶ The legislation of this government was rather contradictory. The Minister of Justice in Denmark, Mr. Alberti, succeeded in getting a law passed re-introducing flogging for serious sexual crimes. (The legislation was motivated by a 'wave of hooliganism' including sexual assaults etc., but met with protests from all sectors in parliament and even from the King.) The special law lasted only a few years, and the Minister himself was forced to resign and was later convicted of, and sentenced to 8 years imprisonment (hard labour) for, embezzlement of the enormous sum of 15,000,000 million DKK (Danstrup & Kock, p. 467).

¹⁷ Karl Staaf, the liberal and first non-conservative Prime Minister of Sweden, personally participated in the drafting and passage of the penal reform (Carlsson & Rosén, p. 600).

¹⁸ As the average time spent in prison was very short for this group of prisoners, the 'prison rate' (number of persons in penal institutions on a certain day) per 100,000 inhabitants was reduced by only 10-20 %.

¹⁹ The 'prison rate' rose, however, very rapidly during the 1950s, in spite of the reforms. Although 'crime rate' certainly is not a good indicator of 'prison rates' (Christie, 1974), in general, I think that the 'crime boom' of the 1950s was an important factor behind this. When the crime rates continued to increase in the 1960s, however, the 'prison rate' did not follow suit. The interpretation is then, that *extreme* changes in the 'crime rates' *can* influence the prison rates under special circumstances, and that the prison rate of the 1950s probably would have increased even more without the reforms of the 1940s.

²⁰ The Finnish situation at that time was obviously a parallel to the Norwegian situation at the same time period, mentioned above. To keep the nation together against foreign supremacy the internal ruling class had to meet demands from the other classes and, thus, reduce the level of conflict within the country (Wrede, p. 128).

²¹ The Minister succeeded in passing three laws in the same year and their contents are very illustrative. The first law criminalized 'public statements of a defamatory character about the legal order of society'. The next law was aimed at 'protecting the peace of the labour market', and the third was the re-introduction of the 'water-and-bread'-penalty (*Svenske Juristtidning* 1930, p. 480).

²² The function of these 'labour colonies' or 'work camps' is described and evaluated by Uusitalo.

²³ Besides reducing the repression, this government, however, also sharpened the penalties for theft. This fact is potentially damaging to the theoretical model suggested in this study. A closer look will show that the political situation in this pe-

CRIMINAL POLICY

riod was extreme. The post-war years in Finland produced a nearly chaotic situation with a demobilized army, 10 % of the population displaced, and a 'boom' in registered criminality (*Svenske Juristtidning* 1951, p. 231). See further discussion on this topic in § 5.2 *supra*.

²⁴ The Police Act of 1966. Furthermore, the prison system was reformed by a new law to regulate the conditions in the prisons. The principle of rehabilitation was stressed (*BRÅ-rapport*), and a home-leave system was introduced. Of special importance to the prison rate was the decriminalization of public drunkenness and later the abolition of 'preventive detention' for non-violent offenders. Finally, the loss of civil rights for ex-convicts was ended, capital punishment (not inflicted in peace-time) was abolished, and the principle of absolute prosecution was reduced (Lahti 1977, p. 142).

²⁵ The so-called 'new classical school' is the name of a movement in penal 'reform' which seeks the solution for future criminal policy in the past (i.e. the 19th century). Rationality, calculation, foreseeability, proportionality, and deterrence are basic concepts of this school's policy in place of social determination, rehabilitation, treatment and care. The school proclaims that its goals are progressive and non-repressive, but apparently accepts the conservative perception of man and carries the burden of a very enthusiastic support from the right-wing politicians in Scandinavia and in the USA.

²⁶ An increasing influence from the lower strata could also be called increased democracy.

²⁷ See Røstad, p. 399.

²⁸ See *Svenske Juristtidning* 1925, p. 139 and 1930, p. 435.

²⁹ This interpretation is in line with Dahl's (p. 89). She states that Getz – the conservative expert of the 'left' (liberal) government – 'imported' his ideas and techniques from abroad, and that his reform proposals were seldom aimed at solving acute social problems in the Norwegian society.

³⁰ A 'preventive detention' sentence in Sweden in the 1940s seldom exceeded 1 year (Strahl, p. 137), which was in fact also the 'minimum time'. This practice was in line with Schlyter's statement at the Criminal Policy meeting in Finland in 1949, that he was opposed to the American form of 'indeterminate sentences'. He would rather see a development in the other direction *towards a radical decrease in the use of incarceration for criminal offenders* (Aulie, p. 108). In Finland the 'preventive detention' practice was 2-3 years 'in addition to the term of imprisonment' (Anttila 1966, p. 241).

³¹ Only countries with officially registered rates are included. Excluded are, thus, East European countries, Greece (after the coup d'état in 1967), and also extremely small nations like Iceland, Luxembourg, Lichtenstein, etc.

CRIMINAL POLICY

³² The ideal case would, of course, be to have perfect indicators of the two correlated phenomena 'criminal policy repressiveness' and 'political conflict'. Thus, the 'prison population rate' must, at least to some extent, also be influenced by, for example, crime rates, and 'strike rates' to some extent influenced by forms of labour organization, access to funds, legislation etc. These other influences therefore must be expected to vary between countries in dissimilar directions, and thus conceal the relationship between the phenomena to be studied, and decrease the correlation between them.

³³ See Lenke (1974) on the sentencing practices in Italy and other European countries.

³⁴ See Interpol – *International Crime Statistics*. In 1968 Italy together with Spain ranked among the lowest of all industrialized countries.

³⁵ The correlation is computed for crimes against property for the 13 countries in the sample for which statistical information was available in the Interpol statistics.

³⁶ *Statistical Yearbook of Ireland 1974*, Table 225.

³⁷ Spain could perhaps be placed in the same category as Italy and Ireland. Spain, however, also reports a low level of strikes. The strong increase in strike rates in recent years indicates that the low rate was probably due to legal restrictions.

³⁸ That the strike rate is not expected to follow the indicator of repression when the latter becomes extreme, indicates that the relationship between 'repression' and 'strikes' is not linear but curvilinear. For this reason rank-order correlation is used instead of linear regression.

³⁹ In the USA only about 28 % of the workers are organized (Schmidt, p. 142) in comparison to 85 % in Sweden and 65 % in Norway (Olsson).

⁴⁰ The view of prison conditions as a reflection of the life situation of the lower strata *outside* the prisons is supported by the following 'basic rules' for Nazi criminal policy: 'The prisoner must be treated in such a way that he will envy the unemployed citizen with regard to food, clothing and housing conditions, even in the winter time' (Gløersen, p. 53).

⁴¹ The total number of persons in prisons on a given day in the United States in 1970 was 413,000 or 213 per 100,000 inhabitants (Cahalan, Table 1). The proportion of Blacks was 47 % (p. 39); they numbered about 200,000 and computed for the total Black population of 22.5 million, the prison population rate for Black Americans was over 900.

⁴² *Statistical Yearbook of South Africa 1970*, Table G-8.

⁴³ The reference is from Lenin, V.I., *Collected works*, Moscow, Marx-Engels Institute 1960 – quoted from Conrad (p. 157).

CRIMINAL POLICY

⁴⁴ The references are from Winter, E. (red.), *Virtue*, New York 1933, and Webb, S., *Soviet Communism: A new civilisation?*, London 1935. Quoted from Ranulf (pp. 186-187). Another illustration of the attitudes towards punishment in the newborn socialist state is given in the following quotation from the same author (Webb): 'The infliction of physical suffering is frowned upon not only in the administration of justice, but also in education, and this goes so far that the parental slapping of disobedient children has actually been made a criminal offence'. A parallel development has also taken place in Sweden during the last decades, with legislation against physical punishment in education and child-rearing.

⁴⁵ Ranulf (1938) presented an explanation of 'disinterested tendency to inflict punishment'. According to the author, this tendency could be viewed as a function of the political influence from the middle-class values, which were supposed to be more punitive than the values of other classes. Ranulf's study was obviously triggered by the contemporary situation in Nazi Germany and did not try to trace the factors behind the middle-class values in Germany or elsewhere.

⁴⁶ This interpretation is in line with Lipset's (p. 219) notion that right-wing parties benefit from election topics of non-economic character, such as moral questions, etc. This is due to the necessity for such a party to get support also from voters of lower social classes. Because of the right-wing total domination of mass-media in most western countries (Lenke, p. 91) it is also possible for the right-wing to push such questions for public debate.

⁴⁷ The vocabulary and tone used in the 'law-and-order' campaign in the USA in 1968 could have been direct quotations from the Nazi propaganda of the 1930s. While Nixon and others criticized the Democrats for 'coddling the criminals', the Nazis ironically criticized the Weimar government for its 'anxiety to harm the offenders, the tender hearted efforts to enter his mind, the desire to understand his originality, the tendency to pity him as being a product of his milieu' (Holmgren, p. 80).

⁴⁸ Kutchinsky's study clearly showed the middle-class members in Denmark to be significantly more in favour of harsher forms of punishments like 'capital' and 'corporal' punishments. A Swedish study by Bondeson showed the public opinion to be much more 'pro-reform' than was expected.

CRIMINAL POLICY

REFERENCES

- ALLART, E. *Att ha, att älska, att vara*, Lund 1975.
- ANDENAES, J. In Ancel, M. & Strahl, I. (eds.), *Le droit penal des pays Scandinave*, Paris 1969.
- ANTILLA, I. Åtgärder mot ungdomskriminaliteten, *NTJK* 1962.
- ANTILLA, I. The trend of criminal policy, *The Finnish Legal System*, Helsinki 1966.
- ANTILLA, I. Crime problems in Scandinavia, Report presented to the Anglo-Scandinavian seminar in Bolkesjø 1971.
- ANTILLA, I. & TÖRNUDD, P. *Kriminologi i ett kriminalpolitiskt perspektiv*, Stockholm 1973.
- AROMAA, K. *Om jämförelser av fängtal*, 1977.
- AULIE, A. *NTJK* 1952, p. 108.
- BECKMAN, N. *Brottsbalken*, Del 1, Stockholm 1964.
- BRÅ-Rapport 1977:7, *Nytt straffsystem*, Stockholm 1977.
- BONDESON, U. (ed.) *Rationalitet i rättsystemet*, Stockholm 1979.
- CAHALAN, M. Trends in incarceration in the United States since 1880, *Crime and Delinquency*, 1979.
- CARLSSON, G. Unga lagöverträdare, *SOU* 1972:76, Stockholm 1972.
- CARLSSON, S. & ROSÉN, J. *Sveriges historia*, Del 2, Stockholm 1962.
- CHRISTIE, N. ANDENAES, J. SKIRBEKK, S. A study of self-reported crimes, *Scandinavian Studies in Criminology*, Vol. 1, Oslo 1965.
- CHRISTIE, N. Changes in penal values, *Scandinavian Studies in Criminology*, Vol. 2, Oslo 1968.
- CHRISTIE, N. *Hvor tett et samfunn?* Oslo 1975.
- CONRAD, J. *Crime and its correction*, London 1965.
- DAHL, T. S. *Barnevern og samfunnsvern*, Oslo 1978.
- DANSTRUP, J. & KOCK, H. *Danmarks historie*, Band 12, Copenhagen 1965.
- ERIKSSON, L. (ed.) *Varning for vård*, Helsinki 1967.
- GLØRSEN, K. *NTJS* 1933-34, p. 41.
- GLØRSEN, K. *NTJS* 1948, p. 53.
- GRANFELT, O. Några straffrättsliga reformer och reformplaner i Finland efter allmänna Strafflagens tillkomst, *Festskrift till Schlyter*, Stockholm 1949.
- ILO. *Yearbook of Labour Statistics* 1972. Geneva.
- ILO. *Yearbook of Labour Statistics* 1976. Geneva.
- HATAM, K. Förändringar i rättsåskådningen under senare tid, *SvJT* 1934, p. 1.
- VON HOFER, H. Dutch prison population, *Scandinavian Research Council for Criminology*, 1975.
- HOLMGREN, K. Nationalsocialistiskt straffrättsförslag, *SvJT* 1934.
- INTERPOL. *International Crime Statistics* 1968, Paris.
- INTERPOL. *International Crime Statistics* 1974, Paris.

CRIMINAL POLICY

- JANSSON, C.-G., *The Handling of Juvenile Delinquency Cases*, Department of Sociology, Stockholm University, Stockholm 1977.
- KALELA, J. Right-wing radicalism in Finland during the interwar period, *Scandinavian Journal of History* 1976.
- KORPI, V. & SHALEV, M. Strikes, industrial relations and class conflict in capitalist societies, *British Journal of Sociology* 1979.
- KUHNLE, S. The beginning of the Nordic welfare states: similarities and differences, *Acta Sociologica* 1978, Supplement.
- KUTCHINSKY, B. Knowledge and attitudes regarding legal phenomena in Denmark, *Scandinavian Studies in Criminology*, Vol. 2, Oslo 1968.
- LAHTI, R. Criminal sanctions in Finland: a system in transition, *Scandinavian Studies in Law* 1977.
- LAHTI, R. Idéutvecklingen beträffande kriminalitet och straffsystem. Paper presented to the seminar arranged by Scandinavian Research Council for Criminology in Norway 1979.
- LENKE, L. Criminal policy and public opinion towards crimes of violence, *Violence in Society*, Council of Europe, Strasbourg 1974.
- LIPSET, S. *Den politiska människan*, Stockholm 1969.
- LORENTZ, E. *Arbeiderbevegelsens historie 1789-1930*, Oslo 1972.
- LORENTZEN, H. Reinforcing the police - actors, interests and strategies, Institute of Sociology of Law, Oslo 1979.
- NOUSIAINEN, J. *Finlands politiska system*, Stockholm 1966.
- OLSSON, J. *Facklig horisont – Europa och Nord-Amerika*, Lund 1977.
- PUNTILO, L. A. *Finlands politiska historia*, Helsingfors 1964.
- RANULF, S. *Moral Indignation and Middle Class Psychology*, Copenhagen 1938.
- RIKSÅKLAGAREN *Häktning och anhållande*, Stockholm 1974.
- RØSTAD, H. Landets første riksadvokat, *Lov og Rett* 1967.
- SCHMIDT, F. Organisationerna och arbetsstriden – en internationell överblick, Brantgärde et al., *Konfliktlösning på arbetsmarknaden*, Lund 1974.
- SJÖHOLM, E. *Om politimakten och dess begränsningar*, Stockholm 1964.
- SOU 1971:74. *Kriminalvård i anstalt*, Stockholm 1971.
- SOU 1979:6. *Polisen*, Stockholm 1979.
- STRAHL, I. *NTJK* 1952, p. 137.
- SVENSK JURISTTIDNING 1930, p. 480.
- SVERI, K. *Straffsystemer i Norden*, Nordiska rådet 1977.
- THAM, H. *Brottslighet och levnadsnivå*, Stockholm 1979.
- UUSITALO, P. *British Journal of Criminology* 1972, p. 211.
- WERNER, B. Socialgruppsfördelning vid självdeklarerad brottslighet, *NTJK* 1971.
- VETERE, E. & NEWMAN, G. International crime statistics: An overview from a comparative perspective, *Abstracts in Criminology* 1977.

CRIMINAL POLICY

- VIRTANEN, K. *Polisen i historisk belysning*. Unpublished report to the Scandinavian Research Council for Criminology.
- VANN WOODWARD, C. Blacks and poor whites in the South, Frazier, T. (ed.), *The Underside of American History*, Hancourt Brace 1971.
- WREDE, R. A. *Finlands rätts- och samhällsordning*, Helsinki 1953.

Abbreviations

- NTfK – Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab
NTfS – Nordisk Tidsskrift för Straffrätt
SvJT – Svensk Juristtidning

Strafftänkande, nyklassicism och human rights-ideologin

Retfærd (1990), årg. 13(2), s. 32–41.

Inledning

Antalet personer som varje år döms till fängelsestraff i Sverige har aldrig varit större än det är idag. Bakom denna ökning kan man skönja en renässans för strafftänkande som bland annat kommit till uttryck via den så kallade "nyklassiska skolan" inom straffrätten. Syftet med föreliggande framställning är att kommentera och diskutera utvecklingen inom straffrätten i Sverige och lägga förslag till alternativa principer för samhällets åtgärder vid brott. Diskussionen tar sin utgångspunkt i förslaget till "Nytt straffsystem" och dess kritik av individualpreventionen, vilket lades fram av en arbetsgrupp inom Brottsförebyggande rådet 1977.

Historik

Straffrätten byggde under medeltidens feodalism i huvudsak på godsägarnas och kungarnas godtycke. Straffen var inte sällan bestialiska och kunde drabba nästan vem som helst, oberoende av skuld. Som svar på detta system utvecklades inom lågadeln och den framväxande borgarklassen intressen som gick ut på att få bestraffningsrätten reglerad. Detta inte minst för att skydda sig själva. Förslag till reglering växte fram och som senare kommit att kallas straffrättens klassiska skola. Denna straffrättsskola kom att bygga på ett antal principer och antaganden om människans natur.

Bland de viktigare principerna var *likhetsprincipen* (lika handlingar bestraffas lika, oberoende av vilken person som begått dem), *proportionalitetsprincipen* (straff i proportion till den skada som åsamkats genom

STRAFFTÄNKANDE

handlingen) samt *legalitetsprincipen* (inget straff utan lag). Grundantagandet om människans natur var rationaliteten, dvs. att människor främst fungerar efter stimuli som straff/belöning.

Straff förutsatte skuld, vilken i princip byggde på att handlingen begåtts uppsåtligt (eller genom vårdslöshet). "Fri vilja" och "individens ansvar för sina handlingar" var centrala begrepp. Som bärande teori för strafflagstiftningen lades *allmänpreventionen* samt *individualpreventionen*. Med det förra menas i huvudsak att bestraffning av en person förväntas avskräcka andra ifrån att begå handlingen och med det senare att straffet antas avhålla den som begått handlingen ifrån att göra om den.

Utvecklingen under det senaste seklet har gått i riktningen att individualpreventionen¹ vunnit terräng på allmänpreventionens bekostnad. Utvecklingen har också inneburit att det inom ramen för individualpreventionen vuxit fram en speciell variant som kommit att kallas för "behandlingsideologin".

Under 1960-talet kom denna ideologi att utsättas för allvarlig kritik, vilket ledde fram till ett reformarbete inom brottsförebyggande rådet (BRÅ) och som utmynnade i rapporten "Nytt straffsystem" (1977). Kort uttryckt kan detta reformarbets resultat sammanfattas så att en återgång till den klassiska skolans principer rekommenderades och med tyngdpunkten lagd på allmänprevention istället för individualprevention.

Straffrättsdebatten fördes därefter vidare dels i skriften *Straff och rättfärdighet – en nordisk debatt* (Heckscher m.fl., 1980), dels i fängelsestraffkommitténs betänkanden. Denna kommitté byggde vidare på den utstakade vägen och lades till grund för straffsystemet allmänprevention samt brottets "straffvärde och billighetshänsyn" (SOU 1986:13, s. 22). Med det senare menas då omständigheter kring brott och gärningsman.

Om kritiken av individualpreventionen

Huvudkritiken i "Nytt straffsystem" går ut på att individualpreventionen kommit att innehålla ett alltför starkt inslag av behandlingsideologi. I detta lägger man då att denna ideologi ser kriminalitet som en *sjukdom* hos individen. Denna sjukdom läggs i sin tur till grund för ingripanden som således bestäms av lagbrytarens *person* snarare än de *handlingar* han begått. Behandlingsideologin anses också ha medfört ett starkt inslag av godtycke, bl.a. på så sätt att så gott som samtliga principer ifrån den klassiska skolan satts ur spel. Detta har då medfört att rättssäkerheten blivit eftersatt så att behandlingsideologin ofta medförde att en belastad bakgrund kom att innebära sämre "prognos" och därför större risk för ett mer ingripande och ofta hårdare straff. Sjukdomsbegreppet har också inneburit ett *symptomtänkande* vilket, enligt rapporten, medverkat till att dölja de verkliga orsakerna bakom brottsligheten. (Vilka dessa orsaker är diskuteras dock inte.)

Sjukdomsbegreppet anses vidare ha givit stöd åt ett *deterministiskt synsätt*. Detta har man ansett som skadligt för individen, eftersom denne därmed kan bibringas uppfattningen att han själv inte kan påverka sin situation och framtid. Samtidigt innebär sjukdomsbegreppet också att man "berövat" gärningsmannen ansvaret för hans handlingar. Man framhåller också att sjukdomsbegreppet passat speciellt illa på s.k. moderna brottslingar.

Alla dessa nackdelar anser man inte heller kunnat uppvägas av en högre effektivitet hos denna straffrättsideologi när det gäller att avhålla människor ifrån att begå brott.

Slutligen medger man emellertid i rapporten att "Det är sannolikt att behandlingstanken skapat förutsättningar för en avsevärd humanisering av straffsystemet." (s. 186) Man ger också empiriska exempel på detta så att exempelvis införandet av påföljden ungdomsfängelse i Sverige i praktiken kom att innebära kortare anstaltstider än som annars skulle blivit fallet. (Detsamma torde i praktiken för övrigt också gälla påföljden internering.)

STRAFFTÄNKANDE

Å den andra sidan anser man att "Ett förkastande av denna teori behöver dock inte leda till minskad humanitet och större stränghet i straffsystemet." Mot denna bakgrund föreslår man därefter en övergång till ett straffsystem där grundstommen utgörs av straffvärdesresonemang och teorin om allmänpreventionen.

I praktiken har detta tagit sig uttryck i att man avskaffat den för individualpreventionen centrala paragrafen Brottsbalken 1:7 som sade att "Vid val av påföljd skall rätten, med iakttagande av vad som kräves för att upprätthålla allmän laglydnad, fästa särskilt avseende vid att påföljden skall vara ägnad att främja den dömdes anpassning i samhället."

Om kritiken mot individualpreventionen är endast att säga att man kan instämma i det mesta men att *individualprevention inte förutsätter behandlingsideologi*. Individualprevention behöver inte bygga på att "kriminalitet är en sjukdom som måste åtgärdas av experter", utan kan istället byggas på föreställningen om människan som en *social* varelse och en produkt av arv och miljö. Att stryka under att lejonparten av den kriminalitet som leder in till landets fängelser har *sociala* orsaker (bl.a. dålig uppväxtmiljö, tidiga skolmisslyckande och drogmissbruk) innebär inte att man "berövar" individen ansvar för sina handlingar. Dock innebär det att man inte heller lägger hela ansvaret på hans axlar, vilket ligger implicit i den klassiska skolans synsätt. Därmed motverkar man också den form av "döljande av kriminalitetens orsaker" som den klassiska skolan i kanske ännu högre grad än behandlingsideologin kan skyllas för.

Nyklassikerna påpekar slutligen att kritiken mot behandlingsideologin inte endast gällt Sverige utan också varit speciellt stark i Finland och att kritiken också fått betydelse i USA. Det skall då hållas i minnet att dessa två länder tillhör de mest repressiva i västvärlden och i det finska fallet nästan totalt saknat inslag av behandlingsideologi. Det är förståeligt om man i dessa länder befarat att införandet av mer godtyckliga regler skulle komma att utnyttjas av kontrollap-

STRAFFTÄNKANDE

paraten till att ytterligare stärka denna repression. Finland har också fortfarande ett dubbelt så stort fångtal som Sverige och i USA är motsvarande frekvens cirka 6 gånger högre. Det är betänkligt att hämta inspiration ifrån dessa länder när man försöker utveckla ett "nytt straffsystem". Det är också föga överraskande att deras förslag mött applåder i borgerliga och konservativa kretsar.

Nyklassicismen och strafftänkandet

När de gäller kritiken av den nyklassiska skolan innehåller denna samma beståndsdelar som i decennier framförts mot den klassiska skolan. Således bygger denna på synsättet att alla människor genomgående fungerar efter ett kalkylerande mönster som kan förutsägas och bestämmas enligt en enkel straff/belöningsprincip. Man har t.o.m. dristat sig att reducera teorin ytterligare och kuperat dess kanske viktigaste led, nämligen belöningen, vilken som bekant lyser med sin frånvaro inom straffsystemet.

Strafftänkandet som grund för social styrning och kontroll har ett antal svaga punkter och har utmönstrats ur de flesta sammanhang där människor försöker handla rationellt. Det är tveksamt om man idag skulle låta straffrättsämnet behålla sitt nuvarande namn och innehåll om ämnet skulle nyinrättas vid universiteten.

Strafftänkandet är endimensionellt negativt och dessutom destruktivt till sin karaktär. Straff måste per definition innebära lidande. Det uppammar också primitiva vedergällningstankar, vilket medför att bestraffning i sig skapar obehagliga sociala processer som exempelvis populistisk politisk exploatering av kriminaliteten. I förlängningen skapar straff sannolikt också våld. Om samhället genom strafflagen ger uttryck för att handlingar som ogillas i princip skall bemötas med straff/våld, måste det vara svårt för individen att inse att denna rätt inte också tillkommer honom när han känner sig förorättad.

Effekten av allmänpreventionen är också mycket osäker och speciellt när det gäller starkt avvikande handlingar. von Hofer & Tham

STRAFFTÄNKANDE

(1989) har visat att så stora variationer som att över tid gå ifrån 100 procent till 0 procent fängelsedömda för debut i stöld, inte givit påvisbar effekt på utvecklingen för sådan brottslighet. Det räcker uppenbart med andra reaktioner för att avhålla folk flest ifrån sådana brott och det gäller sannolikt också flera andra brottstyper som idag fyller våra fängelser.

Den klassiska skolan avviker dessutom i mycket väsentliga avseenden ifrån sina egna principer. Skolan har som bärande element *uppsåtet* och den fria viljan. När man ser på dem som befolkar dagens fängelser visar det sig emellertid att en majoritet av dem begått brott under rus. Att alltid bedöma sådana handlingar som utförda med fullt uppsåt och med fullständig fri vilja är naturligtvis inte rimligt. Den klassiska skolan löser emellertid detta dilemma genom att helt enkelt lägga in en paragraf i lagen där det stadgas att "Har gärningen begåtts under självförvållat rus /.../ må därav icke föränlidas att gärningen ej anses som brott" (BrB 1:2). Skälet till att införa denna stöttepelare som inledning till brottsbalken är lätt att inse. Det döljer dock inte det faktum att kanske *majoriteten* av de fängelsedömda döms enligt en undantagsparagraf som egentligen inte är förenlig med skolans huvudprincip om uppsåt, fri vilja och fullt ansvar.

Vidare har den klassiska skolan som ett ytterligare bärande element att straffet skall bygga på *handlingen* och inte personen. Detta syftar till att uppfylla kravet på rättvisa så att lika fall behandlas lika, oavsett personens status. För att ändå "rätt" sorts människor skall sitta i fängelserna har man emellertid därtill lagt en konstruktion så att samma handling kan bli en grövre handling *om den begåtts av en viss sorts person*, nämligen en person som tidigare lagförts för brott. Denna konstruktion läggs också till grund för de resonemang som förs om att bygga ut *inkapaciteringseffekten* inom påföljdssystemet. Utöver att man då bestraffar en individ för brott han ännu inte begått, innebär det också att man måste döma vissa personer till långa fängelsestraff för relativt lindriga brott.

STRAFFTÄNKANDE

Den klassiska skolan har siktet inriktat på backspegeln och inte framtiden. I *Nytt straffsystem* ser man detta som en fördel, vilket uttrycks på följande sätt i rapporten: "Beslutsmodellen är orienterad bakåt i tiden. De kriterier på relevans som utnyttjas kan kontrolleras. När å andra sidan gärningsmannens förmodade behov av vård tillmäts stor betydelse är man orienterad framåt i tiden. Kriterierna på relevans blir vagare och besluten svårare att kontrollera." (s. 179)²

Innebörden av detta är att man gjort livet lättare för domarkåren och att det tydligen skulle vara bättre att ge en *negativ* sanktion på säker grund och med möjlighet till kontroll än en osäker, mer *positiv* sanktion som är svårare att kontrollera. Utifrån ett sådant synsätt kunde man emellertid ha nått en ännu högre grad av säkerhet när det gäller kontrollen om man som kriterium för påföljdsbestämningen valt gärningsmannens skonummer.

Det är ju förtjänstfullt att man ifrån arbetsgruppens sida inte vill medverka till att straffsystemets "rätta ansikte" döljs när det gäller vård/straff. Samtidigt får man vid avtäckandet akta sig så att inte detta ansikte demoleras och bara kommer att innehålla de grymma dragen. Man kan ju fråga sig huruvida det ur fångarnas synpunkt trots allt inte var bättre att utsättas för vakter som fått till uppgift att vårda istället för att straffa. Även om "vården" oftast i praktiken saknat verkligt innehåll har ju personalen enligt behandlingssideologin trots allt fått till primär uppgift – vilket ligger implicit i ett allmänpreventivt system – att straffa de intagna. Problemet kan illustreras av ett uttalande av en finsk fängelsedirektör som för en journalist ville göra klart att "de är inte här för att trivas".

Ideologiska riktlinjer

Arbetsgruppen som lade fram *Nytt straffsystem* dominerades helt av jurister. Detta har starkt kommit att färga deras förslag. *Straffet* står – som det gjort sedan medeltiden – helt i centrum och tas som ett givet fundament för ett reaktionssystem. Om straffet nu inte längre

STRAFFTÄNKANDE

kan legitimeras med behandlingsideologi tar man inte detta till utgångspunkt för att ompröva straffet, utan försöker febrilt förse det med ny legitimitet. För arbetsgruppen kvarstod tydligen endast allmänpreventionen till vilket man kopplade det mångtydiga begreppet "straffvärde".

Man kan dock på goda grunder diskutera huruvida det inte vore rimligare att bygga ett reaktionssystem mot brott på en *individualpreventiv* grund. Det finns inget självklart i att en lagöverträdelse måste följas av ett straff. Detta behöver emellertid inte alls innebära att man måste vandra behandlingsideologins väg och lägga orsak till brott och behandlingsbehov hos individen. På de flesta andra håll inom moderna sociala system sker kontroll och styrning med andra åtgärder än straff. (Det påtagligaste undantaget torde vara just inom den kategori som varit mest utsatt för den klassiska skolans recept, nämligen den "kriminella världen". Bestraffning – i form av våld – har där speciellt stor tillämpning och utgör ett allvarligt socialt problem, inte minst när det gäller våld mot kvinnor.)

Vad samhället emellertid har behov av är *reaktioner mot brott* och som syftar till att minimera lagöverträdelser och konsekvenser av sådana. Därmed inte sagt att inte bestraffning ibland – under speciella omständigheter – kan legitimeras, men då snarare som undantag än regel och i former som inte är destruktiva och förödmjukande. (I första hand bör det då bli fråga om användning av bötesstraff. Om fängelsestraff skall komma ifråga bör detta motiveras med *synnerliga skäl* som att brottsligheten varit uppenbart samhällsfarlig eller byggt på uppenbar övermakt hos gärningsmannen i förhållande till offret.)

Utifrån modern brottsteori har man kommit fram till att faktorer som verkar ha speciellt brottsavhållande effekt finns att söka i *styrkan och mängden av de "band" som knyter individen till omgivning och samhälle*. Sådana band består bland annat i *relationer till familj och kamrater* och till värdet av de *investeringar man gjort i ett laglydigt liv*. Det senare

STRAFFTÄNKANDE

gäller då speciellt utbildning och annan meritering samt de sociala kontakter man lyckats bygga upp. Till detta kommer också att man är *involverad i verksamheter*, t.ex. arbete eller studier, som avhåller ifrån brottslig verksamhet. Slutligen och inte minst *en positiv inställning till samhället och dess institutioner*.³

Förklaringsvärdet och sakinnehållet i denna teoriform meriterar den som vetenskaplig bas för ett modernt reaktionssystem. Reaktionssystemet borde mot denna bakgrund ta fasta på att bygga under sin egen legitimitet. En sådan legitimitet kunde då rimligen byggas upp på *skyldigheter som uppkommer som en följd av rättigheter*. Ju större *faktiska* rättigheter, desto mer omfattande skyldigheter kan man förmedla. En lämplig inledningsparagraf till en ny brottsbalk kunde utformas så att den återger huvudinnehållet i FN:s stadga om de mänskliga rättigheterna. Dessa gäller då bl.a. rätten till liv, frihet, personlig säkerhet, nationalitet samt tanke-, samvets-, religions- åsikts- och yttrandefrihet, men också *social trygghet, arbete och uppföstran (utbildning)*. Till dessa rättigheter kan därefter knytas skyldigheten att efter bästa förmåga inte bryta mot brottsbalkens regler.

Syftet med en sådan uppläggning skulle då vara att skapa en *balans mellan individens skyldigheter* å ena sidan och *samhällets skyldigheter* å den andra. Detta skulle vara ägnat att skapa återhållsamhet när det gäller stränga reaktioner mot personer mot vilka samhället kanske står i egen skuld enligt den rättighetsförklaring som Sverige mycket aktivt bidragit till att frambringa. Samtidigt skulle den också vara ideologiskt pådrivande när det gäller att få samhällets instanser att ta sitt ansvar för att tillgodose individens rättigheter och därmed medverka till hans anpassning. Ur kontrollpolitisk synpunkt skulle målet därmed bli att försöka försätta alla individer i ett sådant läge att de var istånd att betala kännbara böter. Då skulle man uppnå ett system där straffet får sina rätta proportioner i den sociala kontrollen. Straffets fördelar är då att det är snabbt och billigt och dessutom saknar de förnedrande och destruktiva inslag som t.ex. fängelsestraffen innehåller.

STRAFFTÄNKANDE

En fråga som kan ställas är varför inte de hjälpande åtgärderna kan skötas av socialvården. Svaret kan då vara att lagöverträdare ofta utgör ett besvärligt klientel som kännetecknas av öppen protest mot samhällets institutioner med skolk och tidiga konflikter med vuxna och att detta klientel riskerar att lågprioriteras i den omfattande socialvårdsverksamheten. Ett annat skäl är att kriminalvården kan behöva använda tvång i en utsträckning som skulle försvåra socialvårdens förtroendeskapande arbete. Detta tvång kan i detta fall legitimeras av själva lagöverträdelsens allvar å den ena sidan och å den andra sidan av de stora resurser som kriminalvården har till sitt förfogande. En sluten anstaltsplats kostar idag cirka 1 000 per dygn, vilket således innebär cirka 100 000 kronor för ett 3-månadersstraff. Dessa resurser skulle naturligtvis istället kunna tillföras lagöverträdaren i en eller annan form och detta skulle ytterligare kunna legitimera nödvändiga kontroll- och tvångsåtgärder.⁴

En human rights-ideologi skulle också kunna bryta det "moment 22" som innebär att en åtgärd mot en lagöverträdare får kosta i stort sett hur mycket som helst, men endast *under förutsättning att den inte upplevs som positiv ur lagöverträdarens egen synpunkt*.⁵

Följande jämförelse kan illustrera: En överklassyngling ifrån norra Stockholm hade misslyckats i skolan, men fick av släktingar hjälp att komma in på en restaurangskola i Schweiz som garanterade ett kvalificerat yrke. Enda intagningskriteriet var 80 000 kronor i terminsavgift. Summan ger med svenska ögon en svindlande känsla. En sluten ungdomsskole- eller skolhemsplats kostar emellertid minst 2 000 per dygn, vilket innebär en terminsavgift som ligger *mer än dubbelt så högt som restaurangskolans*. (Detta på grund av dygnet-runt-bevakningen.) Skillnaden är att i det förra fallet går personen frivilligt genom utbildningen och kommer ut med en garanti om ett intressant och givande arbete, i det andra har man försäkrat sig om att personen inte tillmäter utbildningen något som helst värde och dessutom är återfallsrisken 95 %.

STRAFFTÄNKANDE

Jämför här också om personen varit *fysiskt* handikappad. Då hade ingen diskussion uppkommit om att "avvikelser belönas", vilket blir invändningen om man önskar tillföra problemungdomar resurser.⁶ Att *sociala* handikapp,⁷ som till exempel vissa uppväxtförhållanden, innebär minst lika stor risk för social katastrof vill man inte kännas vid, eftersom hjälpen då skulle kunna uppfattas som "belöning för dåligt uppträdande".

En fördel med ett human rights-perspektiv är att också *offrets rättigheter direkt skulle kunna komma till uttryck i lagen* och inte endast indirekt via brottsdefinitionerna, vilket är fallet idag. Offrets position i rättssystemet skulle då stärkas på bekostnad av statens och göra det mera självklart att hon/han skall skyddas och att skadan ersätts av dem som brustit, dvs. gärningsmannen i sin del och dessutom samhället när det gäller sådana omständigheter som detta rör över. Betydelsen av offrets ställning kan illustreras av följande autentiska fall ifrån dagens amerikanska samhälle. En föreståndare för ett hamburgerkök blev nedslagen och rånad. Detta renderade honom sjukvårdskostnader på mellan 20 och 30 000 kronor som han inte kunde få täckta av någon försäkring. Samtidigt miste han sin anställning, eftersom ägaren till köket anställde en ny person i hans ställe. Utan tvekan bidrar här offrets öde till att förstärka indignationen mot brottslingar och blåsa under kraven på vedergällning.

Ett reaktionssystem som byggs upp kring ett human rights-perspektiv kan vidare för Sveriges del innebära ett förebyggande av en möjlig debatt om dödsstraffets återinförande, vilket till exempel på narkotikaområdet inte kan uteslutas med dagens stämningar och i en ideologi som bygger på "straffvärde" och allmänprevention.⁸ Sådana straff kan då avfärdas på den grund att de är oförenliga med våra grundläggande värderingar rörande mänskliga rättigheter (jfr Protokoll nr. 6 till Europakonventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna). Samtidigt lägges en viss spärr också mot användandet av fängelsestraff. Detta eftersom sådant straff med fog kan anses strida mot artikel 3 i konventionen. Denna artikel säger nämligen att

STRAFFTÄNKANDE

"Ingen må utsättas för tortyr eller omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning."

Ett reaktionssystem som byggs kring ett human rights-perspektiv kommer då att bygga på en annan människosyn än den som ligger bakom den klassiska skolans. Istället för att se människan som en i grunden ond och lustmaximerande varelse som måste kontrolleras genom hot om våld, ses han här som en social varelse som strävar efter en social tillvaro om rimliga möjligheter ges. En sådan lag-skrivning skulle också stryka under hur viktigt man ifrån lagstiftarens sida ser på polisens och andra rättsvårdande myndigheters roll när det gäller att bygga upp en positiv samhällssyn hos lagöverträdare och att detta tillmäts en viktig brottsförebyggande betydelse.

Ett reaktionssätt byggt på en sådan grundsyn är inte auktoritärt och ligger därmed också väl i linje med allmänna demokratiseringssträvanden. Detta perspektiv kan också följas långt tillbaka i tiden och knyts till den internationella demokratiska rörelsen. I så gott som varje samhälle kan man se ett historiskt mönster så att när de lägre sociala skiktens politiska inflytande ökat, så har det följts av ett tillbakapressande av allmänprevention och straff på bekostnad av individualprevention och resocialisering (Lenke 1980).

Noter

¹ Begreppet "individualprevention" används som sammanfattade beteckning för straffets avskräckande och inkapaciterande effekter, men också för dess eventuella rehabiliterande effekter. I fortsättningen av denna artikel används begreppet genomgående med exkludering av individuell avskräckning och inkapacitering.

² von Hofer & Tham (1975) anför emellertid att allmänpreventionen är ännu svårare att bedöma med avseende på effekt än individualpreventionen.

³ Resonemanget bygger i stort på Hirschis (1969) kategorier. Själv kallar denne emellertid teorin för en "kontrollteori", vilket har medfört att den lagts till grund för förslag som endast rör hårdare formell kontroll och också hårdare straff. En

STRAFFTÄNKANDE

mer adekvat benämning på teorin vore "bandteori", som bättre svarar mot förklaringsfaktorernas innebörd.

⁴ Dessa resurser är då inte tänkta att tillföras kriminalvården i form av personalförstärkningar för behandling, utan i annan stödjande form som t.ex. studier eller lån till startande av entreprenadverksamhet eller liknande.

⁵ Detta förhållande är desto mer beklagligt som man inom modern behandlingsforskning slagit fast att just det subjektivt upplevda värdet av institutionsbehandling är en god indikation på att vården kommer att vara framgångsrik. Detta oberoende av om behandlingen innefattat tvångsmoment (t.ex. Hassela) eller inte (se Bergmark m.fl., s. 109).

⁶ Debatten om de s.k. "värstingarna" och den planerade "Väst-Indien-seglatsen" med problemungdomar som inte fick genomföras visar detta tydligt. Till och med fjällvandring i grupp väckte skri i Expressen när den organiserades av socialförvaltningen i Stockholm. När liknande vandringar sker inom ramen för Hasselavården är det dock acceptabelt, eftersom man felaktigt tror att huvudingrediensen i den vårdformen är tvång.

⁷ Till exempel hade inte mindre än 76 % av injektionsnarkomanerna i Stockholm någon förälder registrerad för alkoholmissbruk (Sarnecki 1985).

⁸ Det är ju påfallande att Sverige inte protesterar mot dödsstraff som verkställs mot narkotikabrottslingar i 1 000-tal i länder som t.ex. Iran.

LITTERATUR

- Bergmark, A. m.fl. (1989). *Klienter i institutionell narkomanvård*. Pedagogisk forskning i Uppsala nr 89. Uppsala universitet. Uppsala.
- Heckscher, S. m.fl. (1980). *Straff och rättfärdighet – en nordisk debatt*. Norstedts. Stockholm.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of Delinquency*. University of California Press. Berkeley.
- von Hofer, H., & Tham, H. (1975). Beware of general deterrence. *General Prevention*. BRÅ-Report Nr 2. Brottsförebyggande rådet. Stockholm.
- von Hofer, H., & Tham, H. (1980). Recension av Nytt straffsystem – idéer och förslag. BRÅ-rapport 1977:7. *Contemporary Crises*, s. 439–444.
- von Hofer, H., & Tham, H. (1989). General deterrence in a longitudinal perspective. A Swedish case: Theft 1841–1985. *European Sociological Review*, s. 25–45.

STRAFFTÄNKANDE

- Lenke, L. (1980). Criminal policy and repression in capitalist societies. *Scandinavian Studies in Criminology*, årg. 7.
- Nytt straffsystem – idéer och förslag*. BRÅ-rapport 1977:7. Brottsförebyggande rådet. Stockholm.
- Sarnecki, J. (1985). Sprutnarkomaner bland vuxna Stockholmspojkar. *BRÅ-Årspan*, nr 1985:5 och 1986:1.
- SOU 1986:13. *Fängelsestraffkommitténs betänkande*. Stockholm.

Kriminalpolitiken som partipolitiskt ”högerprojekt” – en evig självklarhet?

Brott i välfärden. Festskrift till Henrik Tham (2007), s. 225–240.
Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Tiden omkring 1970 kännetecknas av en internationell vindkänning i kriminalpolitiken. Begreppet ”Lag-och-Ordning” (L&O) har lanserats som en partipolitisk slogan. En huvudhypotes när det gäller att tolka L&O-projektets starka genomslag i Europa är att fokusera på den *amerikanska* politiska utvecklingen under 1960-talet.

Vietnamkrigsmotståndet och medborgarrättsrörelsen skapade en kraftig ”backlash” som startade inom det republikanska partiet med senatoren Barry Goldwater som initiativtagare; den följdes sedan upp av Richard Nixon i 1968 års presidentval.¹ Det som kännetecknade L&O-politiken var speciellt att den riktade sig mot ett antal företeelser i amerikansk inrikespolitik. Begreppet innefattade etablissemangets och ”den tysta majoritetens” backlash mot de progressiva rörelser som uppstått under 1960-talet i USA. Dels gällde detta medborgarrättsrörelsen och de svartas frigörelse, som ofta övergick i rena upplopp med ett stort antal dödade personer. Dels omfattade det Vietnammotståndet och dess omfattande demonstrationer, vilka också vid ett flertal tillfällen ledde till våldsamma demonstrationer. Sist men inte minst riktade det sig mot det narkotikabruk (marijuana-rökande) som kom att framstå som en symbol mot Vietnamkriget.

¹ Cavadino & Dignan (2006, s. 53).

KRIMINALPOLITIK

Det mycket starka amerikanska inflytandet på västeuropeisk kriminal- och narkotikapolitik har påvisats och diskuterats bl.a. av den australiensiske forskaren John Braithwaite i hans uppmärksammade bok "Crime, shame and reintegration" (1989). När det gäller narkotikapolitiken och USA:s starka internationella påverkan har denna speciellt visats av Kjetil Bruun m.fl. i boken "The Gentlemen's Club" (Bruun, Pan & Rexed, 1975). Författarna ställer frågan hur det kunnat komma sig att USA, med sådana dåliga meriter inom dessa områden, fått ett så starkt internationellt inflytande över dessa problemområden som de flesta länder klarat av bättre. Svaret ligger sannolikt i den enorma prestige som kom USA tillhanda efter utgången av och efterdyningarna till andra världskriget. USA trädde då fram som den helt dominerande supermakten och också kom att framstå som kulturimperialiskt. Som ett led i det senare kan man se på det enorma utbudet av kriminal- och underhållningsvåld där temat mycket ofta kännetecknas av behovet av hämnd och vedergällning, respekt och upprättelse.

L&O-projektet fortsatte med accelererande fart under 1980-talet. Främst var det presidenten Ronald Reagan som intensifierade Nixons "War on crime" med sitt "War on drugs". Kulmen nåddes under presidenten George Bush den äldre som byggde hela sin valkampanj 1988 på L&O. I Europa följde Margaret Thatcher med och markerade frågan speciellt i 1979 års val och det konservativa partiet fullföljde kampanjen under hela sin regeringstid (Reiner 2000).

Även Sverige påverkades redan i början av 1970-talet, där avtrycken främst syns i tillsättandet av den s.k. "Brottskommissionen", som var starkt alarmistisk och tillförde poliskåren bortåt 1 600 tjänster. Den socialdemokratiska statssekreteraren, Ove Rainer, var ordförande i kommissionen, men det var rikspolisstyrelsen som på ett par månader lade fram ett underlag för kommissionen på ungefär 400 sidor. Partipolitiseringsen fortsatte sedan under 1980-talet, vilket

KRIMINALPOLITIK

bl.a. visade sig i antalet reservationer som framfördes när det gällde kriminalpolitiska förslag (Victor 1995).

L&O-projektet såg oövervinnligt ut och hade starkt självgenererande egenskaper. Massmedia, som i hela västvärlden är – och har varit borgerligt dominerat (Lenke 1974, Östergaard 1992) – hängde med och drev på. Deras huvudkälla för brottsnyheter är polisen, och, som skall visas nedan, de har starka och ömsesidiga lojaliteter med konservativa partier. Det var få vänsterpartier i västvärlden som lyckades mobilisera något framgångsrikt motstånd. Att bemöta krav på hårdare tag mot brottslingar med bättre socialpolitik och behandling var uppenbart inte lätt.

Den narkotikapolitiska paradoxen

I början av 1990-talet började det dock dyka upp tecken som antydde att L&O-projektet inte verkade vara helt enhetligt. En fråga som kommit att få en central betydelse för kriminalpolitiken är narkotikan. Det gäller inte enbart för Sverige, även om man i detta land gått längre än på annat håll i Europa. Att narkotikafrågan skall påverka kriminalpolitiken är ett rimligt men inte ett självklart antagande. Alkoholen innehåller ju de flesta aspekter som man använder som motivering för att kriminalisera narkotikan. Tidvis har också narkotikan främst setts som ett medicinskt problem, t.ex. den engelska narkotikapolitiken fram till 1960-talet.

I en studie om den europeiska narkotikapolitiken (Lenke & Olsson 1996) kom vi emellertid fram till en förbryllande bild. Vi fann nämligen att även om det var uppenbart att det i Sverige var moderaterna som drev narkotikafrågan som en *polisiär* och *repressiv* fråga – i motsats till en social och medicinsk – så var detta inte givet för många andra länder i Europa. Istället fann vi att vissa av de länder som hade en konservativ regering när narkotikapolitiken lades fast, var de länder som också allmänt uppfattades som ”knarkliberala”. Detta gällde exempelvis Holland, England, Italien samt Schweiz. Upptäckten kom närmast som en slump vid ett besök i England

KRIMINALPOLITIK

kring 1990. Vi frågade våra forskarkolleger över hur formerna för ”kriget mot narkotikan” hade utvecklats under premiärministern Margaret Thatcher. Svaret blev att man inte uppfattade att det pågick något sådant krig, detta trots en våldsam ökning av speciellt heroinproblemet i England.

Thatchers politiska huvudtema var kampen mot fackföreningarna samt brottsligheten i största allmänhet. På vår fråga om hur Labourpartiet i så fall förhöll sig blev svaret att de, som befann sig i opposition, inte drev narkotikafrågan som en L&O-fråga. Istället krävde de ökade vårdresurser och en bättre socialpolitik. Dessa paroller väckte emellertid inga rubriker och heta känslor och media visade endast ett svalt intresse.

Vår slutsats blev att två förhållanden verkade vara viktiga. Detta gällde dels huruvida de styrande partierna i första hand definierade narkotikafrågan som en social och medicinsk problematik eller som en L&O-fråga där polisen skulle ges den centrala rollen. Det andra förhållandet gällde huruvida ett parti befann sig i regeringsställning eller i opposition. Befann man sig i regeringsställning angrep man inte sig själv, men i opposition inbjöds man av media att kritisera regeringens politik.

Det förhållandet, att konservativa partier i Europa, inte nödvändigtvis använde narkotikafrågan i sina L&O-projekt, såg paradoxal ut. Samtidigt dök ett annat fenomen upp i detta politiska landskap. Det visade sig nämligen att presidenten Bill Clinton, efter att ha försökt att lindra vissa förslag till ytterligare skärpningar i den amerikanska narkotikalagstiftningen, försökte sig på att neutralisera det republikanska övertaget i L&O-frågan genom att använda republikanernas egen taktik och själv kräva skärpningar. Denna strategi – som vi valt att kalla ”tango-politik”² eftersom den syftar till att dölja vem som för dansen – visade sig politiskt gångbar och kom senare att

² Lenke & Olsson (2002).

KRIMINALPOLITIK

läggas till grund för demokraternas politik också inom den allmänna kriminalpolitiken. Clinton återvaldes, men till priset av skärpningar av såväl användandet av dödsstraff som användningen av ”Three strikes and you are out”-lagarna. Konsekvensen blev en ytterligare accelerering av den redan enorma fängelsepopulationen.

Clintons politik följdes omgående av det engelska Labourpartiet under Tony Blair. Denne, som fungerat som ”skuggminister” under 1980-talet, gjorde om Labours kriminalpolitik och kastade loss från traditionella social- och arbetsmarknadsdominerade principer och införde den slogan som skulle komma att känneteckna ”New Labour”. Denna slogan blev ”Tough on crime, and tough on the causes of crime”. Många menar att den första delen i denna slogan kom att dominera, och under 2000-talet har den engelska fängelsepopulationen haft en stark tillväxt.

L&O som ”vänsterprojekt”? En hypotesprövning

En forskare som tagit fasta på denna paradox och på utvecklingen i USA och England är Henrik Tham (1999). Tham har påverkats av den engelska situationen och ställt frågan om också Sverige fått inslag av L&O-projektet som ett ”vänsterprojekt”.³ Som stöd för detta pekar han på att den svenska kriminalpolitiken sedan 1980-talet systematiskt utvecklats i mer repressiv riktning. Detta trots att socialdemokraterna innehaft regeringsmakten nästan oavbrutet under denna period.⁴

”Formellt är kriminalpolitiken uttryck för regeringens politik och bör alltså tillskrivas det eller de partier som innehar regeringsmakten. Och eftersom denna makt i Sverige i huvudsak innehafts av socialdemokraterna, bör också orsakerna till förändringen främst sökas i detta parti. Detta innebär inte att förändringar i kriminalpoliti-

³ Lenke (1980) visade att nedtrappningen av repressionen fram till 1970-talet kunde kopplas till demokratiprocessen och de lägre sociala skiktens ökande politiska inflytande.

⁴ En borgerlig regering innehade regeringsmakten under perioden 1991-1994.

KRIMINALPOLITIK

ken nödvändigtvis bör ses som uttryck för partiideal. Regeringspartier utformar inte sin politik i isolering. Den påverkas av bland annat brottsutvecklingen, ekonomin, den politiska oppositionen, den allmänna debatten och medierna. Det partipolitiska handlingsutrymmet är begränsat.” (Tham 1999, s. 98)

Thams kritik av den socialdemokratiska kriminalpolitiken kan sammanfattas så att den

- varit eftergiven och ibland t.o.m. drivit på repressionen,
- tagit mycket få initiativ till att lätta på repressionen,
- inte återställt skärpningar som införts av den borgerliga regeringen,
- tappat sin ”politiska kompass” i kriminalpolitiken sedan 1970-talet och inte försökt vrida opinionen i progressiv riktning.

Utöver detta argumenterar Tham för att socialdemokratin i takt med den internationella politiska och ekonomiska utvecklingen *fått ett behov* av ett eget L&O-projekt. Detta bl.a. på grund av den internationella ekonomins ökade inflytande och därmed minskande inflytande för nationella politiker att visa ”handlingskraft”.

Innan jag kommenterar det rimliga i Thams premisser, tänker jag se efter i vilken mån hans tes har vidare relevans än enbart för Sverige. Tesen är utformad så att den delvis kan testas empiriskt. Som mothypotes till Thams kan man ställa hypotesen att L&O-projektet i ett internationellt perspektiv är ett *högerprojekt*. Med tanke på projektets uppkomst ifrån den amerikanska och engelska högern, är mothypotesen rimlig. Som val av indikatorer för ”repression” har jag använt ”fängelsepopulationens storlek” i 20 västländer och för det politiska inflytandet regeringsinnehavet under 15-årsperioden innan.⁵ Det senare räknat i antal år.

⁵ Metodproblem kan anföras dels när det gäller val av indikatorer och perioder för att mäta effekten.

KRIMINALPOLITIK

Det visar sig att sambandet ligger nära noll, vilket ger visst stöd åt Thams hypotes. Man kan också uttrycka det så att ”tango-politiken” systematiskt slagit igenom internationellt. Dvs. att vänsterpartier med tiden har lärt sig att neutralisera högerens L&O-projekt. Dock till betydande kostnader när det gäller graden av repression och stora fängelsepopulationer.

Kriminalpolitikens villkor

Som nämndes ovan konstaterade Tham att ”regeringspartier inte utformar sin politik i isolering. Den påverkas av bland annat brottsutvecklingen, ekonomin, den politiska oppositionen, den allmänna debatten och medierna. Det partipolitiska handlingsutrymmet är begränsat.”

I det följande kommer jag att kommentera vissa av de omständigheter som begränsar en socialdemokratisk regerings utrymme för att föra en ”egen” kriminalpolitik. De områden jag kommer att fokusera på är partipolitiseringsen och polisorganisationen, narkotikapolitiken samt media.

Thams tes är inte främst att socialdemokraterna varit *drivande* i kriminalpolitiken (vilket han uppenbart anser skulle vara rimligt i och med regeringsinnehavet). Han anser knappast heller att de skärpningar av repressionen som inträffat varit särskilt dramatiska. Bland annat hade vid tiden för hans analys (1999) fängelsepopulationen inte stigit i Sverige.⁶ I viss mening skulle man således kunna påstå att socialdemokraternas ”defensiva” hållning varit relativt framgångsrik (beroende på vilka ambitioner man ställer upp).⁷

När det gäller partipolitiseringsen så har under hela perioden de borgerliga partierna, med moderaterna i spetsen, haft L&O-frågan på den politiska dagordningen, även om intensiteten har varierat.

⁶ Vid tiden för artikelns publicering 1999. Därefter har dock tydliga ökning inträffat.

⁷ Cavadino & Dignan (2006, s.45) redovisar fångtalen i olika länder.

KRIMINALPOLITIK

Det finns också strukturella och institutionella faktorer som har betydelse i sammanhanget. En sådan faktor är den ”symbios” som verkar föreligga mellan polisorganisationen och de borgerliga partierna (se nedan). Av speciell betydelse är här de starka kopplingarna mellan media och polisen samt polisens betydande inflytande över narkotikapolitiken. Den senare har som bekant svarat för en väsentlig andel av de skärpningar som inträffat i kriminalpolitiken (se t.ex. Tham 1998).

Polisorganisationen

För att börja med polisorganisationen och de värderingar som råder inom denna är den internationella forskningen sparsam. Eftersom statsvetenskaplig forskning på detta område lyser med sin frånvaro (Cain 1979, Journès 1988) är det svårt att bedöma polisens och enskilda polisers politiska roll för den allmänna politiken.

Kännetecknande för polisforskningen är den nästan totala frånvaron av uppgifter om polisers politiska åsikter och vilken relevans dessa skulle kunna ha. Skolnick (1994) refererar dock till amerikanska undersökningar, där man genom informella intervjuer med ett fåtal poliser kommit fram till att ”auktoritära” förhållningssätt verkar vara vanliga. Han påvisar också stark animositet till vissa minoritetsgrupper, speciellt svarta, vilket han satte i samband med de oroligheter som uppstod till följd av 1950- och 1960-talens medborgarrättsrörelser som ofta övergick i regelrätta upplopp med dusintals dödsfall.

Skolnick (1970) refererar till den s.k. Kerner-kommissionen angående orsakerna till de våldsamma upploppen i USA och pekar särskilt ut att i så gott som samtliga upplopp hade den utlösande faktorn varit ett polisingripande som de svarta upplevt som orättfärdigt övervåld.

Radelet och Carter (1994) refererar till en amerikansk undersökning som kom fram till att poliser ”[...] ranked equality significantly lo-

wer than a national sampling of whites and far lower than a national sampling for blacks. This ranking of equality was interpreted as an indicator of conservatism.” (s. 195)

Reiner (2000, s. 96) refererar en engelsk studie på följande sätt: “There is some comparable evidence of British police officers’ political views. When I attempted to interview police in the 1970s about their political attitudes this was prohibited by the Home Office, as it was claimed that it would impugn the traditional notion of the police as outside any form of politics. I have seen an unpublished 1977 dissertation by a police officer who interviewed a sample of colleagues in a northern city force, using the questions I had been prohibited from asking. He found that 80 per cent described themselves as Conservative – 18 per cent of whom were to the right of the party.”

Reiner (2000, s. 96) redovisar också resultatet från en intervjuundersökning av 286 Metropolitan Police officers (i London), där ”the overwhelming majority had supported the Conservatives”. Det rörde sig här mellan 74 och 86 procent beroende på vilket val det gällde.⁸

En svensk undersökning, som syftat till att belysa effekter av polisutbildning, har också belyst frågan om polisens politiska hemvist. Studien är utförd vid polishögskolan i Stockholm 1996 (Lindfeldt 1996).

Grupperna bestod av en ”teorigrupp” (utan praktik) om 40 personer och en ”praktikgrupp” omfattande 80 personer. Huvudresultatet beträffande politiska värderingar var att den första gruppen hade en viss borgerlig övervikt med tyngdpunkten hos moderaterna. I praktikgruppen blev denna tendens emellertid betydligt mer accentuerad. Av de 70 poliseleverna som besvarade frågan rörande poli-

⁸ Scripture (1997, s. 172).

KRIMINALPOLITIK

tiska preferenser uppgav 46 borgerliga sympatier, varav 40 föredrog moderaterna. Endast 13 uppgav vänstersympatier varav tio socialdemokrater.

Sju poliselever föredrog ”övrigt parti” vilket inte var ett riksdagsparti.⁹ Detta resultat fick författaren att i resultatbeskrivningen ställa frågan: ”Vad gömmer sig där? Finns det polisaspiranter som har partisympatier långt till höger?” (a.a. s. 8).¹⁰

Bland de övriga resultaten av undersökningen framkom också – inte oväntat – en dominans av föreställningar angående brott – där *vikten av bestraffning* som åtgärd betonades och detta även mot ungdomar. Föreställningar som ju också brukar framhållas i främst moderata partiprogram och utsagor.

Den organisation som utgör huvudkällan för medias rapportering om kriminaliteten (se nedan) visar sig således bestå av ett ganska speciellt urval av personer, när det gäller politisk hemvist. Detta urval kan förväntas ha stor betydelse för vilken bild av kriminaliteten som förmedlas till media och allmänheten.

Massmedias roll

Ester Pollack (2001) är den svenska forskare som gjort den mest genomgripande analysen av mediernas betydelse för kriminalpolitiken. Hon har byggt sin analys speciellt på en *institutionell* ansats med stark påverkan av den kanadensiska forskningsgrupp som leddes av Richard Ericson m.fl. Deras projekt var mycket brett upplagt och

⁹ Tio personer i denna grupp besvarade inte frågan.

¹⁰ Det är en intressant notering att Granér (2004) delar in poliserna i två huvudgrupper, nämligen i ”legalister” och ”autonoma”. Den senare gruppen anser att deras uppgift är att lösa polisuppgifter ganska fritt ifrån lagstiftningens bokstav och ser ”allmänheten” som sin uppdragsgivare. Dessa poliser sätts sedan in för att hantera problem som uppstår när politiskt ”autonoma” ungdomar skall hålla sig till de ”demokratiska spelreglerna”.

KRIMINALPOLITIK

resultaten presenterades i tre tjocka volymer (Ericson, Baranek & Chan 1987, 1989, 1991).

Deras resultat mynnar ut i att medias sätt att arbeta i stor utsträckning bestäms av deras institutionella position och organisation. För nedanstående analys kan man speciellt framhålla den nära kontakt som föreligger med polisen som en central ”kunskapskälla” och som systematiskt levererar material med relativt stort nyhetsvärde och som media anser sig kunna lita på. Detta i sin tur innebär att media – speciellt tidningsmedia med lösnummerförsäljning – tenderar att innehålla en stor volym av brottsnyheter (Reiner 2002).

Proceduren kännetecknas av att händelser inrapporteras i form av ”färskvara”, där man presenterar brotten som de ter sig i sin första fas. D.v.s. innan någon närmare analys hunnit företas och som ofta kommer att visa på komplicerande omständigheter som skulle motverka enkla stereotyper. I sammanhanget förtjänar också att understrykas den svenska polisens grundlagsskyddade meddelarfrihet, vilken innebär att ingen har rätt att eftersöka källan till en tryckt ut-saga.

Frågan om medias förmåga att sätta politiska agendor har varit en vetenskaplig stridsfråga ända sedan mediaforskningens födelse (McCombs 2006). I början tillmätte man media en mycket stor betydelse för folks uppfattningar och värderingar. I ett senare skede svängde tolkningen över till motsatsen, nämligen att medias roll var mycket begränsad. Statsvetare med inriktning på agendasättning har uttryckt saken så att media inte har ”uthålligheten” att själva under längre perioder upprätthålla agendor utan stöd utifrån (Baumgartner & Jones 1993, Kingdon 1995).

Detta hindrar ju inte att media kan skapa enskilda fall av ”moralisk panik” av exempelvis det slag som påvisats av Estrada (1999) när det gällde en påstådd våg av ungdomsvåld i Stockholm.¹¹

¹¹ Se också Cohen (1972) angående ”moral panics”.

KRIMINALPOLITIK

Ostridigt torde dock vara att den stora volymen brottsnyheter och sättet att presentera dessa nyheter har lett fram till åtminstone två effekter. Den ena gäller föreställningen om brottslighetens ”verkliga” utseende, omfattning och utveckling. Detta i sin tur leder till en ökad uppmärksamhet gällande brottsligheten och därmed en mottaglighet för t.ex. politisk exploatering. Det andra förhållandet gäller att brottsligheten, när den presenteras på det sätt som polisen företräder, leder till föreställningen om kriminaliteten som summan av individuella handlingar, vilka sällan sätts in i något socialt eller politiskt sammanhang.

Ett förhållande som emellertid nästan helt kommit i skymundan i denna diskussion är den mycket starka dominans som existerar när det gäller ägandet av denna press. Det råder således över hela västvärlden en stark konservativ dominans över den (Östergaard 1992). Det finns också anledning att anta att detta ägande på olika sätt slår igenom, när det gäller att förmedla ”nyheter” till allmänheten. Dessutom har man anledning att anta att ledarsidorna i dessa tidningar knappast är neutrala och objektiva i frågor av politisk karaktär.

Frågan om hur problemet och dess lösningar ser ut har således kommit att placeras helt centralt och att medieforskningsintresset mer och mer övergått ifrån kvantitativa mätningar av kriminalitetsmaterialets omfattning till en fokusering på kvalitativa aspekter av framställningarna.

Narkotikafrågan

När det gäller den svenska narkotikafrågan har den svenska polisens roll sannolikt underskattats. Den svenska polisens förstatligande 1965 innebar en exceptionell maktkoncentration av en svensk myndighet. Omkring 700 kommunalt organiserade polisdistrikt slogs samman till drygt 120 och ovanpå detta en centralbyråkrati, där makten över den cirka 13 000 man starka organisationen samlades i en hand, rikspolischefens (Carl Persson). Rikspolisstyrelsens (RPS) uppgifter

KRIMINALPOLITIK

begränsades dock till att skapa nationella register och meddela föreskrifter m.m. På två områden, som har relevans för analysen, var det emellertid så

- att den fick en *operativ* funktion när det gällde bl.a. narkotikafrågan
- samt att den fick ansvaret för polisutbildningen.

Carl Person tog själv kommandot över narkotikapolitiken och sammankallade samtliga länspolischefer till ett möte i Stockholm, där det bestämdes att en nationell polisoffensiv skulle igångsättas år 1969 (Persson & Sundelin 1990).

”Aktionen syftade också till att uppmärksamma allmänheten på detta stora samhällsproblem. Vi ville få upp ögonen på politikerna. Vilde tvinga regering, riksdag och myndigheter att börja agera. Polisoffensiven skulle vara en väckarklocka som banade vägen för åtgärder över hela fältet. Vi hoppades att politikerna skulle börja diskutera narkotikafrågan på ett seriöst sätt och vidta de åtgärder som kunde leda till att utvecklingen hejdades, att socialvården skulle börja arbeta tillsammans med polisen, att kriminalvården skulle ta itu med narkotikan på anstalterna, att skoleleverna skulle få saklig och vederhäftig upplysning. *Jag hade inte informerat Erlander om vårt möte på hotell Malmen och fick sedan erfarat, att det hade utlöst irritation i regeringen över att vi utan vidare startade den största aktionen i polisens historia* (kursiverat här). Justitiedepartementet hade i alla fall två observatörer närvarande. Tio dagar senare ansåg sig regeringen nödsakad att agera och antog ett tiopunktsprogram mot narkotikan. Maximistrafet för narkotikabrott skulle höjas till sex års fängelse och telefonavlyssning tillåtas mot langare och finansiärer efter beslut av domstol.” (Persson & Sundelin 1990, s. 149-150)

Persson skapade också ett kontaktnät där han lanserade polisläkaren Nils Bejerot som expert i narkotikafrågor. Denne fick i sin tur uppdraget av Expressen att samla artiklar till ett specialnummer som kom att delas ut till 200 000 elever. Till saken hör att varken Bejerot

KRIMINALPOLITIK

eller Expressens redaktionschef politiskt sett tillhörde socialdemokraternas anhängare, utan snarare skulle karakteriseras som ”left-left-realists”, enligt Thams terminologi. Bejerots narkotikapolitik var inspirerad dels av den gamla nykterhetsvårdslagen med dess omfattande tvångsbehandlingssystem och dels av de framgångar han noterat från den kinesiska narkotikapolitiken med deras arbetsläger m.m.¹²

Denna kampanj hade ett oerhört starkt genomslag i den allmänna opinionen och i media. Bejerots ideologi lades sedan fast inom polisen i och med att han och hans kollega fick monopol på polisutbildningen för decennier när det gällde narkotikafrågan.

Under 1980-talet skjuter L&O-projektet åter fart och jag tror att det är rimligt att åter sätta fingret på narkotikafrågan i detta sammanhang. Den borgerliga regeringen (1976–82) hade skärpt narkotikapolitiken, starkt påhejade av Rikspolisstyrelsen och de ”nya nykterhetsrörelserna” (RNS, FMN, Hassela m.fl.), vilka samtliga utvecklats under starkt inflytande av Nils Bejerot. Denna skärpning av narkotikapolitiken hade med ledning av mittenpartierna kombinerats med en skärpning av alkoholpolitiken. I den senare delen fick man emellertid inget stöd av moderaterna, vilka traditionellt är för en liberal alkoholpolitik. Alkoholpolitiken försvagades därmed och följden blev att krav på skärpta åtgärder mot ”drogerna” ledde fram till en kriminalisering av själva *bruket* av narkotika. Sedermera, under den moderata justitieministern Gun Hellsvik, försågs lagen med fängelse i straffskalan (1993).

Socialdemokraterna försökte länge hålla tillbaka denna aktivistiska våg, som ju dessutom hade stöd av de borgerliga partierna. Medias

¹² Ännu 1988 skrev Bejerot om den kinesiska politikens förträfflighet. ”De som envisades med att fortsätta utpekades som kontrarevolutionärer och sändes till arbetsläger tills de var beredda att tänka om och avlägga s.k. årlig självkritik. Redan efter två år, 1953, rapporterades opiumrökningen som helt utrotad i Kina.” (Bejerot 1988, s. 70).

KRIMINALPOLITIK

reaktion på denna på ytan nästan totala konsensus i narkotikafrågan var en närmast dogmatisk hållning, där journalisterna sällan fann någon anledning att kritiskt granska etablissemangets syn på ”den svenska modellen” i denna fråga (Rytterbro 1996).

I efterhand måste man göra bedömningen att detta var minst sagt en svår uppgift, där socialdemokraterna tog till en ”tango-politik”, med det speciella särdraget att när man vikt sig för nya krav på repression, tillförde man en extraslant i budgeten för ökade vårdinsatser. Detta så att politiken skulle se mer ”neutral” ut.

Avslutande kommentar

Bakgrunden till denna artikel var Henrik Thams fråga i vilken grad L&O-projektet kommit att bli ett ”vänsterprojekt”. Detta mot bakgrund av att politiker som president Clinton och premiärminister Blair i England lade in sådana aspekter i sina politiska agendor.

En analys av betydelsen av den politiska inriktningen hos sittande regeringar i 20 västländer på fångpopulationens storlek, visade att något sådant samband inte fanns. Analysen är knappast uttömmande, men antyder att hypotesen om L&O-projektet som ett givet ”högerprojekt” inte längre är självklar. Thams tes om L&O som ”vänsterprojekt” kan inte avvisas.

För att komma vidare i analysen skulle man behöva djuplodande fallstudier, så att man kan avgöra exakt när vilka lagstiftningsåtgärder vidtas samt hur de olika partierna agerat. Detta problem sätter ljuset på den brist på statsvetenskapliga analyser som kännetecknar kriminologin inom många områden.

En förklaring till att sambandet uteblev skulle kunna vara att vänsterpartier har haft lång tid på sig att lära sig hur man neutraliserar L&O-politik. Detta genom att möta motståndaren med ”egna vapen”. D.v.s. att närma sig – och ibland t.o.m. bjuda över motståndaren – när det gäller att skärpa repressionen. De stigande fångtalen

KRIMINALPOLITIK

som visar sig i de flesta västländer, indikerar detta.¹³ Denna politiska teknik har ju också kunnat noteras på andra politiska fält med inslag av ”populism” som exempelvis flyktingpolitiken. Där har ibland hela det politiska fältet följt efter framgångsrika, invandrarfientliga partier och tagit över delar av deras politiska program.

LITTERATUR

- Baumgartner, F. & Jones, B. (1993). *Agendas and instability in American politics*. University of Chicago Press. Chicago.
- Bejerot, N. (1988). Narkotikapolitik som forskningsområde. Hartelius, J. (red.). *Rent hus med knarket. En kritisk granskning av svensk narkotikapolitik*. Askelin & Hägglund. Stockholm.
- Braithwaite, J. (1989). *Crime, shame and integration*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Bruun, K. & Pan, L., & Rexed, I. (1975). *The gentlemen's club*. The University of Chicago Press. Chicago.
- Cain, M. (1979). Trends in the sociology of police work. *International Journal of Sociology of Law* 7:143-167.
- Cavadino, M. & Dignan, J. (2006). *Penal systems. A comparative approach*. Sage Publications. London.
- Christie, N. (2000). *Crime control as industry*. 3:e uppl. Routledge. London.
- Cohen, S. (1972). *Folk devils and moral panics. The creation of the Mods and Rockers*. Chaucer Press. Oxford
- Ericson, R. V., Baranek P. & Chan B. L. (1987). *Visualizing deviance*. University of Toronto Press. Toronto.
- Ericson, R. V., Baranek P. & Chan B. L. (1989). *Negotiating control*. University of Toronto Press. Toronto.
- Ericson, R. V. (1991). Mass media, crime, law, and justice. An institutional approach. *British Journal of Criminology* 31:219-249.

¹³ Se också skapandet av en ”culture of control” som en konsekvens av detta (Garland 2000) och likaså ett utrymme för en växande ”crime control as industry” (Christie 2000).

KRIMINALPOLITIK

- Estrada, F. (1999). *Ungdomsbrottsligheten som samhällsproblem. Utveckling, uppmärksamhet och reaktion*. Avhandlingsserie nr. 3. Kriminologiska institutionen: Stockholms universitet. Stockholm.
- Garland, D. (2000). *The culture of control. Crime and social order in contemporary society*. Oxford University Press. Oxford.
- Granér, R. (2004). *Patrullerande polisens yrkeskultur*. Ak. avh. Socialhögskolan. Lunds universitet. Lund.
- Journès, C. (1988). *Police et politique*. Presses Universitaires de Lyon. Lyon.
- Kingdon, J. (1995). *Agendas, alternatives, and public policies*. 2:a uppl. Harper Collins. New York.
- Lenke, L. (1974). Criminal policy and public opinion. Towards Crimes of Violence. *Violence in Society*, s. 61-124. Council of Europe. Strasbourg.
- Lenke, L. (1980). Criminal policy and repression in capitalist societies. *Scandinavian Studies in Criminology* 7: 5-30.
- Lenke, L. & Olsson, B. (1996). Sweden: Zero-tolerance wins the argument? Dorn, N., Jepsen, J. & Savona, E. *European drug policy and enforcement: Local, national and pan-European international realities*. Macmillan. London.
- Lenke, L. & Olsson, B. (2002). Swedish drug policy in the 21st century. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 582:54-79.
- Lindfeldt, A. (1996). *Finns det en skillnad i attityd mellan aspiranter i GK1 och GK2 på Polishögskolan?* Polishögskolan, Sörentorp. Solna.
- McCombs, M. (2006). *Makten över dagordningen*. Om medierna, politiken och opinionsbildningen. SNS förlag. Stockholm.
- Persson, C. & Sundelin, A. (1990). *Utan omsvep*. Norstedts. Stockholm.
- Pollack, E. (2001). *En studie i medier och brott*. Ak. avh. Institutionen för journalistik, medier och kommunikation. Stockholms universitet. Stockholm.
- Radelet, L. & Carter D.L. (1994). *The police and the community*. 5:e uppl. Macmillan College Publishing Company. New York.
- Reiner, R. (2000). *The politics of the police*. Oxford University Press. New York.
- Reiner, R. (2002). Media made criminality: The representation of crime in the mass media. *Oxford Handbook of Criminology*. Oxford University Press. Oxford.
- Rytterbro, L.-L. (1996). *Massmedia och narkotika*. C-uppsats. Kriminologiska institutionen. Stockholms universitet. Stockholm.
- Scripture, A. (1997). The sources of police culture: Demographic or environmental variables? *Policing and Society* 7(3):163-76.
- Skolnick, J. (1970). *Protestpolitik i USA*. Svegea. Uddevalla.

KRIMINALPOLITIK

- Skolnick, J. (1994). *Justice without trial. Law enforcement in democratic society*. 3:e uppl. Macmillan College Publishing Company. New York.
- Tham, H. (1998). Swedish drug policy: A successful model? *European Journal on Criminal Policy and Research* 6:395-414.
- Tham, H. (1999). Lag & Ordning som vänsterprojekt? *Åtta reflektioner om kriminalpolitik*. Brå-Rapport 1999:9. Fritzes. Stockholm.
- Victor, D. (1995). Politik och straffsystem – ett drama under utveckling. Victor, D., (red.). *Varning för straff. Om vådan av den nyttiga straffrätten*. Fritzes, Norstedts. Stockholm.
- Östergaard, B. (1992). *The media in Western Europe: The Euromedia Handbook*. Sage. London.